

GLAGOLJSKI TRANSIT SVETOG JERONIMA U STARIJEM PRIJEVODU

Vjekoslav Štefanić

Kad se kod nas spomene »Transit* sv. Jeronima«, onda se obično misli na glagoljsko izdanje štampano u Senju 1508. godine. No cilj je ove moje radnje da upozorim na činjenicu da su hrvatski glagoljaši imali mnogo prije god. 1508. prevedene one tekstove koji u literaturi idu pod zajedničkim imenom »Transit sv. Jeronima«. U prvom redu to su one dvije poslanice o svetom Jeronimu u glagoljskom Ivančićevu zborniku što ih je štampao Ivan Milčetić u Starinama XXIII, a zatim je to jedan dosad neidentificirani odlomak Pseudo-Euzebijeve poslanice koji ću — makar bio i veoma manjkav — na kraju publicirati naporedo s paralelnim latinskim tekstom. Usto ću pokazati da je tekst senjskog izdanja u stvari nov prijevod, a i tekstovi u Ivančićevu zborniku i u našem novom odlomku da ne pripadaju istoj redakciji.

Pod naslovom *Vita et transitus sancti Hieronymi* kolala su na kršćanskom Zapadu djela u rukopisima i u štampi u mnogim izdanjima. Sadržaj tim djelima nije bio uvijek posve isti, ali redovito su tu bili: a) na početku životopis svetog Jeronima, zatim b) tobožnja poslanica Euzebijeva biskupu Damasu o smrti svetog Jeronima, c) tobožnja poslanica sv. Augustina, hiponskog biskupa, Ćirilu, jeruzalemskom biskupu, o krepostima i svetosti Jeronimovoj i napokon d) lažna poslanica Ćirila jeruzalemskog Augustinu hiponskom o čudesima svetog Jeronima. Svima je poslasticama više manje tema

* Pišem Transit sa »s« već i zbog toga što se tako piše u explicitu senjskog izdanja.

»prijelaz« (latinski *transitus*) Jeronimov u nebo, kako se u kršćanskoj terminologiji naziva svetačka smrt. Stoga su one pune nevjerovatnih vizija o Jeronimovoj apogeji, pompozni pohvala njegovih vrlina, njegova isposničkog života i mnogih čudesa što su učinjena svečevim zagovorom.¹

I. O SENJSKOM IZDANJU G. 1508.

U našem senjskom izdanju glavni i najveći dio knjige zauzimaju također tri navedene poslanice, na početku je svečev životopis (legenda), na kraju je dodatak od niza čudesa koja su se dogodila u Troji, a poslije svega jedan naš originalni dodatak — dvanaesteračka pjesma (legenda) o svetom Jeronimu. I u pogledu triju poslanica, a pogotovo u pogledu svečeva životopisa treba reći da u latinsko-talijanskoj literaturi postoje različita izdanja i redakcije i da još u našoj nauci nije utvrđeno kojoj od njih pripada naš prijevod. To isto vrijedi i za čudesa koja su se zbila u Troji. Što se pak tiče dvanaesteračke legende, koja počinje »Anjelske kriposti vse nebeskoga hora«, njoj se u posljednje vrijeme poklonilo nešto više pažnje te prevladava mišljenje da je ona naša domaća tvorevina — možda Marulićeva, barem u pogledu versifikacije.² Stihova na kraju Transita imaju naime i neka talijanska izdanja, ali ovakav tekst nije se dosad pronašao.

¹ Pseudo-Euzebijeva poslanica Damasu zajedno sa Pseudo-Augustinovom i Pseudo-Cirilovom štampana je u toku XV stoljeća tri puta s. l. i s. a. (Hain, Repertorium bibliographicum 6718, 6719 i 6720), u Padovi 1482. (Hain 6721), u Delphisu 1486; pod imenom *Transitus b. Hieronymi* štampane su u Parizu kod J. Petita s. a., u Veneciji 1485. (Hain 8631), u Parizu 1485, u Parizu 1489 (Hain i Copinger 8632). U XVIII st. štampane su više puta među *Hieronymi opera*, a zatim u Migne, Patrologia Latina XXII 239—326 (god. 1842); u Migne, P. L. XXXIII 1120—1153 (god. 1841) štampane su samo Augustinova i Cirilova poslanica. Talijanski prijevod pod naslovom *Vita, Transito e Miracoli di san Girolamo* ili sl. bio je toliko popularan da je Hain nabrojio čak 19 izdanja prije g. 1500. (br. 8633—8651).

² To mišljenje o domaćem podrijetlu prvi je postavio i obrazložio prof. dr. Stjepan Ivšić u raspravi »Hrvatska glagoljska dvanaesteračka legenda o sv. Jeronimu, štampana 1508« (Nastavni vjesnik, XXXIX, Zagreb 1930, 1—10), a on je uopće prvi uočio tu pjesmu i publicirao je. Isto tako je prof. Ivšić iz nekih neskladnosti u tekstu i ritmu te pjesme zaključio »da legenda o sv. Jeronimu nije u Transitu štampana u iskonskom liku i da je prije nego što je štampana mogla teći i u rukopisima, tj. da može biti i nešto starija od god. 1508.« Do istog je zaključka došao i prof. C. Verdiani koji je istu pjesmu našao u hrvatsko-latiničkom rukopisu s kraja XV ili početka XVI stoljeća što ga je nazvao »Codice Dalmatico-Laurenziano« (isp. Ricerche slavistiche, V, Roma 1957, str. 46—50) i koji je zatim istu pjesmu kao i druge priloge tog dalmatinskog rukopisa s velikom vjerojatnošću pripisao samom Marku Maruliću (ispor. Prose e versi inediti di Marco Marulo

U našoj se literaturi Transitu posvetilo premalo pažnje i mislim da se u našim priručnicima nasumce tvrdi da je preveden s talijanskog,³ a niti bibliografski nije djelo dosad dobro prikazano. Od šest primjeraka senjskog izdanja koji su meni poznati nijedan nije posve potpun.⁴ Najpotpuniji je jedan primjerak Publiczne biblioteke u Lenjingradu (Berčićeva zbirka 6). Nisu mnogo manjkava ni dva primjerka Jugoslavenske akademije (jedan je novonabavljeni Milčetićev primjerak). No vrlo je čudna činjenica da je u sva ova tri primjerka nastala lakuna na istome mjestu, i to iza lista koji nosi kao oznaku glagoljsko Б4 (u knjizi su signirani samo listovi prve polovice kvaterniona). Da je tu doista lakuna, vidi se po tomu što je tekst stvarno prekinut usred devetog od onog niza čudesa

nel Codice Dalmatico-Laurenziano. Comunicazione al IV Congresso degli Slavisti, Roma 1958). — Dr. Franjo Švelec je već u raspravi »Mavro Vetranović« (Radovi Instituta JAZU u Zadru, VI-VII, Zagreb 1960, str. 327-328) naslutio Marulićev glas u ovoj pjesmi, a zatim je u članku »Autor dvanaesteričke legende o svetom Jeronimu« (Ivšićev zbornik, Zagreb 1963, str. 353—362) analizom stila, jezika i versifikacije došao do zaključka »da je to djelce napisao Marko Marulić, najvjerojatnije u mladim danima«. — Rudolf Strohal je pokušao dati sadržaj Transita u djelu »Hrvatska glagoljska knjiga«, Zagreb 1915, str. 135—136, ali nije uočio ni koje su njegove sastavne cjeline, a pjesmu »Anjelske kriposti« nije ni spomenuo.

³ Ni Strohal ni Ivšić nisu se izjasnili o jeziku predložka senjskog »Transita«; prof. P. Kolendić, Karaćolov »Quadragesimale« u srpsko-hrvatskom prevodu (Godišnjak Skopskog Filozofskog fakulteta, I, 1930, str. 174) ustvrdio je kao samo po sebi razumljivo da je to »prevod, samo ne znamo čiji, adespotnog, ali vrlo popularnog talijanskog »Transito de sancto Hieronymo«; M. Breyer, Senj — kolijevka hrvatskog tiskarstva (Hrvatski kulturni spomenici, I, Senj, Zagreb 1940, str. 56) veli: »knjiga je prevedena ili iz latinskog ... ili iz talijanskog jezika«; Sl. Ježić (Hrvatska književnost, Zagreb 1944, str. 27) kao i K o m b o l (Poviest hrvatske književnosti, Zagreb 1945, str. 30) također su odsječno ustvrdili da je naš »Transit« prijevod s talijanskog.

⁴ Tri su primjerka u Knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu (jedan je prilično defektan, drugi je manje defektan, a u Akademiju je dospio ostavštinom prof. Ivana Milčetića, treći također manje defektan sada je zametnut, ali imamo njegove fotografije), jedan je defektan primjerak u samostanskoj biblioteci na Košljunu (Krk), dva su primjerka iz ostavštine Ivana Berčića u Publicnoj biblioteci u Lenjingradu (od kojih je jedan maldane potpun), a nedavno se našao jedan makulturni list (probni) na korici senjskog »Naručnika plebanuševa« (1507) u franjevačkom samostanu sv. Ksavera u Zagrebu i dva također makulturna lista u lenjingradskom primjerku (br. 6). Bit će to oni listići o kojima govori Berčić u jednom konceptu svoje radnje »Njekoliko staroslavenskih i hrvatskih knjiga što glagolicom pisanih, što tiskanih, kojim se iznovice u trag ušlo« (koja je kasnije u drugačijoj verziji štampana u Radu 59 god. 1881): »Osim ova dva komada (t. j. primjerka senjskog Transita) imam, što mi je god. 1848. neki prijatelj našao na Cresu (Cherso) tri listića štamparske probe (bozze di stampa) ovog djela, od kojih svak s jedne je strane čist, a na drugoj predstavlja dvie stranke jednu po kraj druge, na pr. prvi predstavlja IV i V stranku tabaka koji nosi broj III * itd. Berčićev koncept je u franjevačkom samostanu u Glavotoku na Krku.

koja su se dogodila »v' Troji«. U njem se priča kako je jedan »mniħ« popravljao krov i pao na zemlju »z rečenoga krova i leteći ovb preporučí se s(ve)t(o)mu er(o)l(i)mu«. Nastavka nema, na slijedećem listu već počinje pjesma »Anjelske kriposti«. Ipak sam uspio saznati da je taj monah zagovorom sv. Jeronima ostao živ i zdrav, štaviše saznao sam i za tekst još deset daljnjih čudesa koja su se dogodila svečevim zagovorom, tj. da je ukupno u ovom dodatku bilo 19 numeriranih čudesa.

Sve sam to mogao saznati iz jednog latiničkog prijepisa senjskog »Transita« koji se nalazi u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu (sign. I b 50). Po opsegu što ga u tom prijepisu zauzimaju čudesa koja su se zbila u Troji vidi se da je nestala po prilici polovica od tih čudesa, a prva polovica iznosi 5 strana i 7 redaka. Prema tomu najvjerojatnije je da su u lakuni poznatih primjeraka senjskog »Transita« nestala 4 lista, dok su za njima do kraja preostala još 4 lista.⁵

Na spomenuti latinički prijepis moram se osvrnuti ne samo zbog toga što daje dopunu primjercima senjskog izdanja nego i zbog toga što nam je prepisivač, a to je fra Lovrinac Vejanin (= Krčanin) nametnuo i neke druge probleme u vezi s prevodiocem »Transita« i s njegovim predloškom. Taj je rukopis potekao iz knjižnice Ivana Kukuljevića (br. 640), a on ga je donio iz Krapnja, vjerojatno

⁵ Sve je ovo bilo potrebno reći zbog toga jer se iz sačuvanih primjeraka čini kao da je posljednji kvaternion, signiran glagoljskim slovom r, potpun i da je na njegovu posljednjem listu već štamparski kolofon. Ali sada, kad znamo da su između lista r 4 i pjesme »Anjelske kriposti« bila možda tri lista teksta samih čudesa, moramo zaključiti da su u lakuni nestala stvarno četiri lista (parovi) — u koliko nije čitav nestali tekst bio zbijen na sama dva lista. Nisam mogao sa sigurnošću razabrati jesu li štampari ovdje, na kraju knjige, htijući dati mjesta pjesmi »Anjelske kriposti«, povećali r-kvaternion ili su poslije njega dodali još dva lista kao zaseban uložak. Ovu drugu mogućnost kao da potkrepljuje jedno malo latinsko slovo o što se vidi utisnuto u gornjem uglu na preposljednjem listu u zametnutom Akademijinu primjerku. Tako bi u jednom i u drugom slučaju potpuna knjiga imala 162 lista. Zanimljiva činjenica da su u kvaternionu r nestali isti listovi u sva tri poznata primjerka bez sumnje nije slučajna, pogotovo kad sam konstatirao da su oni već odavno nestali. Naime i na lenjingradskom i na Milčetićevu primjerku vidi se jedna stara rukom pisana glagoljska numeracija listova koja je provedena kad više nije bilo na mjestu onih nestalih listova. U lenjingradskom je na listu r 4 glagoljski broj 148, a na slijedećem (na kojem je početak pjesme) 149, zatim 150 i 151, dok na posljednjem nije vidljiva. U Milčetićevu primjerku list r 4 nosi broj 149, a slijedeći s pjesmom 150, dok na tri posljednja lista nije vidljiva. Ako bismo htjeli tražiti razlog čupanja nestalih listova u r-kvaternionu, izrazio bih mišljenje da je to vjerojatno bilo u doba katoličkog crkvenoreformnog čišćenja u XVI—XVII stoljeću, i to zbog toga što je sadržina onih čudesa što su se dogodila u Troji bila odviše efemerna i naivna.

iz ondješnjeg franjevačkog samostana.⁶ I po naslovu kao i po nekim drugim pojedinostima ovaj se prijepis razlikuje od senjskog izdanja. Rukopis, čvrsto uvezan u korice obložene pergamenom, ima 139 listova papira form. 8°. Od njih su numerirani brojevima 1—107 samo listovi ispisani tekstom Transita, dok je 16 listova ispred teksta i isto toliko iza teksta ostalo bez numeracije. Ti nenumerirani listovi su i neispisani, samo je na listovima [9—12] ispisan naslov i kazalo knjige, a to je baš ono čega prepisivač nije mogao naći u glagoljskom izdanju, jer ono ima samo običajan explicit poput inkunabula. Fra Lovrinčev opširan naslov (u kojem imitira štampana slova) glasi:

Xiuot Suetoga Yerolima Nauçitegla Suete
Çarque istumaçen po Posctouanomou Gñu Silues-
tru Bridicichiu Arhixaknu Segnskomu sctampã
u Segnu u lito od upucchienya Issukarstoua ID·VIII
i tolikoy sctampan u latinski yazzik pod
Petrom Muçinigom Duxdom illi Prinçipom
Bnetaçkim pò Gabriellu Petri: ù Bneçih.
M·CCCCLXXV.

Ispisan u oui naçin pò ruçi Posct: Otça Frà
Lourinça Veyanina Reda Malih Obsluxeu[a]
tegljih Bogoslouça i Pripouidauçã prauo, i uirn[o]
Na çast, i slauu Blaxenoga, i Suetoga
Hierolima.

V Pogliudu na XVII Agusta MDCLXX[]⁷

Kazalo ima ovaj naslov: »Kazouallo od onih stuari koye se uzdarxe u ouomu lijbru«. U njem je pisar sabrao sve naslove pojedinih glava teksta iz čitave knjige uz oznaku strane na kojoj se naslov nalazi u ovom prijepisu. Ti se naslovi u biti podudaraju s originalom, ali ima i takvih kojih u senjskom predlošku nije bilo. Senjski nije imao naslova ni za onih 19 dodanih čudesa, a u fra Lovrinčevu kazalu dobila su naslove i ova čudesa. No prepisivač je u redigiranju mijenjao i ono što ga je smetalo u jeziku i pravopisu originala: on je ekavizme okrenuo u dalmatinske ikavizme (*mesto — misto, telo — tilo, delo — dilo, zrel — zril* itd); vokalno *l* u *u* (*plku*

⁶ Isp. i Kukuljevićev Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, V, Zagreb 1859, str. 171. Na Krapanj upućuje Kukuljevićev zapis olovkom na prvom listu rukopisa: »Krapan«.

⁷ U uglatim je zaporkama prostor koji su nagrizli miševi.

— puuku, stlmači — stumači itd); zamjenicu *ovъ* u *ovi*; *vsī* u *sui*; riječ *blato od staganъ* (f. 23) u *blato od putou* (f. 8); riječ *mniъ* u *fratar* itd. Naravno, i kraćenja je razrješavao. Pjesmu »Anjelske kriptosti« pisao je lijepo u stihovima tako da je svaki neparni stih pisan velikim uncijalnim slovom, svaki parni je uvučen, a u polovici svakog dvanaesterca stavio je u znak pauze dva mala poteza. Inače je tekst vrlo malo dirao. U stihu 4. nije slovo *l* shvatio kao kraticu za »ljudi« (kako je to u rukopisu Laurenziane⁸ i kako je to čitao Ivšić⁹); u st. 6. je *skorma* čitao *izskorma*, Ivšić *s kor(i)ma*, a u Laurenziani *s choima*; u st. 72. dobro je čitao *Premudri yosc Plato*, gdje je u Ivšića zabunom *Prēmudri Ijobъ, Plato*, a i Laurenziana ima *primudri yos Plato*; u st. 101. je također dobro čitao *nerazuman*, dok je u Ivšića *razumanъ*, a u Laurenziani *nesasnan*; u st. 147 je posljednju riječ čitao *zlamen*, u originalu je doista *zlamen'*, ali je na početku stiha 148. jedno veliko *e* koje je prof. Ivšić pridružio riječi *zlamen'* i tako dobio *zlamen'je*, dok je fra Lovrinac taj *e* izostavio.

No vratimo se na naslovnu stranu fra Lovrinčeva prijepisa. Razumije se da je on za svoje vrijeme trebao iskonstruirati naslov kojeg nije bilo u njegovu predložku, pogotovo ako je imao namjeru da djelo izda štampom. Stoga se ne čudimo da je uzeo za naslov »Xiuot Suetoga Yerolima« itd. umjesto »Transit«, ali odakle mu tvrdnja da je »istumacen po Posctouanomu Gospodinu Siluestru Bridicichiu« (sic!) i čemu spominje da je taj Život »tolikoy setampan u latinski yazzik« itd. u Mlecima 1475? Tih podataka nije našao u explicitu koji dolazi na samom kraju senjskog izdanja, jer taj glasi:

Svršene biše knige sie ke sě zovu Transit · s(ve)t(o)ga Erolima v Seni v hiži počtovanoga g(ospo)dina Silvēstra Bedričića arhižakna senskoga · komponene i korežene Urbanomъ i Tomasomъ kanon(i)-cihъ cr(i)kve senske. štampane po meštru Grg(u)ru Senaninu miseca maê na d (= 5) d(a)nъ V letihъ g(ospod)nihъ .Č. f. 3. (= 1508).

Može biti da je fra Lovrinac ovaj explicit shvatio tako kao da je Bedričić »istomačio« (= preveo) ovo djelo. Za to je mogao naći oslonca u riječima »svršene biše knige ... v hiži ... Silvestra Bedričića«, jer je glagol »svršene« shvatio kao napisane ili prevedene, a ne kao štampane, i to zato što je dalje čitao da su »štampane po meštru Grguru Senaninu«. Ali može biti da je fra Lovrinac na ne-

⁸ Isp. C. Verdiani, n. d. u Ricerche slavistiche, V, 47.

⁹ Isp. Stj. Ivšić, n. d. u Nastavnom vjesniku XXXIX, 5.

kom drugom mjestu čitao da je Bedričić preveo ovo djelo. To drugo mjesto mogao je biti konac Transita koji nam se nije sačuvao u poznatim primjercima, dakle ispred pjesme »Anjelske kriposti« koje nije bilo u prevodiočevu predlošku. Ako je na tom mjestu bila neka bilješka, fra Lovrinac je nije prepisao kao ni krajnji explicit. Stvar će se objasniti samo nalazom jednog potpunijeg primjerka Transita. Otvoreno je i pitanje: zašto fra Lovrinac spominje Petrijevo izdanje štampano u Mlecima 1475? Naravno da se nameće sumnja da je možda i o njem nešto bilo napisano na kraju teksta samog Transita, tj. da je možda iz njega preveden na hrvatski. No i to ćemo moći saznati samo iz potpunijeg primjerka Transita. Zasad konstatiram samo to da je doista g. 1475. bilo štampano kod Gabriela Petrija u Mlecima jedno talijansko izdanje koje se zove *La vita, el Transito e gli Miracoli del Beatissimo Hieronymo Doctore excellentissimo*.¹⁰ To što fra Lovrinac kaže da je Petrijevo izdanje bilo štampano »u latinski jazik« ništa ne smeta, jer nam je dobro poznato kako su naši stari pod latinskim razumjeli talijanski jezik.¹¹ Kod nas još nije proučen jezik i predložak senjskog Transita, a takva bi studija lako dala odgovor na pitanje o jeziku predloška.¹² Što se pak tiče navođenja imena vladajućeg dužda, to se također nalazi na kraju Petrijeva izdanja: *M·CCCC·LXXV. Petro Mocenico duce Venetiarum regnante impressum fuit hoc opus feliciter per Gabrielem Petri*. Preostaje dakle da se kaže kako je fra Lovrinac unio podatke o Petrijevu izdanju ako se ispostavi da ih nije bilo u senjskom izdanju. Mislim da sve izlazi na to da je fra Lovrinac pored senjskog izdanja imao pred sobom i Petrijevo talijansko izdanje te da je iz njega preuzeo i »kazovalo« na početku i da je u nj zavirivao kod kojeg nejasnog mu mjesta, a onda ga unio i u naslov svojeg prijepisa da bi time ujedno možda stekao povjerenje mletačke vlasti koje je bio podanik.

¹⁰ Hain, Repertorium br. 8639. J. Badalić, Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb 1952, pod br. 546 spominje ovo Petrijevo izdanje te tvrdi da se ono nalazi u biblioteci Male braće u Dubrovniku pod Ink. 8. No moje raspitivanje kod Male braće dovelo je do negativnog odgovora, tj. da je danas pod br. 8 posve druga inkunabula, a da je Petrijeva vjerojatno već davno nestala. Na tom podatku zahvaljujem O. Odoriku Badurini. Negativan sam odgovor dobio i iz franjevačkih samostana u Poljudu (Split), u Zadru i u Košljunu. Ja sam se u posljednji čas uspio poslužiti mikrofilmom Petrijeva izdanja bečke Nacionalne biblioteke.

¹¹ Dovoljno je vidjeti potvrde u Akademijinu Rječniku s. v. Latinski, V 923.

¹² Nisam pokušavao dobiti odgovor na to pitanje, ali ne valja odbaciti misao o latinskom predlošku, jer je podudaranje s latinskim tijesno.

A tko je bio taj fra Lovrinac Vejanin? Po onom što je o sebi kazao na naslovnoj strani, on je bio franjevac reda Male braće obser-
vanata s titulom bogoslovca i propovjednika, a pisao je u Poljudu
(kraj Splita) 17. augusta 1670. ili — ako je ondje još koji znak na-
grizen od miševa — onda koju godinu kasnije. Tu u Poljudu je bio
kao i danas franjevački samostan koji je pripadao dalmatinskoj pro-
vinciji, a ona nosi i danas naziv sv. Jeronima. Možda treba i u toj
činjenici vidjeti pobudu da se ponovno izda Transit na hrvatskom
jeziku. Toj provinciji pripada i samostan na otočiću Košljunu kraj
Krka, odakle je fra Lovrinac bio rodom. Nisam imao sreće da poblize
identificiram našeg fra Lovrinca. Njegova franjevačka provincija
bila je latinska u pogledu jezika u liturgiji, ali je on kao Krčanin
znao glagoljicu. U jednom glagoljskom rukopisu egzorcizama iz
XVII st.,¹³ koji je opisao Ivan Koštiál, veli se kod jednog egzorcizma:
»Izneto iz Tizora crikvenoga po ocu fra Lovrencu Vejaninu na harti
l.d. ka. v. broj kv.«¹⁴ Mislim da ovo znači da je fra Lovro prevodio
iz neke latinske knjige koja se mogla zvati Thesaurus ecclesiasticus.
Ali na žalost niti imamo poblize datiranje Koštialova rukopisa niti
njegova »Tizora«. Isto tako znamo da se u biblioteci samostana na
Košljunu nalazi jedna talijanska zbirka propovijedi (MS br. 27) za
koju se u katalogu veli: »Quaresimale Italiano del P. Lorenzo da
Veglia O. M.«, ali se ni taj rukopis ne može poblize datirati pa se
ne može sigurno ustvrditi da se radi o našem fra Lovrincu. Jedan je
fra Laurentius Zuttinis, rodom iz grada Krka, bio gvardijan na
Košljunu g. 1618, g. 1624—1627. provincijal u Zadru, a umro 25.
jula 1629.¹⁵

II. POSLANICE U IVANČIĆEVU ZBORNIKU

Od sastavnih dijelova Transita sv. Jeronima u hrvatskoglago-
ljskoj književnosti bila su prije izdanja od 1508. zasvjedočena dva
dijela, i to poslanica Pseudo-Augustina Ćirilu i Pseudo-Ćirila Augu-
stinu. Ove se dvije poslanice nalaze u poznatom glagoljskom zbor-
niku s kraja XIV ili početka XV stoljeća koji nazivamo Ivančićevim
zbornikom. Milčetić je taj zbornik opširno prikazao u Starinama

¹³ Ivan Koštiál, Čakavska »Duhovna bramba« iz Bašćanske Drage, Vjesnik Staroslavenske akademije, II, Krk 1914, str. 68—71. Danas se ne zna gdje se nalazi taj rukopis.

¹⁴ Ove kratice bez sumnje znače: na harti (listu) 55 kapitul 3 broj 43.

¹⁵ Ovaj podatak dugujem dobroti O. Mavra Velnića.

XXIII¹ pa je tu publicirao i tekst ovih dviju poslanica naporedo s latinskim tekstom koji je preuzeo iz *Augustini opera omnia* (P. L. XXXIII/2 str. 1120—1136). Samo na žalost u Iv. zb. ove dvije poslanice nisu čitave. Augustinova poslanica, koja ide od f. 151 do f. 157^v, počinje na početku lista, ali bez naslova ili incipita kako ga ima Ćirilova poslanica koja stoji na f. 157^v—171^v.² Da li je taj incipit bio na prednjem, izgubljenom listu, i da li je uopće ispred f. 151 nešto izgubljeno? Na f. 150^v završavaju različite molitve koje nemaju veze s poslasticama o Jeronimu. Na toj strani svršava i kvinternion te bi čovjek očekivao da će tu naći i kustodu iz koje bi se razabralo što je imalo slijediti na daljnjem listu i prema tomu bi se dobio odgovor da li je na tom mjestu (tj. između f. 150 i 151) izgubljeno teksta. No kao za inat tu nema kustode, premda se ona obično u ostalim mjestima na kraju knjiškog uloška upotrebljava. Ipak sam razabrao da se u ovom zborniku još par puta ne piše kustoda onda kad na slijedećem arku počinje posve nov tekst. Stoga je vjerojatno da je poslije f. 150 slijedio doista jedan posve nov tekst, možda legenda o sv. Jeronimu ili Pseudo-Euzebijeva poslanica Damasu, koji se izgubio. No u Iv. zb. nema ni svršetka Augustinove poslanice, a taj nije nestao gubitkom listova, jer se na f. 157^v pri vrhu prirodno zaključuje tekst, premda u latinskom originalu slijede još čitava dva dobra stupca teksta. Nakon Augustinove poslanice u Iv. zb. neposredno slijedi incipit Ćirilove poslanice: *Počenet' se ep(isto)liê blaženoga Kirila erusolimskoga biskupa itd.* Kraj Ćirilove poslanice, naprotiv, nasilno je prekinut na dnu f. 171^v u pola riječi, a na f. 172 već počinje nov tekst (iz liturgike) i nov rukopis. Manjka dakle dobar dio Ćirilove poslanice, jer i neki odlomci unutar teksta nisu potpuni. Iz svega mogla bi se na kraju prihvatiti Milčetićeva formulacija koji misli »da su obje poslanice bile prevedene u cijelosti, pa je sastavljač Ivančićeva zbornika našao samo odlomke. Ne vjerujemo da bi tko prevodio samo komade.«³ I dalje: »Hrvatski prijevod naših poslanica ne će biti, mislimo, nego prijepis; to mišljenje potvrđuje vrlo neznatan broj ispravaka, a obilje krnjih i nerazumljivih izreka.«⁴ Trebat će još uzeti u potanje razmatranje materijalni sastav zbor-

¹ I. Milčetić, Prilozi za literaturu hrvatskih glagolskih spomenika, Starine XXIII, Zagreb 1890, str. 39—153. Bibliografski opis dao je i u Starinama XXXIII 258.

² Imam pred sobom originalni rukopis koji se sada nalazi u biblioteci franjevacâ trećoredaca u Zagrebu.

³ Starine XXIII 44.

⁴ Starine XXIII 45.

nika koji ima karakter miscellanea u koje su uvezani različiti tekstovi, makar oni nisu pisani ni od jedne ruke ni u isto vrijeme, jedan od njih, a to je posljednji adligat, čak je štampan — *Spovid općena*, Senj 1496. Prisutnost Spovidi općene svjedoči, naravno, da je ova različita građa uvezana poslije 1496, a čvrstoća uveza i njegov stil — crna koža na kojoj je utisnut zlatni okvir i u sredini jedan svećakli lik — ne dopuštaju da se uvez datira prije XVII-og stoljeća.

To što je uvez čvrst, premda u zborniku ima manjaka, dokazuje da je ono što u njem manjka ispalo još prije uveza. Koliko je ispalo ne da se razabrati ni po kakvoj numeraciji, jer niti su numerirani kvinternioni ni listovi. Numeracija listova je najnovijeg datuma i ona je vodila računa samo o onim listovima koji su i danas sačuvani. Iz sastava zbornika mogli su dakle neopazice ispasti čitavi ulošci. Naši jeronimovski tekstovi obuhvataju tačno dva kvinterniona, a — kako je već rečeno — pred njima su vjerojatno, a za njima sigurno ispali ulošci.

Za datiranje ovih dvaju jeronimovskih kvinterniona važnije je pitanje da li su oni od početka pripadali Ivančičevu zborniku odnosno da li su pisani od iste ruke ili u isto vrijeme kada i osnovni dijelovi istog zbornika.

Jedino uporište za direktno datiranje Iv. zb. nalazimo na f. 180 u odgovoru na jedno hronografsko pitanje: *Od rojstva hrstova do tolě .č. t. p. d.* — što znači 1395 godina. Misli se da se ovo datiranje odnosi na vrijeme kad je pisan ili tačnije prepisan ovaj dio Iv. zbornika, jer iole pažljivi pisar na ovakvom mjestu ne ostavlja datiranje svojeg predloška. No pismo te partije, koja ide od f. 172—181, izrazito se razlikuje od ruke koje je pisala ostale partije Iv. zbornika. a razlikuje se i tinta i pergamena. Kako to i Milčetić kaže, ne može se tvrditi da su svi prednji dijelovi zbornika pisani od jedne ruke, jer i među njima ima manjih razlika, ali ipak su te razlike tako malene da bi se mogle odbiti na različite sklonosti istog pisara u različito vrijeme. Milčetić je to pismo nazvao »uncijalnom kurzivom«, dok bih ga ja zvao poluustavnim pismom.⁵ On za nj kaže: »Ako ne potječe iz XIV vijeka, mlađi ne će biti od prvih desetina XV vijeka.«⁶ Slično je taj rukopis Milčetić datirao i u svojoj Bibliografiji.⁷ U

⁵ Sliku tog pisma vidi u *Starinama XXIII*, tabla B, uz str. 40.

⁶ *Starine XXIII* 49.

⁷ *Starine XXXIII* 258.

stvari ovaj tip pisma izmiče tačnijem datiranju. To je sitnije pismo relativno pravilnih uglatih oblika koje zbog zbitosti traži uočljivost u malim produženjima i sitnim slobodama. Upotrebljava se u varijantama kao knjiško pismo neliturgijskih knjiga od potkraj XIV do kraja XV stoljeća. Od sredine XV stoljeća sve ga više zamjenjuje polukursivna ili kursivna minuskula. Ako uočimo oduga, oštra i nešto kosa slova *g, h, z*, zatim slovo *d* s nešto podignutom i oštrijom spojnicom, slovo *a* s niskim trozubom, slovo *k* s vrlo niskim koljenom te čestu upotrebu slova »đerv« za *j* i česte ligature, s pravom ćemo pomisliti na karakteristične osobine XV-og stoljeća. Na to stoljeće pogotovo upućuju mnoge neadekvatne ligature kao što su: *e+ž+e*, *i+ž+e*, *ě+ž+e*, *u+ž+e*, *u+ž+d*, *o+l+e*, *s+l* i dr., zatim mnoge skraćenice tipa suspenzija u kojima je pisano samo prvo slovo. A što je posebno zanimljivo, suspenzijom su kraćene baš mnoge riječi azbučnog nazivlja i to: *a = ja*, *g = glagol(ati)*, *d = dobro*, *e = estь*, *z = zemla*, *k = kako*, *l = ljudi*, *n = naš*, *o = on*, *r = reč(e)*, *s = slovo Ali* te osobine se u liturgijskim knjigama sporadično javljaju već od kraja XIV st., a posve su preuzele maha u drugoj polovici XV stoljeća. No istodobno dok se od kraja XIV st. u kancelarijskim spisima njeguje kursivno pismo, u neliturgijskim knjigama prodire slobodnije i sitnije ustavno odnosno poluustavno pismo. Prema tomu i tekstovi Iv. zbornika kao neliturgijski tekstovi mogli su se pisati takvim pismom već recimo krajem XIV ili početkom XV stoljeća. Konačno i partija f. 172—181, datirana 1395, ne pokazuje paleografski ništa stariji stadij pisma, premda se ruka kao takva odvaja, a jezik joj je znatno mlađi i narodniji nego u poslanicama o sv. Jeronimu.

U želji da se nešto više približimo datiranju dviju poslanica o sv. Jeronimu u Iv. zborniku moramo se osvrnuti i na njihov jezik. Jezik nije u zborniku ujednačen u svim partijama. Milčetić je o tom napisao: »sad je više narodan, sad više staroslovenski: u poslanicama je najarhaističniji«. ⁸ A ipak je on u prikazu jezika postupao tako da je dao jedinstvene formulacije s primjerima uzetima nasumce iz čitava zbornika kao da se radi o jedinstvenom djelu. Tako nismo dobili posebne jezične slike svakog sastavnog dijela kodeksa pa niti sliku jezika jeronimskih poslanica. Stoga ću ovdje dati kratak prikaz njihova jezika koji će do neke mjere potvrditi spomenutu arhaičnost, jer je pisar nastojao, koliko je znao, pisati jezikom glagoljskih

⁸ Starine XXIII 50.

liturgijskih knjiga, ali ujedno nije znao isključiti prodiranje živog narodnog jezika u jedan tekst koji se nije mogao dovoljno nasloniti na stare biblijske i ritualne jezične formule i leksik. Odatle mješavina crkvenog i narodnog elementa.

Evo o tom letimičnog pregleda imajući u vidu lokaliziranje ovog spomenika i njegov odnos prema Akademijinu fragmentu.

1. Poluglas — u obliku štapića ili apostrofa — vrlo se nedosljedno upotrebljava ili se izostavlja. Njegova vrijednost ili nije nikakva — po ustrajnosti tradicije, ili je ortografska, ili je shvaćena kao *a*. Nema glasovne vrijednosti na kraju riječi ili kad mehanički odjeljuje konsonantske grupe (npr. *užasom' čud'nim' smetenъ ... kripostъ naglo iz'gubihъ 97*).⁹ Ortografsku vrijednost ima kad označuje jotirani izgovor slijedećeg vokala (npr. *tud'e 126, vap'e 126, d'êvl' 126, hr'stêñъ 113, v napisan'i 95, pogrjen'i 120*). Razumljivo je da se koleba između *ъ* i *a* na mjestima prvotnog poluglasa koje se na čakavskom području vokaliziralo u *a* (npr. *muž' sъ 93, sъ Samoil' 95, sa Samoil 95, sa smrad' 118, tъ časъ 94* itd.), ali ima nekoliko slučajeva (našao sam ih četiri) gdje je *ъ* upotrebljen na mjestu iskonskog *a*, a to su: *čъsa 124, nъučitela 103, sъmъ (= solus) 104 i nъ razorenje 117*. Prijedlog ili prefiks *vъ* također varira između *v*, *va*, *v'* i *vъ* (npr. *v ljudehъ 97, v'zdaet' 96, v' Vitliomi 99, va Vitliomě 103, va m'ně 9, vač'nut' 112* i dr.).

2. Refleks nazala *ę* iza palatala varira. Svi primjeri izvedeni od glagola *-ęti* s prefiksima pišu se slovom »jat« te se po tradiciji glagoljske grafije može pretpostaviti refleks *a*. Potvrde su: *priêhъ 97, 118, priêhomъ 106, priêše 113, priêli bi 107, priêmъ 122, poêmъ 99, priêti 115, 118, 119, (strahъ) ob'ê 126*. Samo je u primjeru *priemljuća 111* refleks *e*. Refleks *a* mora se vidjeti i u primjerima: *êzici 93 i êziki 95* (akuz. pl.). Refleks *e* je u ovim riječima: *čedo 105, 110, načeše 122, poče 125, na počeli 97, čestъ 95, 98* (lat. pars), *često 124*; samo je u primjeru *častimъ (v'zdihaenimъ) 120* refleks *a*.

3. O cjelokupnom pitanju refleksa glasa *ě* — s obzirom na njegovu važnost u lokaliziranju spomenika — treba da nešto više kažemo. Taj se praslavenski odnosno staroslavenski glas reproducira na tri načina: kao *ě*, kao *i* i kao *e*. U najviše slučajeva piše se znak *ě*, a to ništa ne začinuje, jer je pisac svjesno pisao po šabloni knji-

⁹ Svi su daljnji citati po Milčetićevev izdanju, ali su kontrolirani po originalu pa su relevantna mjesta, osobito u poglavlju o refleksu »jata«, ispravljena budući da je Milčetić kraćenja na svoju ruku razrešavao.

ževne tradicije. No da pisar nije bio sposoban da pravilno čuva tradiciju, dokazuju ne samo brojni ikavski i malobrojni ekavski refleksi, nego i miješanje refleksa u istim osnovama (pa i usprkos pravilu Jakubinskoga), a naročito upotreba znaka *ě* na mjestima etimološkog *e*. Za potvrdu ove posljednje tvrdnje evo nešto primjera zamjene *ě* — *e*: *neporočne děvi* 106, *Na m'noge ubo časě* 101, *stoečě* 109, *sv(ě)d(ě)telstvujučě* 117, *neiz'rěkomoi* 118, *povělě* 118, *tělěsa* 118. *evrěiski* 95, *kal'děiska* 95, *ijuděisceemь* 99, *děmun'ska* 117, *děmun'skie* 109, dok se ista riječ na istom mjestu kao kustoda piše *děmun'skie* (orig. f. 161).

Time ne mislim reći da je pisac htio da se svako *ě* čita kao *e* (pogotovo kad se uzme u obzir njegovo kolebanje u nekim osnovama), ali u slučajevima kad je bez iznimke u kojoj osnovi pisao *ě*, onda se doista može dopustiti da je u njegovim ustima izgovor bio *e*. No da se uzmogne tačnije utvrditi koliko je u jeziku našeg pisca (ili pisara) došao do izražaja njegov rodeni izgovor glasa *ě*, morat ćemo izvršiti pregled refleksa »jata« u svim korijenima (osnovama), zatim u prefiksima i sufiksima i nastavcima. Evo najprije primjera po korijenima (osnovama):

- běg- : *bižaše* 95, *ubižati* 112, *pribižišća* 124;
 běl- : *belii* 121;
 bolězan- : *bolězan'* 119, *bolěz'ni* 94, 111, 115, *bolězanьju* 120;
 bolizanь 105, *bolizan'ju* 112, *boliz'nju* 116;
 brěmen- : *brime* 99, *brimen(e)m'* 116;
 cěl- : *cělu* 96, *cělo* 101, *izcěleniě* 126;
 cělov- : *celovav'* 106, 108;
 crěkv- : *crikve* 106, 108, 121, *crik'vi* 120, 121; riječi ove osnove su vrlo često kraćene;
 člověk- : sve riječi ove osnove su kraćene;
 črěv- : *črěva* 120;
 čriv'noju 120;
 dě- : *naděju se* 101;
 odiću 97, 99, *odivaše* 94, 118;
 děl- : *dělo* 121, *děla* 99, 114, *dělь* (g. pl.) 120, *po děl'ih* 96,
 sadělal' esi 126;
 děv- : sve su potvrde kraćene
 (j)ěd- : *ědeniě* 94, *ěstь* (3. sg. aor.) 94, *ěděše* (3. sg. imperf.) 94;
 gněv- : *gněva* 123, *gněvanь* 114;
 gniv' 126, *gnivomь* 125, 126;

- grěh- : grěhi 123, ot grěhъ 100, 105, 107, 112, 113, grěhov' 118; grihъ 113, 117, 120, 125, grisi 113, griš'niĥ' 107, grišnikomъ 117, pregrišeniê 94, sagrišali 117;
- kolěn : kolěni 106, 121;
- krěp- : krěpostъ 97, 114, krěposti 95, 99, 100, 107, krěpko 115, 123, ukrěpi se 93, ukrěpiše se 100, ukrěpiv' 105, 108, 109; kripostъ 97, kripiti 115, pokripiti 108, kripe (part. prez.) 109, 114;
- lěk- : lika 111;
- lěp- : lěpotoju 99;
- lět- : lětu 124, lěti 94, lět' 118, lětihъ 101;
- měr- : měroju 98, bez'měrnuju 98; neizmer'nie 97, 106; iz'miriši 98, primiri se 124;
- měst- : město 114, 119, města 95, 114, 120, 126, v městě 113, k městu 122;
- mladěn- : mladín'cu 93;
- pě- : pěniê 102, 103, v pěni 97, vspěvajučě 103; peniê 102;
- rěč- : rič'ju 99, riči 99, 108, 111, ričehъ 102, 109, 115, rič'mi 114, ričem' 121;
- rěši- : otriši 97;
- sěd- : sědecim' 121; susedi 122; zasidajut' 100;
- sěn- : osěnena 126;
- slěd- : sěvae 119;
- sěva- : poslědni 109, poslědnago 109, poslědnei 94, poslědovati 100, neis'slědovaně 98; sliduetъ 124;
- smě- : sminosti 99, sminimi 120, ne smihъ 119, ne smietъ 119, smiše 123;
- sněg- : sniga 121;
- srěd- : po srědě 106; do sredi 94;
- srět- : usrětenie 103; usretenie 103;
- svět- : prosvěcaet' se 94 (mnogi drugi primjeri pisani su skraćeno); svita (lat. mundus) 118;

- těh- : *utěšeniem'* 108;
utišeniē 111, 115;
- těles- : *tělo* 124, *tělěsa* 118, *tělesa* 118;
telesemь 118, 120; mnogi su drugi primjeri kraćeni;
- trěb- : *trěbuet'* 110;
potribu 120, *potribit' se* 120;
- věd- : *navěšćajuće* 123, *v'zvěstiti* 93, 121, *vzvěšču* 110, *iz'vēsti*
106, *zapovědě* 121, *zapovědae* 118;
vzvešćaeši 99;
zapovidih' 105, *navis'ti* 106, *navistiti* 101, *navistili* 107,
navišćati 107, *navišćaju* 108, *viduće* 109, 122;
- věньс- : svi primjeri su kraćeni;
- věr- : *venčana* 99;
- vět- : *věru* 96, *věrnī* 123, 124, *pravověrnī* 106, *věrujuće* 112;
- věk- : *otvēća* 99, 110 i dr;
obitue 118, *obitajuće* 114;
- vrěd- : *uvrěžděнь* 112;
vridno 120;
- vrět- : *vrīće* 94, *vritišće* 106, *vritišćemь* 107, *vritišćiem'* 118;
- vrěmen- : *vrīme* 109, 110, 117, *vrīmene* 98, 126, *vrīmenemь* 117, 120.

Evo kako se reflektira ě na kraju glagolskih osnova:

u infinitivu je posve prevladao refleks *i*: *viditi* 98, *imiti* 100,
goriti 112, *hotiti* 112, *trpiti* 118, 123, *zriti* 126, *pozriti* 114, 119;

u prezentu je prodro refleks *i* samo u nekim primjerima stare
formacije: *prorazumieši* 98, *želiēši* 99, 100, *želiētь* 100; u drugima
je saćuvano staro pisanje ě: *razuměetь* 113, *razumějūt'* 113, *iměju*
100;

u participu prez. akt. također je prevladao refleks *i*: *želijučih'*
99, *želijučī* 101, *želie* 110, *ne imie* 108, *imijuću* 108; ali: *m'nećim'* 106;

u aoristu i imperfektu pretegnuo je također refleks *i* u mnogim
osnovama: *vidihь* 95, 101, 119, *vidista* 98, *vidismo* 118, *vidiste* 103,
vidiše 102, 110, 121, *hotihь* 97, 119, *hotiše* 94, 99, 113, *hotihu* 104,
109, *b'diše* 94, *imihь* 118, *imiše* 107, *imihu* 107, *razumih'* 121, *poveli*
127, *trpiše* 94, 111, *umiše* 95; manji je broj primjera sa ě pa i u
istim osnovama: *vidě* 106, *razuměhь* 96, *prorazumě* 98, *vshotě* 118,
mněhota 125, *mněahu* 122; refleks *e* je samo u rijeći: *obleče se* 97;

u participu pret. I refleks je samo *i*: *vidiv'* 105, 125, *vidiv'se* 108,
vidiv'sa 125, *strpiv'si* 103;

u participu pret. II također je refleks *i*: *vidil'* 109, 111, *iz'vidil'*

116, *vidilo* 97, *mnil'* 94, *hotil'* 96, *hotili* 109, *imil'* 112;

u participu pret. pasiv. i glag. imenicama izmiješani su refleksi i u istim osnovama: refleks *i*: *vidina* 97, *vidino* 105, *nevidinih* 96, *isповidina* 97, *hotin'e* 100, *hotin'em'* 100, *neutrpin'emъ* 123; refleks *e*: *videnie* 101, *videniê* 108, 125, *trih' videni* 110, *želeniê* 100, *utrpenie* 123; znakom *ě* pišu se: *viděniju* 101, *nemněno* 122.

U pojedinim osnovama glagola su također prevagnuli ikavski refleksi: *bihъ* 106, 114, *biše* (2. sing.) 99, *biše* (3. sing.) 106, 114, 117, 120, *bihu* 107, 114, 116, *bihom'* 117, *umriti* 108, 112, *umriše* 106, *rih'* 100, 106, 111, 112; ali sa *ě* dolazi: *rěhъ* 100, 112, 113, 116, 118.

U nastavcima imenskih, pridjevskih i zamjeničkih osnova pisac dviju poslanica se vrlo koleba između *i* i *ě* u istim oblicima. Refleks *i* je npr. u ovim primjerima: *v slavi* 93, 96, *v mali ruci* 98, *v Vitliomi* 99, *o uzroci* 111, *na nebi* 102, *po mali časi* 110, *v pakli* 111, *po gradih' mnozih* i *pridělihъ* 123, *k' eteri ženi plemeniti* 122, *tebi* 96, *v tebi* 111, *timъ* 112, 117, *vsihъ* 99, 122, *vsim'* 104. Tradicionalno *ě* piše se npr. u primjerima: *po godině* 94, *v glubině* 95, *v svetěem' pis'mě* 95, *v Erusolimě* 96, *v božě* 100, *v gradě* 106, *na tělě* 107, *po životě* 110, 113, *v slavě* 118, *na tlěhъ* 94, *v' organěh'* 102, *v timpaněhъ* i *guslěhъ* 102, *pri ěslěhъ* 106, *na vratěh'* 115, *va mně* 98, *po mně* 105, 119, *o tebě* 114, *o vsěhъ* 118; u komparativima također: *s(vě)tlěi* 117, *propadněi* 122 i dr.

U prefiksu *prě-* refleks je uz malo iznimaka *e*, mada se češće piše kao *ě*, npr. *prečudанъ* 93, *premudrosti* 93, *presveti* 102, *premoč'nica* 99, *prebivalo* 113 itd., *prěbivaniěhъ* 96, *prěstolъ* 96, 97, *prěsveta* 101, *prěstaviti se* 118 itd., a ovamo dodajmo i *prěd'* 116, 117, 121; refleks *i* je samo u *pridělihъ* 123 i u prilogu *prie* 108, 114, 116, 120, 126 (samo jednom *prěžde* 109).

U prefiksu *ně-* zavladao je posve refleks *i*: *nika* 104, 113, *nike* 112, *nikim'* 112, 114, *nikom'* 113, *nikoliko* 119, *ni čudo* 116 itd.

U sufiksu *-dě/-de* pretežno se piše *ě*: *in'dě* 99, *sadě* 99, 116, *otsudě* 117, *ottudě* 121, *vsudě* 122, 123, *kadě* 93, *ov'dě* 99, 101, 111; ali rjeđe se piše *e*: *ottude* 123 ili *i*: *ovdi* 99.

U završecima priloga miješaju se također refleksi: *dobrě* 95, 104, *ěvě* 96, 117 — pored *ěvi* 97, *pokolě* 93, 96, 110, 113, *dokolě* 99, 114, 125, *dok'lě* 104, *razvě* 99 — pored *raz'vi* 100, *poslij'* 107.

Kao što su se u nekim sufiksima pomiješali refleksi jata s etimološkim *e* ili *i* tako ima i nekoliko osnova u kojima se etimološko *e* tretira kao ikavski refleks jata. To su: *kamin'ju* 93, *postile* 94, *na*

postili 122, vičerne 110, vičer'ni 97, vičer'nenoi 94 (ali pavec'er'njuju 102) pa i strano ime *miděiska* 95 (lat. Medorum). Nema ikaviziranja u riječima: *koreniē* 94 i *znameniē* 96 koje se ikaviziraju u nekim sjevernodalmatinskim spomenicima.

4. Vokalno *l* je još potpuno sačuvano: *s'ln'ca* 93, *sln'ce* 95, *ml'čati* 93, *pltv* 93 itd.

5. Tradicionalna grupa *žd* često se alternira s *j* (đerv), npr. *utruždenn* 94, *vhoždju* 99, *prisuždeniju* 117, *naslaždah* se 119, *meždju* 122; *meju* 98, *grajan* 96, *graēninu* 103, *osujenih'* 104, *k tomue An'drēju* 120, *tujim'* 122, *pogrjen'i* 124.

6. Grčki ili staroslavenski izgovor sačuvan je u imenima: *evrēiski* 95, *arav'ska* 95, *Vitliomi* 99, *Vitliomē* 103, *Samoilb* 93; ime Cyrillus je uvijek *Kirilb* 103 i dr., *Eusebius* uvijek *Eusepii* 96, *Eusepiju* 105 i dr, a Cyprium je *Čipar'* 123.

7. U oblicima deklinabilnih riječi vlada prilična konzervativnost tj. čuvanje crkvenih oblika. Spomenut ću samo neke karakteristične oblike, naročito inovacije. Tako npr. upadaju u oči česti instrumentali sing. ž. r. na -*oju/-eju*: *mnogoju ostromiju* 93, *s neizrečenoju i nečuvenoju voneju* 97, *vsakoju lēpotoju* 99, *v(e)roju svoeju* 105, *sv vseju onoju družboju* 117, *mišceju* 95. Ali u istom je padežu potvrđen i vrlo karakterističan oblik na -*ov*: *vsakov' dikov'* 99, a ta je pojava potvrđena i u instrumentalu lične i pokazne zamjenice: *mnov uprošen'* 111, *tov' rič'ju* 99. Takvih oblika ima i u ostalim partijama Ivančićeva zbornika.¹⁰

8. U imenicama konsonantskih osnova čuvaju se stari nastavci: *vrimene tvoego* 98, *iz' kor(e)ne* 106, *im(e)ne* 109, *vrimenem'* 120, *brimenem'* 116, *telesem* 118, 120.

9. Pridjevi imaju u gen. sg. muškog i srednjeg roda nastavke starije, prelazne i novije: -*ago* (-*ego*), -*ogo* i -*oga*, npr.: *slavnago* 93, *čast'nago* 93, *presvetago* 93; *nebeskogo* 93, *slat'kogo* 102, *blaženoga* 103, *velikoga* 103; *velikoga* 93, *v(ě)rnoga* 97, *nedostoinoga* 100 itd. U genitivu ženskog roda pored crkvenoslavenskog nastavka -*ije* (npr. *neizmer'nie slavi* 97, *bez'konač'nie premudrosti* 98 i dr.) i mlađeg -*e* (npr. *ot velike slat'kosti* 102, *blažene duše* 108 i dr.) nekoliko puta je potvrđen nastavak -*oje*, i to: *neiz'rekomoe premudrosti* 93, *raz'vi zemle goloe* 94, *nepremožnoe moći* 107, *iz' velikoe crik've* 121.

10. Takva je eklektička slika i kod zamjenica. Njihovi su oblici: *k'to-nik'to* 94, *nikogože* 95; *č'to* 98, 109, *ničtože* 94, 109; *sv* 93, *sa* 95,

¹⁰ Starine XXIII 60—63.

si (si čas̃ 99, si glas̃ 123, muž̃ si 124), sego 111; semu 124, t̃ 94; toe 124, togo 104, ovogo 117, onogo 107, moego 99, našego 100; tvoga 100, voli tvoei 100; ego 93, egože 95, negože 95; akuz. m. r. je i i i ga kao i ego: uprosiše i 109, ot tude ga iz'gnaše 123, ego ... držahu 126; u ž. r. ima i ovdje nastavaka -oje: postile inoe 94, vsakoe krēposti 99, vsakoe pl'ti 100.

11. Glagolski oblici su veoma konzervativni. U prezentu su u 1. sg. redovito oblici na -u (*uml'ču* 93, *vzišču* 95, *obretaju* 95, *m'nju* 95, *reku* 95 itd.) pa je oblik na -m (osim u atematskim glagolima) prava rijetkost: *čekam̃* 99. Tako je i u 2. sg. uvijek nastavak -ši (*mniši* 93, *poveliši* 93, *z'naeši* 94, *išćeši* 98 itd.) te je oblik *lažeš'* 109 prava iznimka. U 3. sg. i 3. pl. uvijek je svršetak na -t (*svatit se* 93, *ml'čit'* 93, *imat̃* 112, *ispov(ě)dajut'* 93, *vač'nut'* 112 itd.). U 1. pl. redovit je nastavak na -m (*skažem̃* 95, *budem̃* 117, *poučim'* se 118, *svědētelstvuem̃* 118, *stvorihom'* 117 i dr.) dok su oblici na -mo rjeđi, npr. prez. *primemo* 96, *zač'nemo* 104, *prebudemo* 105, *stvorimo* 117, *vratimo* 118, kond. *stvorili bismo* 118, aor. *imenovasmo* 95, *stvoris'mo* 117, *vidis'mo* 118. Inače su oblici aorista i imperfekta u punoj upotrebi. Od njihovih osobitosti spominjem da je u 1. sg. dva puta potvrđen oblik na -hi: *možahi* 119, *idēhi* 125. Kondicionali imaju ponajviše oblik *bim̃*, rjeđe *bih̃*: *bim' govoril'* 96, *ne up'val' bim̃* 114, *glagolal' bim̃* 101, *da ne vidil' bih'* 109, *strpil' bih̃* 115, *iz'gubil' bih̃* 114.

12. Participi čuvaju konzervativne oblike i funkciju. Oni još prilično održavaju pridjevski karakter te se razlikuju po rodu i broju, a i sklanjaju se. U participu prezenta akt. za nom. sg. m. r. vrlo mnogo su potvrđeni oblici sa završetkom na -e: *prinose* 95, *iz'vode* 95, *glagole* 98, *misle* 97, *kripe* 114, *v'stae* 94, *počivae* 97, *ne prestae* 100, *iz'livae* 105 itd., jednom je potvrđen lik *moge* 105, a drugi put može: *eliko može poče vapiti (muž̃)* 125. Imamo čak potvrdu za završetak na -i (< y): *eliko mogi v'p'ěše* 109, *otvešća tako reki* 121. Ostali primjeri oblika za jedninu sviju rodova već pokazuju pometnju kolebajući između pridjevske i priloške upotrebe. Potvrđen je naime, iako malo, oblik na -ć: *grih̃ ... ki ... est̃ toliko mrzeć'* 120, *gar'dinal' ... v' z'borišći buduć'* 120; *srd'ce ego krēp'ko bist̃ ne smetajuć' se* 123; oblik na -ći potvrđen je doista samo za ženski rod: *duša ... sa mnoju budućći* 101, *množ' nečistivih̃ duhoṽ grdo rovući* 114, *žena muž̃u obraza neznajući videći se sama ... i ne znajući* 122. Primjer: *množ' dēmun'ska svědētelstvujućē* 117 sa svojim završet-

kom na *-će* pokazuje već pluralno slaganje uz riječ *množ'*, jer su gotovo svi primjeri za plural sviju rodova zadržali završetak *-će*: *nahodeće me* (tj. dusi) 114, *stužajuće* (tj. dusi) 114, *anjeli ... obitajućě* 115, *zreće* 122, *slišeće* 123, *bratiê gledajuće i plaćuće se trepećuće uprosiše* 109, *bratiê blizъ stoeće ... ne vidučě č'to stvoriti* 109, *v'sa svateće se* 102, *duše radujuće se* 103, *tako da slišeće ime ego vsakъ každo hul'nik' bi* 123. Od toga odstupa jedan primjer na *-ći*: *vsi v'zbudiše se speci* 122 i dva primjera na *-cei*: *v'si sućei* 122, *zlobocei iz'gnaše* 123.

13. U participu pret. akt. I oblici su konzervativni kao i njihova funkcija. Za nom. sg. muškog roda kratki su oblici, bez nastavka: *poêmъ* 99, *rekъ* 119, *v'zdvigъ* 119, *pošadъ* 120, *prišad'* 121, *priklon'* 106, *vskoč'* 124, *obrět'* 124, *izam'* 124. Sa završetkom *-v*: *ostavivъ* 97, *ukrěpiv'* 105, *vidiv'* 105, *pristupiv'* 106, *svršiv'* 107, *sazvav'* 105, *celovavъ* 108, *vstav'* 126 itd. Za ženski rod potvrđeni su primjeri: *vrativ'si se* (duša) 121, *slišav'si žena* 123. U pluralu za muški rod redoviti su završeci na *-še*: *oni tadae vzdvig'se oči* 102, *sie oni slišav'se* 103, *člověci ... skazav'se* 107, *ki ka mně prišad'se* 114, *vsi* (susedi) *pritek'se* 122, *ovi sie slišav'se* 122, *skoro ostaviv'se* (dusi) *ego* 114. Iznimni su oblici na *-ši*: *anjeli sa mnoju ostav'si* 114, *proči slišav'si* 121.

14. Naravno da je i dekliniranje jednog i drugog participa — koji su s vremenom postali prilozima — u našem spomeniku posve redovita stvar, npr.: *bludu množeću se* 105, *trepećućim' glasom'* 99, *upvajućih'* 106, *skladajućih' se* 102, *stoećim okolo bratii č'tućimъ psal'tirъ* 108, *jutru že biv'su* 106, *umrv'sihъ tělesa* 106, *vsim' v'kupъ sabrav'sim' se* 106. No poređujući i letimično paralelni latinski tekst ovih i mnogo drugih mjesta s participskim konstrukcijama stičemo dojam o jakom utjecaju latinskog jezika na našeg pisca i u upotrebi participa i u njihovu dekliniranju.

15. Drugi aktivni particip pret. ne treba posebno spominjati. Pomoću njega pravljene složene glagolski oblici, perfekt i pluskvamperfekt, dosta su potvrđeni: *iskusilъ es(a)mъ* 98, *sadělal esi* 126, *e stvoril* 124; *napisalъ bihъ* 97, *stvorili bihu* 107 itd.

16. Pasivni particip prezenta često se upotrebljava, npr. *udržiama* 99, *znaema* 121, *neiz'rekomago* 101, *neiz'rěkomoi* 118. Pasivni particip perfekta spominjem samo u toliko što glagoli III vrste (na-ěti) imaju stariju formaciju s nastavkom *-n*, a od te se osnove tvore

i glag. imenice: *isp(o)v(i)dina* 97, *vidino* 105, *nevidinihъ* 104, *hotin'e* 100, *videniê* 104, *vidëniê* 119, *trih' videni* 110, *utrpenie* 123, *neutr-pin'emъ* 123.

17. Futur se vrlo često izražava prezentom, pretežno od perfektivnih glagola, npr. *êkože niže reku* 107, *uhiću te i ne pušću* 104, *i tada očito uzriši* 101, *plaću primetъ* 104. Manje ima potvrda za tvorbu s prezentom *hoću: hoću pridati* 101, *hoću zvěstiti* 121, *ne će biti vrid'no* 120.

18. Konačno treba istaći da se u ovom tekstu nalazi mnoštvo primjera svakojakih latinskih konstrukcija, apsolutnih, pasivnih, akuzativa s infinitivom i dr. što sve nedvoumno dokazuje latinski predložak. Spomenut ću samo ove primjere:

vsi okolo vapiêhu dostoinihъ nasъ biti mukamъ 117 — nos dignos supplicio omnes qui aderant exclamabant;

Jutru že biv'shu êže stvoriše se navêšćajuće vapiêhu Sil'vana arhibiskupa biti ipokritu i dostoinago sžganiju 123 — Mane autem facto quae gesta fuerant enarrantes, Silvanum archiepiscopum hypocritam et dignum incendio acclamabant;

žena etera ... ê(lově)ki mnogimi nosiše se na rukahъ v cr(i)-k(a)vъ iscëleniê radi 126 — mulier quaedam ... plurium hominum manibus, liberationis obtinendae causa, ad ecclesiam deportatur.

Kao osobitost spominjem način kako se prevodi latinska konjunktivna konstrukcija s *utinam*:

dasi bi mi podob'nu biti 100 — utinam tui mererer fieri pedissequus;

na dasi bim' ne bilъ 119 — utinam non fuissem;

na dasi bi vaz'da v pameteh' ... prebivalo 113 — utinam ... insisteret mentibus.

Želeći da na kraju rezimiramo ono što je rečeno o jeziku s perspektivom datiranja i lokaliziranja prijevoda odnosno prijepisa jeronimovskih poslanica u Ivančićevu zborniku moramo fiksirati neke okvirne konstante. Prije svega moramo konstatirati da je jezik ovih poslanica u stvari umjetan jezik koji se nije nikad i nigdje govorio. To je hibridan jezik koji se sastoji od tradicionalnog crkvenoslavenskog jezika u nedosljednoj mješavini s elementima živoga narodnog jezika. Osim toga taj je materijal zamućen konzervativnom grafijom i ortografijom koja ne dopušta uvijek jasan zaključak o jeziku pisara. Tu nepouzdanost stvaraju npr. sistem kraćenja (pričem su obično izostavljeni vokali), zatim pisanje poluglasova i »jatova« umjesto

njihovih refleksa, nediferencirano reproduciranje nekih glasova i glasovnih grupa kao što su *ć* i *šć*, *n* i *nj* ili *n-j*, *l* i *lj* ili *l-j*. No ti su nedostaci opći u našoj glagoljskoj knjizi te se moraju svladavati metodom analogija i poređivanja.

Činjenica da su se ove poslanice prevodile jezikom hrvatske crkvenoslavenske tradicije, a ne tada suvremenim pučkim jezikom — po čem se i razlikuju od ostalih dijelova Ivančićeva zbornika — govore svakako za jedno starije razdoblje u kojem je još bilo aktualno takvo književnojezično shvaćanje. Ovakav jezik jednog neliturgijskog teksta jedva da bi bio moguć u drugoj polovici XV-og stoljeća. Ipak ovaj jezik nije tako star, ako uzmemo u obzir da je u njem već raspadnut sistem poluglasova i njihove zamjene o čem posebno svjedoči nekoliko puta — iako samo četiri puta — upotrebljen poluglas na mjestu etimološkog *a*. Isto tako — da spomenemo samo neke pojedinosti — neveliku starinu zasvjedočuje i relativno jak prodor ikavskih, a u manjem broju ekavskih refleksa »jata«, a to upućuje na to da pisara ovih poslanica treba tražiti na području ikavsko-ekavskog govora u kojem je pravilo Jakubinskoga bilo dobro primijenjeno. U prije citiranim primjerima refleksa »jata« u korjenitim odnosno osnovnim slogovima imamo ovakvu situaciju: u 11 osnova potvrđeni su primjeri samo s refleksom *i* (*běg-*, *brěmen-*, *crěkv-*, *lěk-*, *mladěn-*, *rěč*, *rěši-*, *smě-*, *sněg-*, *vrěć-*, *vrěmen-*); u 12 osnova potvrđeni su primjeri sada s refleksom *i*, a sada s nepromijenjenim pisanjem *ě* (*bolěz-*, *črěv-*, *dě-*, *gněv-*, *grěh-*, *krěp-* *slěd-*, *svět-*, *těh-*, *trěb-*, *vět-*, *vrěd-*); u tri osnove potvrđeni su čak primjeri s refleksom *i* ili *e* te s neutralnim *ě* (*měr-*, *sěd-* i *věd-*). Samo refleks *e* potvrđen je tek u dvije osnove (*cělov-* i *věньc-*), ali k njima treba pribrojiti i one 4 osnove u kojima se piše sada *e* a sada *ě* (*pě-*, *srěd-*, *srět-*, *těles-*) kao i onih 10 u kojima se piše uvijek samo *ě* (*běl-*, *cěl-*, *děl-*, *kolěn-*, *lěp*, *lět-*, *měst-*, *sěn*, *sěva-* i *věr-*). Isto takav mješovit, pretežno ikavski govor pokazuju i refleksi na kraju glagolskih osnova, u nastavcima promjenljivih riječi i u priložima, kako je navedeno u prije citiranim primjerima. U pogledu refleksa »jata« naš dakle spomenik ide u tip govora koji stoji nešto sjevernije od sjevernodalmatinskih pisaca XV-og stoljeća — Zadarskog lektionara, Bernardinova lektionara, Žića otaca i glagoljskih isprava zadarskog kraja,¹¹ a primiče se gotovo posve tipu novljanskog go-

¹¹ Isp. M. Rešetar, Primorski lektionari XV. vijeka. Rad 134 str. 109 i dr. Stj. Ivšić, Nekoliko napomena uz starohrvatski tekst »Žića sv. otaca«, Starine XL 246, 248.

vora kakav je u novljanskim ispravama XIV—XV-og stoljeća i u glagoljskom Blagdanaru popa Filipa iz 1506. godine.¹² Od novljanskog tipa možda ga odvaja jedna od stvarnih razlika, a to je glagol *ěsti* = *jasti* i njegove izvedenice gdje Blagdanar ima uvijek *jisti*.

Od ostalih pojedinosti upada u oči ustrajna upotreba instr. sg. na -oju/-eju, bez sumnje književnotradicionalna pojava, no s njom je u razvojnoj vezi bez sumnje i pojava instrumentalna na -ov; instrumentalu ž. r. na -om jedva ima potvrde: *silom'* 123. U novljanskom Blagdanaru iz 1506. instr. sg. ž. r. uvijek je na -u (što je karakteristično za zapadnočakavski govor) ili -om (za koji se uzima da nije karakterističan za novljanski govor). Nastavak -ov — koji nije poznat u Blagdanaru — potvrđen je i u ostalim partijama Ivančičeva zbornika kao i u nekim drugim starijim spomenicima: u Šibenskoj molitvi iz XIV st., u Žićima otaca iz XV. st., u Kolunićevu zborniku (u traktatu o sedam smrtnih grijeha) iz 1486, u glagoljskim ispravama zadarskog kraja iz XV st., a potvrđeni su i u Milčetićevo doba na otocima Silbi i Olibu. Naročito po toj crti stavljao je prof. Stj. Ivšić i Žića otaca i Ivančičev zbornik u zadarsku okolinu,¹³ samo ne smijemo smetnuti s uma da je ta crta dosta potvrđena u štokavskim spomenicima od XII stoljeća i da su ove naše potvrde odbljesci te izumrle štokavske varijante.

Jedna izumrla varijanta je i nastavak -oje u gen. sg. pridjeva i neličnih zamjenica ž. r. koja je potvrđena sporadički i u ostalim partijama Ivančičeva zbornika kao i u mnogim hrvatskoglagojskim liturgijskim spomenicima počevši od Splitskog odlomka misala iz poč. XIII st., Novakova misala iz 1368, Bribirskog misala iz XV st. i dr.¹⁴ pa u Žićima otaca iz XV st. i u Petrisovu zborniku iz 1468. godine.¹⁵

Karakterističan je i nastavak -hi u 1. licu sg. imperfekta koji je potvrđen u više glagoljskih rukopisa XV stoljeća, npr. u zapisima Fraščićeve Psaltira iz Lindara u Istri iz 1463,¹⁶ u Petrisovu zborniku iz 1468,¹⁷ u Kolunićevu zborniku, u zapisima glagoljskog Brevijara

¹² J. Vrana, Hrvatskoglagojski Blagdanar, Rad 285, str. 111—124.

¹³ Ivšić, o. c. 248.

¹⁴ V. Štefanić, Splitski odlomak glagoljskog Misala, Slovo 6—8, Zagreb 1957, str. 96.

¹⁵ V. Štefanić, Glagoljski rukopisi otoka Krka, Zagreb 1960, str. 369, 372, 375, 376, 378.

¹⁶ V. Jagić, Glagoličeskoe pismo, Enc. slav. fil., vyp. 3, Sanktpeterburg 1911, str. 244 tabla 48.

¹⁷ V. Štefanić, Glagoljski rukopisi otoka Krka str. 377—379, 385, 391.

iz 1486. (JAZU III c 21) koji su pisani u Dabru 1515, jedna je potvrda u novljanskom Blagdanaru,¹⁸ a potvrđen je i u naše vrijeme u Dubašnici na Krku.¹⁹

Relevantna je i pojava sekundarnog vokalnog *r* (umj. *r+i*) u dvije osnove: *prnesti* 106, *prnošahu* 114, *prnesena* 116, *skrvene* 98, *skrvень* 122. Ta je pojava potvrđena u Zadarskom lekcionaru,²⁰ u Žićima otaca,²¹ u Blagdanaru,²² u izdanjima senjske štamparije i u Š. Kožičića²³ kao i u današnjim govorima Novoga, otoka Krka i Rijeke.

Refleks $\epsilon > a$ iza palatala u našem je spomeniku manje potvrđen nego u spomenicima zadarskog kraja te se mješovitošću refleksa približava jeziku Blagdanara.²⁴ Varijanta glagola *rasti/resti* potvrđena je jedan put: *izresal* 95, a ta osobina je naročito učvršćena u sjevernodalmatinskih pisaca počevši od Zadarskog lekcionara dok je u pisaca oko senjske štamparije varijanta *e* manje potvrđena.²⁵

Apstrahirajući od pitanja kolik je u ovom tekstu udjel prepisivača, a kolik prvog prevodioca, moguće je na kraju iz nabrojjenih činjenica utvrditi barem toliko da postanje našeg spomenika (dviiju poslanica) ne smijemo tražiti ranije od početka XV stoljeća, a možda ni kasnije od sredine XV-og stoljeća. Jaka jezična konzervativnost dopušta pretpostavku da je prijevod nastao još ranije, i to u sredini koja je književnim jezikom smatrala jezik liturgijskih knjiga.

Kako su pojedine jezične crte raznorodne, mješovite i s obzirom na crkvenoslavenski jezik kao i s obzirom na potvrde iz suvremenog narodnog jezika drugih spomenika, naš spomenik se daje lokalizirati samo u širim linijama. Po refleksu »jata« iz kombinacije ispada najzapadniji čakavski kraj, ispadaju krajevi u kojima je bio kajkavski elemenat (ni jednom se ne potvrđuje refleks $o > o$), a isključuje se i područje istočnočakavskog i štokavskog dijalekta. Premda neke crte stavljaju naš tekst u krug zadarskih jezičnih spomenika (kao što je to i instrumental na *-ov*) ipak nas nastavak *-hi* u 1. licu imperfekta pomiče sjevernije, a tom kraju više odgovara i riječ *gorup'no* (acerbe) 115, koja je u stvari kajkavska riječ potvrđena u Akademijinu Rječ-

¹⁸ J. Vrana, o. c. str. 146.

¹⁹ I. Milčetić, Čakavština Kvarnerskih otoka, Rad 121 str. 127.

²⁰ Rad 136, str. 176.

²¹ Starine XL, str. 250.

²² J. Vrana, o. c. str. 130.

²³ Isp. ARj s. v. *prinijeti* i *prnesti*.

²⁴ J. Vrana, o. c. str. 129.

²⁵ Isp. Akademijin Rječnik s. v. *rasti*.

niku samo iz Dubašnice na Krku, i možda riječ *uprašati* 122 (premda je to i crkvenoslavenska riječ). Bilo kako mu drago, sigurno je jedno, a to je da su mnoge crte našeg spomenika zajedničke i zadarskom krugu, ali možda još više tipu novljanskog govora kako je potvrđen u glagoljskim spomenicima XV stoljeća, naročito u Blagdanaru iz 1506. A ne smijemo zanemariti činjenicu da je to u stvari više manje govor Krbave i Like iz predturskog vremena potvrđen u pojedinim glagoljskim ispravama kao i u kodeksima XIV—XV stoljeća kakvi su npr. Novakov misal iz 1368., Bartolov (Berlinski) misal iz 1402.,²⁶ Kolunićev zbornik iz 1486.²⁷ i drugi. Taj tip odgovara možda i govoru jednog dijela otoka Krka, i to mlađem tipu koji je svojstven mjestima mlađe migracije.

III. AKADEMIJIN ODLOMAK

Kako je već rečeno na početku, u sastav Transita ulazio je na čelu životopis sv. Jeronima i za njim Pseudo-Euzebijeva poslanica Damasu. U našoj starijoj književnosti poznate su različite verzije životopisa ili legende o Jeronimu. Spomenut ću verziju glagoljskih Brevijara u kojima je obično samo početak do dolaska Jeronimova u Betlehem,¹ zatim različit tekst u Petrisovu zborniku, drugačiji u latiničkom rukopisu Laurenziane² i u srodnom mu Jagićevu latiničkom rukopisu iz XVI st.³ te verziju u glagoljskom izdanju Transita sv. Jeronima iz 1508. Naprotiv Pseudo-Euzebijeva poslanica Damasu nije dosad bila poznata osim u senjskom izdanju Transita. Ovom radnjom ja uvodim u hrvatskoglagojsku književnost postojanje prijevoda te poslanice koji je i drugačiji i stariji od senjskog teksta.

Taj je prijevod zasvjedočen na žalost samo u jednom malenom odlomku koji je k tomu i vrlo slabo očuvan tako da je jedva bilo

²⁶ M. Pantelić, Hrvatskoglagojski misal iz godine 1402. Slovo 6—8, Zagreb 1957, 380.

²⁷ Kolunićev zbornik. Djela Jugosl. akademije XII, Zagreb 1892.

¹ Taj tekst obično počinje: *Vъ Vitlěomě ijuděiscčem' pogrebenie svetago Eronima prozvitiera. Sa ubo roždennъ bě v gradě Istridonii iže e(st') v Dalmacii Panonie na meji (ot') otca Evsebiě itd.* Taj je citat iz Pašmanskog Brevijara (Arhiv JAZU III b 10 fol. 270), ali uz sitne razlike takav je tekst i u IV vrbničkom (f. 65'), u II novljanskom (f. 488), u Akademijinu I a 34 (f. 106) i u Akademijinu III c 21 (f. 301).

² Isp. C. Verdiani, *Il Codice Dalmatico-Laurenziano, Ricerche slavistiche*, V, Rim 1957., str. 45.

³ V. Jagić ga je štampao u *Starinama I*, Zagreb 1869., str. 226—236, iz Akademijina (Kukuljevićeva) rukopisa koji danas nosi sign. I b 127.

moguće identificirati ga. Radi se o jednom krnjem dvolistu pergamene kojemu prvi i potpuni list ima format $21,7 \times 18$ cm, a drugi je vertikalno presječen tako da je u svakom redu izgubljeno oko 1 cm teksta. Pergamena je veoma izlizana i zamazana, jer je negda služila kao omot na koricama neke knjige. Kukuljević ju je dobio s Krka te je olovkom na njoj napisao: »Iz otoka Krka«. Već od Kukuljevićevih vremena ovaj je komad pergamene ležao u Arhivu Jugoslavenske akademije u Zagrebu među glagoljskim fragmentima (Fragm. glag. 77), ali zbog vrlo slabe čitljivosti tekst nije bio identificiran tako da je i sam Milčetić pretpostavljao da se tu radi o jednom odlomku Brevijara.⁴

Akademijin krnji dvolist bio je negda uložak jednog kvaterna ili kvinterna nekoga većeg kodeksa. Po tekstu može se razabrati da je između našega prvog i drugoga lista bio jedan dvolist, a ispred i iza naših listova da je nestalo mnogo teksta. Naš odlomak ima naime obilježenu podjelu teksta na glave (kapitule) rednim brojem i naslovom. Iz te podjele razabiraju se slijedeći odlomci: 1. na f. 1 red 1—11 je konac 63. kapitula; 2. na f. 1 red 11—35 i f. 1^v red 1—36 tekst 64. kapitula bez njegova završetka (jer svršava list); 3. na f. 2 red 1—5 je kraj 65. kapitula; 4. na f. 2 red 5—35 i na f. 2^v red 1—13 tekst 66. kapitula; 5. na f. 2^v red 13—32 tekst 67. kapitula; 6. na f. 2^v red 32—36 početak 68. kapitula. Prosječno je dakle na četiri lista bilo napisano pet kapitula. Razmjerno bi dakle pred našim dvolistom trebalo da bude oko 48 listova sa 63 kapitula teksta Pseudo-Euzebijeve poslanice o svetom Jeronimu.

Mora se naime zaključiti da su sva ta poglavlja doista pripadala ovoj poslanici, jer latinski tekst iste poslanice, kako je štampan u Migne, *Patrologia Latina*, XXII, Paris 1842., col. 239—282, dopušta takvu pretpostavku. U PL tekst je podijeljen usve na 62 glave. Do mjesta gdje počinje tekst Akademijina fragmenta (Fr) u PL ima nešto više od 46 glava (do col. 271). Iz toga slijedi da je tekst rukopisa kojem je pripadao naš Fr bio podijeljen na manja poglavlja nego u onom latinskom iz kojeg je preštampan Migneov tekst. Naprotiv u glagoljskom senjskom izdanju od 1508. poglavlja su još veća nego u PL pa do mjesta gdje počinje tekst Fr ondje ima nešto preko 19 poglavlja na 52 lista, a čitava poslanica ima ukupno 69 listova. Pojedine su redakcije dakle različito dijelile tekst na poglavlja pa

⁴ I. Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, *Starine* XXXIII, str. 140.

bi i ta podjela bila jedan od indicija za traženje predložka naših prijevoda.

Svakako nužno je pretpostaviti da je postojao rukopis sa čitavim tekstom Pseudo-Euzebijeve poslanice Damasu. Da li su uza nj bile i druge poslanice koje obično zajedno dolaze u Transitu sv. Jeronima, to se zasad može samo dopuštati. Na to nas ovlašćuje činjenica da su druge dvije poslanice sačuvane u Ivančićevu zborniku. Naravno da se nameće pitanje jesu li tekstovi poslanica u Ivančićevu zborniku pripadali istom prijevodu kojem je ostatak naš Fr. Odgovor na to pitanje — koji je u stvari negativan — bit će dalje obrazložen. Najprije moramo prikazati paleografske i jezične elemente koji bi mogli pripomoći datiranju i lokaliziranju Akademijina Fr.

Paleografski i ortografski momenti. Akademijin je dvolist ispisan sitnim glagoljskim ustavnim pismenima u kompaktnom slogu koji pokriva $15,7 \times 12$ cm površine. Listovi 1^r i 2^r imaju po 35, a 1^v i 2^v po 36 redaka. To sitno pismo — koje se primjenjuje u neliturgijskim rukopisima — pokazuje sklonost poluustavnom izbijanju iz osnovnih linija, ali pisar je vrlo discipliniran i ustrajan u pisarskim i ortografskim manirama koje u općim crtama karakteriziraju pisare od kraja XIV do sredine XV stoljeća. Izričito starijih osobina u tom pismu nema. Dapače učestale su neke mlađe morfološke karakteristike kao npr. jednokoljenasto *k*, oblo *a*, *z* i *h* prelaze gornju i donju liniju, *d* povišenom spojnicom podsjeća na minuskulu, poluglas je dug štapić ili apostrof. Od relevantnih slova spominjem da se *ě* upotrebljava na tradicionalnim mjestima (osim reči 2₃₀), da poluglas nikad ne stoji na mjestu etimološkog *a* (premda je provedena mlađa vokalizacija), da je slovo »*đerv*« upotrebljeno samo u riječi *anjelъ* i njenim izvedenicama i još u primjeru *jadetъ* 1^v₂₉. Još se naime upotrebljava grupa *žd* (*vižděniju* 2₅, *tem'žde* 2₂₈) ili se jotacija obilježava apostrofom iza konsonanta pred *-e*, *-i* ili *-ě* (*stvo-ren'e* 1₁₄, *posvećen'e* 1^v₃₆, *p'tič'e* 1^v₂₇, *miš'len'i* 2₂₀), tradicionalnim znakom *ê* za jotirano *a* (*graēnъ* 1₂₀, *děvol'ski* 1₃, *pen'ê* 2₂₃) ili znakom *ju* za jotirano *u* (*pestju* 1₂₁, *tvoeju* 1^v₄), ili iza vokala samim *i* ili *e* (*tvoimъ* 1^v₁₈, *svoei* 2₁₃ i dr.). Od vanjskih momenata spominjem da su naslovi pojedinih glava pisani nešto većim i pocrvenjenim slovima kao što su i početna slova rečenica pocrvenjena (tj. konture slova su ispunjene minijem). Tekst svake glave počinje inicijalom dubokim 5—7 redaka. Oni su crtani crno-crveno solidnom rukom

koja se ne odvaja stilom i motivima bilja i pletera od osrednjih inicijala kodeksâ XIV—XV-og stoljeća.

Jezične crte. 1. U pogledu poluglasa prevladalo je gotovo mehaničko pravilo da se poluglas u obliku štapića piše na kraju riječi koje svršavaju na konsonant, a u unutrašnjosti riječi da se zamjenjuje apostrofom koji po nekom ortografskom shvaćanju stoji između dva suglasnika. Na više mjesta je i taj znak izostavljen ili se ne vidi zbog izlinjalosti rukopisa. Kako se po ortografskoj tradiciji rado kratae riječi izostavljanjem vokala, a više puta nije ni znak kraćenja vidljiv, to su i poluglasi odnosno apostrofi ispušteni. Ali sve to ortografsko nasljeđe nije možda nimalo važno za stepen vokalizacije, jer je zamjena poluglasa vokalom *a* u primarnom ili sekundarnom položaju odnosno gubljenje poluglasa u slabom položaju bilo provedeno već davno prije. Za nas je stepen pravilnosti u upotrebi poluglasa (i apostrofa) samo jedan od elemenata za ocjenu stepena udaljenosti od tradicije, a to nam je onda i jedan od faktora za datiranje spomenika. U našem Fr stvarno je već posve zavladao puni glas *a* (primjeri: *božastva* 1₂₄, *rekalъ* 1₂₂, *smrtanъ* 1^v₂₆, *lažacъ* 1^v₃₁, *dan* 2₃, 2₈, *čudanъ* 2₁₈, 2^v₁₅, *krasanъ* 2₁₇, *s'lnač'nuju* 2₂₆, *konacъ* 2₃₀, *častъ* 2^v₂₆, *časti* 2^v₂₀, *zvaniše* 2₂₄; *kada* 1₂, 1₁₀, 2₁₂, *vsagdě* 1₂₄, *sadě* 1₂₇, *kadi* 1^v₂₉, *na* 1^v₆), a nema ni jednog primjera pisarske hiperkorektnosti koju nerijetko nalazimo i u liturgijskim kodeksima XV-og st. tj. da se napisao poluglas na mjestu bilo iskonskog bilo sekundarnog *a*. Što se tiče poluglasa u prijedlogu *vъ*, prirodno je da se on tretira u ovisnosti s početkom slijedeće riječi. Stoga čitamo: *v-nihъ* 1₁₅, *vsagdě* 1₂₄, *v' paklě* 1₃₀, *v' pustini* 1^v₁₀, *va se* 1^v₂₁, *va v'sakoi* 2₂₅, *va Vitlěomě* 2^v₃₃, *vač'nutъ* 1₄, 1₆.

2. U pogledu refleksa »jata« može se konstatirati trojako pisanje: *ě*, *e*, *i*. Tradicionalno crkvenoslavensko pisanje znaka *ě* zamučuje konkretan izgovor glagoljskog pisara, a ono je potvrđeno u najvećem broju primjera u korijenima, na kraju osnova i u nastavcima. Evo primjera s pisanjem *ě* u korijenima-osnovama: *cělъ* 1^v₆, *razdělno* 1₃₂, *razgněvaše* 1₅, *grěšnikomъ* 1^v₃₁, *hlěbъ* 1^v₅, 1^v₉, 1^v₁₇, *hlěba* 1^v₃₁, *hlěbě* 1^v₇, *ěs'tъ* 1^v₁₅, *ědětъ* 1^v₂₇, *ědetъ* 1^v₂₉, *lěpъ* 2₁₇, *pěn'ě* 2₂₃, *poslědnee* 2₈, *s'věću* 2₂₅, *tělo* 2^v₃₅, *těla* 1^v₁₉; i na kraju glagol. osnova: *uměše* 2₃₂, *uzrě* 2₂₈.

Da je pisar bio sklon ekavskom izgovoru znaka *ě*, nedvoumno upućuju primjeri u kojima je on i etimološko *e* pisao znakom *ě*,

a za to su primjeri: *crikvěněem* 2₁₀, vok. sg. *hlěbě* 1₇, gen. sg. *troičě* 1₂₇, ak. sg. *sebě* 2₂₀, *ěděť* 1₂₇, *t(ě)lěsnoju* 1₁₂, *t(ě)lěs'no* 1₂₃, *viždě-niju* 2₅.

To potvrđuju i ekavski refleksi koji nisu uvijek u skladu s pravilom Jakubinskoga, a to su: *belostь* 1₃₃, *celo* 1₃₂, *nerazdelno* 1₃₂, *reči* 2₃₀, *seditь* 1₆, *sledujutь* 2₂₃, *več'nomu* 1₁₄, *vremenu* 1₁₄; *uz're* 2₁₇, *živeše* 2₁.

No da navedeni ekavizam nije tako čvrst, pokazuju neki ikavski refleksi od kojih i neki u osnovama koje su već spomenute među primjerima sa *ě* ili *e*. To su: *razdi[len]* 1₁₂, *crikvěněem* 2₁₀, *ričь* 1₁₂, 1₂₂, *vrime* 2₇, *umriše* 1₁₀, a ovamo se može ubrojiti i 3. sg. prez. *ji* 1₂₁ i 3. pl. aor. *jiše* 1₁₀.

U nastavcima je ista situacija. Tu su primjeri sa *ě*: *v' paklě* 1₃₀, *v dusě* 2₁₄, *va Vitlěomě* 2₃₃, o *t(ě)lě* 1₁₂, *va v'sakoi rucě* 2₂₅, *na straně* 2₃₅, g. pl. *v'sěh* 1₂₉, *v t(e)bě* 1₃₄, 1₁; *iděhu* 2₂₂, 2₃₄; sa *e*: *na semь sv(ě)te* 1₁₅, *va v'sehь* 1₂₉; sa *i*: *v gradi* 1₁, *v t(e)bi* 1₃₄.

Prefiks *prě-* je uvijek ekavski reflektiran: *prebiti* 1₁₇, *predraga* 1₁₆, *preslavnago* 2₈, *prebivajutь* 2₁₀. U adverbima je ili ostao *ě*: *ot-tolě* 1₇, *vsagdě* 1₂₄, *sadě* 1₂₇, ili je reflektiran kao *e*: *kako gode* 1₂₇ ili kao *i*: *kadi* 1₂₉.

Naš se dakle pisar ponešto kolebao u refleksu »jata«, ali ipak je pretežno skloniji ekavizmima u osnovama i u oblicima.

3. Vokalno *l* nije ni jedan put zamijenjeno vokalom *u* niti je uza nj prizvuk: *dlěni* 1₁₁, *plno* 1₂₈, 1₃₂, *plnosti* 1₂₈, *naplneni* 2₁₉, *s'lnač'nuju* 2₂₆.

4. Tradicionalna grupa *žd* potvrđena je samo u primjerima: *toežde* 1₂₇ i *vižděniju* 2₅. Znak »đerv« piše se ne samo u riječi *anjelь* i sl. nego i u nekim oblicima glagola jasti: *jadetь* 1₂₉, *ji* 1₂₁ i *jiše* 1₁₀. Inače se glas *j* reproducira različitim grafijskim pomagalima npr. *graěňь* 1₂₀, *paden'ě* 1₃, *dotaknutie* 1₃₅, *malostiju* 1₃₁, *zlameniě* 2₁₆, *ěděť* 1₂₇.

5. Tradicionalni grčki izgovor je u imenu *va Vitlěomě* 2₃₃, a ime Cyrillus uvijek se piše *Kurilь* 2₂, 2₁₁, 2₁₃, 2₂₇, 2₂₉.

6. Za deklinaciju promjenljivih riječi imamo malo potvrda, ali ćemo iz njih moći ipak dobiti približnu sliku oblika našeg fragmenta.

U lok. sing. imenica m. i sr. roda nastavci su tradicionalni: *v dusě* 2₁₄, *v' paklě* 1₂₀, o *t(ě)lě* 1₁₂, *v mori* 1₂₉, *na oltari* 1₂₇ pa i (*v*) *domu* 2₁₀ (iz u-osnova) samo u primjeru *na semь sv(ě)te* 1₁₅ nastava-
vak je ekaviziran.

U gen. pl. primjeri iz različitih osnova: *popovъ* 1^v₂₆, 1^v₃₆, *anj(e)-lovъ* 2₂₁, *graēnъ* 1₂₀, *nebesъ* 2₁₇, 1^v₈, *čudesъ* 2^v₃₁, *glasi* 1₃₃.

U imenica ž. r. pravilan je stari gen. sg. na *-i* odnosno na *-e*: *sl(a)vi* 1₂₇ i dr., *duše* 1₁₂, *troice* 1₂₇. U lok. sg. su također tradicionalni oblici na *-ě* i na *-i*: *na straně* 2₃₅ i dr., *v' pustini* 1^v₁₀ i dr. U instr. sg. i-osnova običniji su dugi nastavci: *malostiju* 1₃₁, *semrtiju* 1^v₁₁, *č(a)stiju* 2^v₃, a kraći je nastavak potvrđen samo u *pestju* 1₂₁.

7. U nevelikom broju primjera pridjevske deklinacije u gen. sg. m. r. zastupan je samo nastavak *-ago*: *preslavnago* 2₈, *b(la)ž(e)nago* 2₆, *naiman'shago* 1₁. Zbog izostavljanja vokala u kraćenju irelevantni su mnogi primjeri. Nastavak *-oga* odnosno *-ega* nije potvrđen. — Dat. sg. potvrđen je samo jedan put i to u mlađem obliku: *k več'-nomu* 1^v₁₄, a lok. sg. također jedan put u crkvenosl. obliku: *(v) domu crik'vėněemъ* 2₁₀. — U srednjem rodu su također crkvenosl. dugi oblici: *krasnoe* 1₆, *v(e)likoe* 2₂₈, *poslėdnee* 2₈; kraći je *priėtno* 1^v₃₀ i *gorše* 1^v₂₇. — U oblicima pridjeva ž. r. su također crkvenosl. dugi oblici za ak. sg. i instr. sg.: *desnuju* 1₁₉, *s'lnač'nuju* 2₂₆, *kumpletnuju* 2^v₃₅; *t(ě)lesnoju* 1^v₁₂.

8. Slična je arhaična situacija i među zamjениčkim oblicima: *ego* 2^v₁₀, 2^v₁₄, 2^v₂₃, *v' nego* 1^v₂₃, *kogo* 1₁₃, 1₁₄, 1^v₉, *togo* 1^v₂₁, *inogo* 1₈, *tvoego* 1₂₀, 1₂₄, *svoego* 2₉; u gen. ž. r. jednom je *tvoee* 1₂₈, drugi put *tvoe* 1₂₃; jednom nalazimo i *toežde* 1₂₇. U instr. sg. *tvoeju* 1^v₁₄. — Jedan put je potvrđen oblik *gdo* 1^v₁₄, a čest je oblik *ki* 1₁₆, 1₂₀, 1^v₈, 1^v₂₄. — Lične zamjenice imaju u dat. i lok. sg. stari oblik *tebě* 1^v₁, 1₃₄, 2^v₄, a u instr. sg. *toboju* 1^v₁₅. — Upitna zamjenica glasi dva puta *č'to* 2₂₆, 2^v₂₀, a tri puta *ča* 1^v₂₆, 1^v₂₇, 2₃₁. Na to se nadovezuje *začъ* 1₂₃, 1^v₁₃, 1^v₂₅.

9. Glagolskih oblika nema mnogo. U prezentskim primjerima pretežu crkvenoslavenski oblici pomiješani s mlađim, narodnim osobinama. Za 1. lice sg. nema potvrda. Za 2. lice sg. potvrđeni su oblici na *-ši* u riječima: *daeši* 1^v₉, *spiši li ili bdiši* 1^v₂₉, *znaši li* 2^v₂; svršetak *-šъ* nalazimo u riječi *premenjuešъ* 1^v₂₃ i vjerojatno u nedovoljno pročitanoj riječi ... *aešъ* 1^v₁₉ dok primjer *čekaš..* 2₃₀ nije jasan zbog defektnog kraja. U 3. licu sg. preteže svršetak na *-tъ*: *možetъ* 1₁₄, *čuetъ* 1₃₅, *umretъ* 1^v₁₂ i dr., a potvrde bez *-tъ* su ove: *ne more* 1₂₃, 1^v₃₆, *ne uvežue se* 2₄, a ovamo se može ubrojiti i *ji* 1^v₂₁ (pored *ěs'tъ* 1^v₁₅) kao i dva primjera u preteritskoj funkciji: *išćezne* 2^v₁₀ i *vačne* 2^v₂₅. U 3. licu pl. potvrđeni su samo primjeri s nastavkom *-tъ*: *vačnutъ* 1₄, *počinajutъ* 1^v₁₇, *priemljutъ* 1^v₂₄ i drugi.

Ima i malen broj potvrda za oblike aorista i imperfekta, ali samo za 3. lice sg. i pl.: *uz're* 2₁₇, *uzrē* 2₂₈, 2₃₈, *s'nide* 1^v₈, *vzdviže* 2₂₁, 2₂₇, *bē* 2₆; *iděše* 2₃₅, *m'něše* 2₂₀, *uměše* 2₃₂, *živeše* 2^v₁, *vonaše* 2^v₃₆, *nadržāše se* 2₁₄, *b(ē)še* 2₈; *umriše* 1^v₁₀, *razgněvaše* 1₄, *zvaniše* 2₂₄, *jiše* 1^v₁₀, *iděhu* 2₂₂, 2₃₄, 2₃₅, *poěhu* 2₂₃, *nasl(ě)dovahu* 2₃₄. Tek je jedna potvrda za 1. lice pl.: *poznasmo* 2₁₈.

Značajna je relativno obilna upotreba participa na -ae: *zatvarae* 1₂₂, *shranae i ispravlae* 1₃₀, *mirae* 1^v₁₅; nasuprot: *vladajući* 1₂₅, *čineći* 1₁₀, *sući* 1₁₆.

Za kondicional ima potvrda samo u 3. licu sg.: *bi rekab* 1₂₂, *bi bilb* 1^v₅, *bi zabilb* 2₂₀.

10. Jezik našeg fragmenta pokazuje dakle da ga je pisao čakavac koji je stajao zapadnije od sjeverne Dalmacije i Krbave te koji je nastojao imitirati jezik crkvenih knjiga. Njegov ekavizam ima širu primjenu nego mješovit govor novljanskog tipa, a utjecaj crkvenog jezika primijenjen je nedosljedno na različne jezične pojave. Treba imati na umu da se ovdje ne radi o liturgijskom tekstu, ali među ostalima i naš fragmenat pokazuje na vrijeme i kraj u kojem se smatrao da i neliturgijski književni tekstovi treba da budu pisani crkvenoslavenskim jezikom.

Stil i tehnika prevođenja. O tom se zbog malenog i oštećenog teksta ne može mnogo reći. Ipak smijemo ustvrditi da u našem fragmentu ne nalazimo paralelizma latinskim dugim složenim rečenicama ni tipičnim participskim konstrukcijama. Naš prevodilac-pisar zavisne rečenične sklopove cjepka u manje i jednostavnije rečenice, a to znade ići i na štetu vjernosti smisla, jer su zavisne ili subordinirane rečenice izgubile zavisnost. Prevodilac nije bio toliko vješt da shvati značenje i ulogu veznika. Za primjer može se porediti tekst na f. 1^v₇₋₁₀ gdje se participske konstrukcije pretvaraju u manje samostalne rečenice tako da se npr. lat. »dans« prevodi prezentom »daeši«; ili f. 1^v₁₂ gdje je naš prevodilac bio u neprilici pred latinskim koncesivnim »quanquam« tako da je rečenica izgubila unutrašnju ovisnost; ili f. 2₈₋₁₂ gdje se među ostalim vidi kako se namjerna rečenica pretvara u deklarativnu; ili f. 2₁₇₋₁₈ gdje je zaobišao konsektivno »ut« itd.

Našem su prevodiocu pravile poteškoću i neke apstraktne riječi i teološki termini latinskog predloška. Spomenut ću nešto primjera, ali ću navesti i paralelu iz senjskog izdanja pa će se vidjeti da naš

fragment ima više puta bolji prijevod nego kasniji senjski koji je nastojao biti pretjerano vjeran.

Lat. *magnificentia* — *velikost* 1₁₃ — veličastvo;

ad patris dexteram — *o desnuju oca* 1₁₉ — na ruci desnoj tvoego oca;

supernorum civium beatitudo et gloria — *bl(agoslovle)nie i sl(a)va vsěhъ graên nebeskihъ* 1₁₉ — b(la)ž(e)nstvo vsihъ gorinihъ graênъ i nihъ slava;

celsitudinis — *v(e)ličstviê* 1₂₀ — visote;

sub tanta panis brevitae containeris — *skriv(e)nu i malu malostiju hlěba ...* 1₃₁ — tako malomъ oponomъ ili osobomъ kruha uzdržiš se;

non particulariter, sed integre et perfecte ac inseparabiliter — ne razdělno na celo i plno i nerazdelno 1₃₂ — ne razdilnimъ zakonomъ da cělímъ zakonomъ i svršenímъ zakonomъ i nerazlučenímъ zakonomъ;

o omnium novitatum novitas — *o vsěhъ dobrihъ glasi glase* 1₃₃ — o novščino od vsake novščine;

accidentia sine subjecto — *prigodne bez paden'a* 1^v₃ — ne ona zgaějuća ki esu ovdí prez podloženiê;

ave — *o zdrav ...* 1^v₇ — b(og)ъ te spasi;

de morte ad vitam transitus — *k' več'nomu životu prihod'* 1^v₁₄ — edno preminut'e od semrti na životъ;

moriens — *mirae* 1^v₁₅ (u koliko nije pisarska pogreška mj. *umirae*) — umrvši;

esca — *krma* 1^v₁₉ — pića;

in cellula — *v komorě* 2₁₃ — v maloi celici;

in extasi factus — *divnimъ videniemъ u ...* 2₁₅ — bi dvignut v duhu;

a monasterio — *o' kloštra* 2₁₆ — od molstira;

admiratio — *divno čudo* 2₂₇ — (izostavljeno);

vertens oculos — *vzdviže oči* 2₂₇ — pozrivъ;

aromatibus — *dragimi vonami* 2^v₃₅ — neprocinitelna vona.

Kad smo već kod pitanja načina prevođenja, navest ćemo još neke potrebne činjenice. Ali najprije hoću da kažem da se nisam upuštao u traganje za pravim ili neposrednim izvorom našeg prevodioca. Pretpostavljam da je to bio neki rukopis i da je naš prijevod nastao prije nego je bio štampan latinski ili talijanski tekst

Transita. U Zagrebu bi bilo i gotovo uzaludno tražiti neposredni predložak, a ako bi se i našao neki štampani tekst koji bi se поближе slagao s našim, dobitak ne bi bio ravan naporu traženja. Stoga sam se ja u ovom radu poslužio latinskim tekstom štampanim u Migne, *Patrologiae Latinae cursus completus*, T. XXII.

Taj se tekst dosta dobro slaže s našim prijevodom i ja ga dalje prenosim uporedo s tekstom našeg glagoljskog fragmenta. Ipak su u Fr. izostavljeni neki latinski odlomci i ja ih stoga stavljam u uglate zaporke. No ima glagoljski i dva mjesta kojih nema u latinskom tekstu. Ove sam također stavio u uglate zaporke. Ta su mjesta 1^v₂₂₋₂₈ i 1^v₃₋₅. Zanimljivo je da tih mjesta nema ni senjsko izdanje, a to bez sumnje upućuje na različit predložak. Naprotiv senjsko izdanje ima ona latinska mjesta kojih nema naš Fr.

Fr. 1^v₉₋₁₀ glasi: »ne kako manna . . . hlěbъ n(e)b(e)ski ki v' pustini jiše oci«; u latinskom: »non sicut manna quod in deserto nostris pluit patribus«. Naš je dakle Fr. dodao kao objašnjenje uz riječ manna »hlěb n(e)b(e)ski«, ali je latinsko pluit krivo prevedeno sa jiše (što je možda i svjesna parafraza). Senjski je bliži latinskom: »Ti nisi kako ona manna ka dažji v pustini našimъ otcemъ«.

Latinsko: »Quod hodie te sacerdotes comedunt« u Fr. 1^v₂₆ glasi: »koliko popovъ e(st) d(a)n(a)sъ«. Tu je vjerojatno latinski predložak imao »quot« što je prevedeno sa »koliko«. U senjskom: »kolici popove esu danas ki te jidu.«

Latinsko »carnes pecudum et volucrum« prevedeno je u Fr 1^v₂₇ samo »p'tič'e meso«, a u senjskom: »meso ptičje ali ovnē«.

Latinsko mjesto: »in loco quo Cyrillus degebat gradum figens« preveo je Fr 2^v₁: »v gradi [v ko]mъ Kurilъ živeše s'tav'si«. Naš je dakle riječ »locus« shvatio kao grad pa je stoga i »degebat« preveo sa »živeše«, dok je u latinskom u stvari riječ o mjestu gdje je stajao. Senjski je jednostavno preveo: »blizu Ćirila poustavi se«.

Pored navedenih mjesta koja mogu biti karakteristična za prevodioca i eventualno za redakciju predložka ima u našem malom Fr. i takvih mjesta koja se moraju odbiti na prepisivačke pogreške koje bi svjedočile da naš Fr. nije pripadao matičnom spomeniku nego naknadnom prijepisu. Takvim pogreškama mogu pripadati: *mirae* 1^v₁₅ (mj. umirae); *oci gos'podo* 2₇ (prema lat. patres et domini); *slavnago ga* 2₁₂ (suvišno je ga); *vzore* 2₁₄ (nema oslonca u latinskom gdje je na tom mjestu sursum, dakle možda mj. vzgore ii v gore); *mžk* 2₁₆ (bez sumnje mj. mžъ = mužъ).

IV. TRI RAZLIČITA PRIJEVODA

Direktno poređenje Fr. i poslanica u Ivančićevu zborniku ne može se provesti jer su im tekstovi sasvim različiti. Prema tomu ako želimo dobiti odgovor na pitanje da li su tekstovi jednog i drugog spomenika pripadali jedinstvenom djelu ili da li predstavljaju prijevod jednog pisca, morat ćemo porediti jezik, stil i tehniku prevođenja, a eventualno i pismo i vanjske okolnosti. Budući da smo o svim tim momentima već raspravljali, ovdje ćemo moći primijeniti rezultate i dodati poneki detalj.

Recimo najprije nešto o vanjskim momentima. Prije svega treba konstatirati da ova dva spomenika nisu materijalno pripadala jednom te istom kodeksu, jer se mnogo razlikuju u formatu. Ivančićev je manji. Zatim tekst je u Ivančića podijeljen na odlomke koji počinju samo rubrikom *Čti*; u Fr. tekst je podijeljen na glave koje uz riječ *Kapitul* imaju rubricirane naslove u kojima je sadržan stvaran predmet o kojem je riječ u tekstu. Što se pak tiče pisma obaju spomenika ono pripada jednoj paleografskoj kategoriji i među njima nema nikakvih bitnijih razlika, premda se ne može reći da potječu od iste ruke. To je sitan glagoljski (polu)ustav sa svim ortografskim i morfološkim osobinama koje ih mogu datirati sve od kraja XIV pa do sredine XV stoljeća. Vrsta pisma kao i činjenica da su oba spomenika pisana na pergameni (a ne na papiru), premda se radi o neliturgijskom tekstu, to su opći elementi koji opravdavaju hronološko pomicanje obaju spomenika u veću starinu nego kad bi bili pisani knjiškom četverolinijskom minuskulom (kojom je pisan npr. Petrisov zbornik iz 1468, Greblor Kvarezimal iz 1493, Tumačenje evanđelja iz 1503. u bečkoj Nacionalnoj biblioteci, Blagdanar popa Andrije iz 1506. i dr.) ili kad bi bili pisani na papiru (kao što je i Petrisov zbornik i Greblor Kvarezimal iz 1493. i Tkonski zbornik iz prvih decenija XVI st. i dr.).

U pogledu jezika naših spomenika oni oba pripadaju jednoj sredini u kojoj je vladalo mišljenje da je književni jezik u stvari crkvenoslavenski jezik, samo pisari netradicionalnih tekstova nisu više znali pisati starim jezičnim normama nego su nedosljedno miješali i novije jezične oblike. Takva mješavina je karakteristična za glagoljske tekstove XV stoljeća. Konkretne razlike između Fr. i Iv. u ovakvom jezičnom materijalu su ove: 1. U tretiranju poluglasa Fr. je dosljednije provodio vokalizaciju glasom *a* dok se Iv. više koleba

između *ɔ* i *a*, čak ima četiri primjera pisanja poluglasa za etimološko *a* (čega u Fr. nema). U toj je crti dakle Iv. konservativniji, ali prividno tj. samo grafijski. — 2. U pogledu refleksa »jata« među našim spomenicima ima također razlike. U oba je doduše refleks kolebljiv, ali u Fr. skreće više prema ekavskom. U malenom broju zajedničkih osnova odnos je ovaj:

	Iv.	Fr.		Iv.	Fr.
běl-	ě	e	rěč-	i	e-i
cěl-	ě	ě-e	sěd-	e-e-i	e
crěkv-	i	i	slěd	ě-i	ě-e
děl-	ě	ě-e-i	svět-	ě	ě
gněv-	ě-i	ě	těles-	ě-e	ě
grěh-	ě-i	ě	vrěmen-	i	e-i
(j)ěd-	ê	ê-ji			
pě-	ě	ě			

Na kraju glagolskih osnova odnos je: Iv. *ě-i*, Fr. *ě-e-i*;

u nastavcima deklinabilnih riječi: Iv. *ě-i*, Fr. *ě-e-i*;

u prefiksu *prě-*: Iv. *ě-e-i*; Fr. *e*;

na kraju adverbna: Iv. *ě-e-i*, Fr. *ě-e-i*.

Jače isticanje refleksa *e* u Fr. može dakle govoriti za nešto zapadnije područje nego što je Iv., ali ako se stanje refleksa poređi npr. s novljanskim Blagdanarom, onda se u ovom kratkom i slabo sačuvanom Fr. može potvrditi tek nešto jači ekavizam nego u ondašnjem novljanskom govoru (npr. u osnovama *gněv-*, *grěh-*, *rěč-*, *sed-*, *slěd-*, *svět-*, *vrěmen-*).

3. Ime Cyrillus je u Fr. konzervativnije *Kurilb*, a u Iv. *Kirilb* (dok je u senjskom izdanju *Cirilb*). — 4. U pridjevskim nastavcima gen. sing. Fr. ima samo konzervativni nastavak *-ago*, dok Iv. ima sva tri: *-ago*, *-ogo* i *-oga*. Slična je situacija i u zamjeničkim oblicima. — 5. Među glagolskim oblicima u Fr. je bio nešto češći oblik na *-š* u 2. licu sing. prez. kao i nastavak bez *-t* u 3. licu sing. — 6. Jedna od najbitnijih razlika među našim tekstovima je svakako tehnika prevođenja odnosno stil. Kao što je već na svojem mjestu rečeno, u Iv. je prevodilac u stopu slijedio latinski original te je dobio veće složene rečenice s apsolutnim i participskim konstrukcijama dok je Fr. takve cjeline razbijao u manje i proste rečenice, ma da je to išlo

i na štetu smisla, jer se više puta izgubila međusobna ovisnost rečničkih dijelova. Takav postupak sigurno pokazuje drugog prevodioca. Navest ću i nekoliko terminoloških razlika. Ne nalazeći adekvatne riječi Fr. je svojem siromašnijem izrazu dodao atribut pa to smatram njegovom osobinom, npr. lat. »aromata« = *drage vonje* (2^v₃₅), lat. »extasis« = *divno v(i)denie* (2₁₅), lat. »admiratio« = *divno čudo* (2₂₇). U Iv. je lat. »grande spectaculum« prevedeno sa *divnoe čudo* (107). U Fr. je lat. »caterva demonum« prevedeno sa *děv(a)lska zastava* (1₃), a u Iv. je lat. »demonum agmina« = *zastupi děmun'skie* (109). Lat. »in cellula« u Fr. = *v komorě* (2₁₃), a u Iv. = *v celi* (97). Lat. »hora completorii« u Fr. = *v' godinu kumpletnuju* (2^v₃₄), a u Iv. = *v časv po vičer'ni* (97) ili *v godinu pavičer'nuju* (102). Ovakve razlike ne mogu biti slučajne.

Iz svega dosad izloženoga slijedi da imamo posla s dva prijevoda Jeronimova *Transita* nastala na glagoljaškom području prije senjskog izdanja od god. 1508. Zasad ne smijemo apodiktički tvrditi da su i jedan i drugi prijevod bili potpuni, tj. da su imali sve one sastavne dijelove koji obično dolaze pod tim imenom u literaturi. Mogao je naime jedan prevodilac prevesti jedan a drugi drugi dio djela. Iz analize jezika i pisma ne dadu se izvesti precizniji zaključci o većoj starini jednoga ili drugoga prijevoda odnosno rukopisa. Oba spomenika pripadaju jednoj kategoriji pisma, tek možda Fr. pokazuje za jednu niansu mlađi paleografski stepen. Veći vremenski razmak ne može se također utvrditi ni u jezičnoj slici ovih dvaju spomenika, jer u njihovu slučaju veća jezična arhaičnost ne dokazuje višu hronološku granicu postanja spomenika. Prividno je naime stariji onaj kojeg je pisac bolje poznavao crkveni jezik. Stoga ne bih mnogo zaključivao iz činjenice što npr. Fr. ima konservativnije pridjevske oblike, a Iv. glagolske. Možda bi nešto više trebalo dati na tretiranje poluglasa. U Fr. je poluglas shvaćen više kao mehanički ortografski znak te se piše (kao štapić) samo na kraju riječi i vokalizacija je dosljednije provedena. To je bez sumnje znak mlađeg prijevoda ili mlađe adaptacije prijevoda u poređenju s Iv., dakle bi Fr. i u stvari jezika i ortografije bio za jednu niansu mlađi od Iv. Prema tome ako Iv. datiramo u početak XV stoljeća, onda smijemo odsjeći da se ni Fr. ne može datirati kasnije od sredine XV stoljeća. To ne dopušta ni nešto jače zasvjedočen ekavski refleks »jata« kao ni disciplinirano čuvanje pisarskih tradicija, a u neku ruku ni sama vrsta pisma (ustav) za neliturgijski tekst pa ni upotreba pergamene.

Što se tiče senjskog izdanja, ono predstavlja u odnosu prema oba naša rukopisna spomenika nov i samostalan prijevod. To izlazi iz makar i letimičnog pogleda na tekstove kao i iz onoga što je već dosad u toku našeg raspravljanja usput spomenuto pa odustajem od poblizjeg poređenja triju spomenika. Ističem ponovno samo to da Fr. nema nekih mjesta koja ima latinski, a naprotiv ima par mjesta kojih nema latinski — a senjski se slaže u jednom i drugom slučaju s latinskim. Za potvrdu da senjski i prema Iv. predstavlja nov prijevod spomenut ću nekoliko karakterističnih razlika u njihovu odnosu prema latinskom tekstu. Navest ću upravo neke pogreške u prevodenju senjskog izdanja iz kojih će se ujedno vidjeti da je prevodilac u Iv. bio bolji od senjskog prevodioca.

1) P L XXII 282: »Quinquaginta annis (ut venerabilis Eusebii littere, quas pridie recepi, plenius fatebantur, et ut me certius tu idem nosti) vinum et siceram aliquid non gustavit. Ab omni carniū et etiam piscium esu, ita se abstinuit...«

Iv. zb. (Starine XXIII 94): »50 lēt' kako i ti sam' z'naeši vina i piva nikoli ne okusi a ot mesa i ribъ ēdeniē takoe uzdrža se...«

Senj. g 1: »dobro ē da po listihъ prietiħъ naprvo od častnoga Euzebiē govori da 50 letъ totu ē živilъ istina e da Ivanъ nigdare vina ne okusi Erolimъ zato od vsakoga mesa i spēcijъ uzdrža se jisti...«

Tu je dakle Iv. tekst pojednostavio, skratio i učinio jasnim, a lat. piscium je dobro preveo sa »ribъ«. Senj. je rečenicu natrpao, ne zna se koji je izraz preveo sa »dobro ē da«, ubacio je ime »Ivanъ«, a »piscium« je valjda (on ili njegov predložak) krivo čitao kao »specium« te ostavio neprevedeno »specijъ. Ime Ivan je valjda ubačeno iz neke glose u predložku. U evanđelju (Luka I 15) kaže se naime za Ivana Krstitelja: »Vinum et siceram non bibet.«

2) P L XXII 282: »fructibus aut herbarum foliis sive radicibus pastus in die...«

Iv. zb. (Starine XXIII 94): »voća ili zel'ē ili koreniē ēdēše...«

Senj. g 1: »voćie i list'e zeliē prēz koren'ē...«

Latinsko »sive« prevedeno je u Iv. dobro sa »ili« dok j'e Senj. ili njegov predložak krivo čitao »sine« i preveo sa »prez«.

3) P L XXII 282: »diris verberibus.«

Iv. zb. (Starine XXIII 95): »žestokim' b'eniēm'«.

Senj. g 1': »dvima udarcema«.

Tu je dakle Iv. dobro čitao i preveo, a Senj. ili njegov predložak je »diris« čitao kao »duis« i preveo »dvima«.

Trebat će dakle vidjeti nije li ove pogreške Senjskog izdanja počinio već prevodilac s latinskog na talijanski jezik pa će se tim putem moći jasno odgovoriti i na pitanje da li je senjski prevodilac prevodio doista s talijanskog predloška.

V. TEKST AKADEMIJINA FRAGMENTA

Tekst je transliteriran latinicom sa svima manjcima u čitanju, nisu razriješene ni kratice, bile vidljive tittle ili ne. To sam učinio zbog toga da slika originala ostane što vjernija i da ne bih napravio koje nasilje na tekstu koji je tako defektan. Da bih naš tekst učinio što razumljivijim, odnosno da bi se mogle popuniti praznine, štampam i latinski tekst iz *Patrologia Latina* XXII, Parisiis 1842, col. 271—272 i 275—276. Tačkice zamjenjuju izgubljeni odnosno nečitljivi tekst glagoljskog fragmenta.

Transliteracija je onakova kakva je uobičajena u izdanjima Staroslavenskog instituta.

f. 1

o' naiman'shago s.m... agolnêla..
 .. pam..... ihъ kriviti. Kada
 dêvlska zastava tuž
 isti vačnut raz

5 gněvaše. Kada ... uzret
 akda.. vvki K.....sud
 a.. s dêvlomъ..... I o'tolě n....
 i ni.....kajutъ. O.....bi..e o
strahomъ... iju nepr....mrat. oni ne

10 Kada nehot....čineci..
 ko..... kako dlžni sutъ. Ц.М.Г. КР'

V KOMЪ Ē KRASNA I DIV'NA I IZBRANA RIČЬ O TĻĚ
 BŹIEMЬ ĆTI.

Na .. mlstivi Īse kogo tk.....likostъ...
 ke edno stvorene izgovoriti ne možetъ. Kogo

15 n... zemla more i vsa ka v nihъ sutъ obět
 i ne možetъ. Ki ta.. edini sućidě i
 ...komъ m.... prebiv.....i v'nutr
 .. zatvoreň ne mož...tri...o'vržehъ
 Na ... o desnuju oca blnie i slva vsě

20 hъ graehъ nebeskihъ esi. Ki tvoego vličstviě
 ... ug.....stъ na zmli esi. vse pestju ...
 i zatvarae. [Kako da bi tko prosto rekaľ. Niedna r...
 tvoe vli ne more postignuti ni ...ita... za
 čъ vsagděna moć. tvoego božastva

25 .ue moćno vladajući na nbsi i na zmli. Tam.....
 .agdě množas...ikos'tъ. Tamo božs.....
 .e troice. Sadě toežde slvi ed'no
 spodstvie plnosti tvoee napravi s..ju.] Ti.....
 .ni. v mori i va v'sehъ bezdnaň ..skaš.....

30 i shranae i ispravlae. Ti v' pakľě silno
 skriv'nu i malu malostiju hlěba
 ne razdělno. na celo i plno i nerazdelno. O nei
 elnoe čudo. O vsěhъ dobrihъ glasi glase. Oči bel
 ostъ v tbi videtъ. V tbě sta.....

35 iju čuetъ. A nosъ vonaetъ. A dotaknutie.....

Eusebius, De morte Hieronymi ad Damasum
(P L, XXII, Parisiis 1842)

Col. 271 r. 28

[quid tunc facient cum tuum erga eos iratum cernent vultum, cum tam severam exspectabunt sententiam, cum eos] de minimo quoque cogitamine et propria accusabit conscientia, et daemonum caterva, et simul quaelibet creatura, quam te Deum offendendo offenderunt: cum videbunt statim cum fuerit sententia divulgata, se adepturos tormenta, quibus et corpus et anima simul cruciabuntur cum diabolis sine fine, nullum inde in perpetuum refrigerium exspectantes? [Vae vae miseris, qui in isto tam brevi tempore vilissimis bonis temporalibus ebrii, quae non solum inopiam non auferunt suis possessoribus, sed et ipsa suam faciunt indigentiam, negligentes in belluam rediguntur.] Vae, vae qui saltem tanto hoc timore peccare, et tuam provocare iracundiam non desinunt, si tuo nolunt amore, ut tenentur. Sed quomodo, pie Jesu, tu cujus tanta est magnificentia, ut nulla queat explicare creatura: quem coeli, mare, et omnia quae ejus ambitu continentur, capere non possunt: qui idem totus ubique locorum praesens es, nec intus inclusus, nec extra exclusus: idem in coelo ad Patris dexteram omnium supernorum civium beatitudo et gloria, qui tuae celsitudinis speciem contemplantur: idem in terra pugillo ipsam continens et concludens: idem in mari et in abyssis ad nutum regens omnia et conservans: idem in inferno potenter dominans, sub tanta panis brevitate contineris, non particulariter, sed integre et perfecte ac inseparabiliter.

Cap. XLVIII. O ineffabilis admiratio, o omnium novitatum novitas. Oculi in te vident albedinem, saporem sentit gustus, odorem olfactus, tactusque subtilitatem reperit. Sed auditus cordi reprae-

f. 1^v

- Na ... sluhъde v tebě ..
 m.. i ne sutъ prigodne. Iz... st....ti.....
 jutъ prigod'ne bez paden'ê. [To.....vie.....sъ
 me hlêba os..a..nae..... moćiju tv
- 5 oeju.] Ne kako ..činitъ s'..sлом..... da bi hlêbъ b
 ilъ na ê vsъ cělъ tko kako desnuju ba oca se
 ditъ. pravi bъ i pravi čkъ. O zdrav.....hlêbě ...
 nbe ki snide s nbesъ. I ki tenojutъ. životъ
 včni daeši nmъ. Ne kako manna hlêbъ nbski ki
- 10 v' pustini jiše oci..... I ko.....
 i umriše v' istinu on ki..... priemletъ semr
 tiju tlês'noju dše o' tla razdi..... primetъ ... ne u
 mretъ vvki. Začъ to razlučen'e ni
 ...semrtъ vremenu k' več'nomu životu prihodъ. I zto gdo te
- 15 dostoino ês'tъ na semъ ste i mirae. s' toboju vvki žiti poč
 inajutъ. O kako ê to predraga semr'tъ koju kada ljudi mr...
ietъ žitip...najutъ. Ti esi hlêbъ an
 jlski. Ti tvoimъ vden'emъ anjlislav...
 ti ... krma dše a ne têla. Ti na...aešъ.....
- 20 ...tebě ne budetъ nasićenъ v dobrotah
 nemъ v pog.....itъ. A ki te ji togo .. va se
 šъ. da tvoimъ ..aspemъ bmъ prečtanъ z.... A za.....
 premenjuješ v' nego kako ina tlês'na pića ...na....
 ki že nedostoino primljutъ. V istinu k' svoei mucí.....
- 25 ei krivine te drugočъ raspinajutъ. Začъnesi ...
 ivъ ni smrtanъ. O moi gdne ča ... koliko popovъ ê dnsъ
 ki te na oltari êdětъ. kako gode p'tič'e meso. I ča gorše
ê. Začъ v' noći žen'skihъ nečist...obi.. ni primljutъ. a.
 ...tebe zajutra jadetъ. Kadi ..sk..... gī spiši
- 30 li ili bdiši. Eli tebě priêtno posveti....a
 ko bi žrtvi toi. lažacъ i drugъ grě
 V istinu ako e istina koprročskimi da
 prvdnimъ mlitvamъ got...esi. I da tbě lju...
 e istina.....posvećene položi ki ê tvoeju
- 35 nature ..po
 svećen'e dobro ê a ... ne more se .. popovъ porušiti.

sentant in te illa non fore accidentia. Hinc certe per se sola existunt accidentia sine subjecto: quia non, ut humanis videtur sensibus, panis es, sed Jesus Christus integer, sicut in coelo ad Patris dexteram resides Deus et homo. Ave panis vitae, qui de coelo descendisti, dans te sumentibus digne vitam, non sicut manna quod in deserto nostris pluit patribus, de quo omnes qui manducaverunt mortui sunt. Certe qui te digne sumit, quanquam morte corporali anima a corpore separetur, non morietur in aeternum: quia non illa separatio mors est, sed de morte ad vitam transitus. Unde qui te digne manducat in mundo, moriens tecum aeternae vivere incipit. O quam pretiosa mors illa est, antequam homines mortui sunt, postquam incipiunt vivere. Tu panis Angelorum, tua visione Angelos reficis et glorificas. Tu esca es animae, non corporis: impinguans mentem, non ventrem. Qui in te non impinguatur in virtutibus, nimis aeger jacet in flagitiis. Tu te manducantem, ut concedet in te transmutans, ut tui participatione efficiatur Deus: nec tamen in illum transmutaris, velut alia corporea facit esca. Sed vae te indigne sumentibus. Certe ad sui poenam et reatum iterum te crucifigunt, non quod te dijudicet illa manducatio, quoniam impassibilis et immortalis omnino es.

Cap. XLIX. Heu! domine mi, quid dicam? Quod hodie te sacerdotes comedunt in altari, ut carnes pecudum et volucrum, imo pejus. Nocte mulierum fruuntur actu turpissimo, et te mane masticando comedunt. Ubi, Domine, latitas? dormis ne, an vigilas? Est tibi hoc acceptum sacrificium? [Est haec oblatio quam eligis? Exaudis preces eorum de coelo, et de sede majestatis tuae?] Vere si hoc velles sacrificium et libamen, mendax fieres et peccatorum socius. Certe, Domine, si vera sunt quae per os loquutus es Prophetarum, si justis solum supplicationibus praesto es: et si tibi placet aequitas, hoc tale est impediendum sacrificium ne fiat, quanquam in se et natura sui sacrificium bonum sit, nec possit violari malis sacerdotibus: quia malitia non judicat sacrificium.

- [
- ida...e..... [
- go . na dan..... [
- anstvenoi..... neuvežuese udi..... [
- 5 imi ssi o'zvl.. KP' M.E. O VIŽDĚNIJU KO KURILU [LENO BĚ O DUŠI STGO i BŽNAGO ERONIMA : [O prev'zljubleni oci gos'podo. vrime togo ..m[iě preslavnago dne poslednee bše. V' ki dan [mlstivi. slugi svoego slvu pokaza. I vsi [
- 10 domu crik'vĕněmь prebivajutъ d... etъ č[u stlos'tь. Těmь činomь Kurilu biskupu. Ošće [slavnago ga Eronima samъ gь... kada v pr[čeni časъ. Kurilь bis'kupъ v' svoei komore sb[stimъ mltvamъ nadržša se. i v zore v dušě vzve[
- 15 ě. I bi...ni..kako.. divnimъ vdĕniemъ u...enъ. I t[o' kloštra bše mžk presti prestavilь dar[nebesъ krasanъ putъ uz're. ki bše lěp[čudanъ. Kako p..... kъ saměmъ s'vdokujućimъ poznasmo [trahomъ kako bes pameti s'tvoreni bu..... mo i onamo [
- 20 vuse. m'něše da bi sebě samogo zabilь. I v tomъ miš'len'i [bi položenъ vzdviže oči s'voe. Se anjlovъ pre[iko..družin.... ki o' kloš'tra iděhu. I..to.. sla[kago . i me..... kago pĕn'ĕ glsi poĕhu. Kihъ gla... [ě.....o nebo i zmla i vsa ěže v' nihъ sutъ zvaniše. I[
- 25 ie nes... v'saki anjľ va v'sakoi rucě s'vēću goruću [Kihъ s'lnač'nuju stlos'tь na...evaše. I č'to [..... a divno čudo. Na nbo v'zdviže Kurilь oči [voi ne manše na vlikoe čislo uzrě ..m'ždě običaj [proti.....mъ pred'nimъ an'jlovъ I ki Kurilь s'k[
- 30 ne budu.. toi reči konacъ čekaš....i i s't...o upr[ľ ča bi to bilo. Na tko strahomъ bše stiščemъ da ma[te..ъ reči ne uměše. i nemu tko dovoleeka. [uzrě preslavnuju dšu stgo Eronima [pred' iděhu. i ki nasldovahu. ču....ju krasoju ..a[
- 35 na ke des'noi s'traně spstľ at'no iděše [

Tantus denique illa recedente sanctissima anima odor subsequutus est per dies non modicos, ut nulla forte vetustatis recordetur aetas. Sed certe dignum erat, ut illius merita, odoris praecipue clarerent indicio, qui ad unitatem fidei intemeratae membra foetida suorum verborum odore evocaverat. Hora namque, carissimi Patres et Domini, hujus transitus gloriosae diei erat ultima. In qua quidem, ut sui athletae pius Dominus gloriam demonstraret, et omnibus qui in Ecclesiae domo habitant proferret clarum lumen: hoc modo Cyrillo Episcopo transitum gloriosi Hieronymi ipse Dominus revelavit.

Cap. LIII. Cumque dicta jam hora Cyrillus Episcopus devotus in sua cellula orationibus inhaereret, sursum in spiritu raptus, velut in extasi factus, subito quoddam a monasterio, a quo vir sanctissimus migraverat, usque ad coelum, mirabile et speciosissimum vidit iter. Cujus tanta erat pulchritudo et admiratio, ut (sicut eodem postmodum testante cognovimus) stupore velut amens effectus, huc illucque admirans, sui paulisper credebat oblivisci. In hac siquidem mentis positus anxietate, elevavit oculos: et ecce Angelorum maxima a monasterio societas veniebat, alternatim melodiarum et mellifluorum cantuum vocibus concinentium, quorum videbantur vocibus coelum et terra, et omnia quae continentur eorum ambitu, undique resonare. Ferebant etiam singuli Angelorum singulos manibus accensos cereos, quorum claritas solis repellebat lumen. Sed quid additur admirationi admiratio? Ad coelos vertens Cyrillus oculos, non minorem Angelorum cernit numerum, modo simili istis obviam venientium: qui

Col. 276.

rei hujus anxius expectans eventum, interrogasset quidem quid hoc esset: sed ita eum stupor oppresserat, quod quid diceret, nesciebat. Ast illo diutius expectante, gloriosam vidit Hieronymi animam praecunctis qui praeibant Angelis, et sequebantur, mira decoratam pulchritudine venientem. Ad cuius erat dexteram Salvator, cum illa

f. 2^v

- ... a dša v gradi..mь Kurilь živeše s'tav'si na ed'no
i nemu rče znaši li me. A e.....
ti. Ki takovoju čstiju mimo
 A Eronime eli bila t**ě** kada
- 5 .. a...m..... ego vla.....lju
 rče. B.....mo moli.... A ... rče. Azъ e
 dša eg..a.....ma..ko..... idi..
 ..oimь s..... o' plača
 ..ta..... I kada
- 10se oe o' očiju ego iščezne
ns't
 ..napl.....nočъ n.....še se o' plača ...
 ..ti zd.....radosti. С.М.Ж. КР' GOVO
 ..STGO I DOSTOËNIJU EGO VELIKOMU.
- 15 I..o čudan.. ē gъ v stihъ svoihъ č.....va
ci zlameniē. Desnica gna
 stvori kr..... v'z..e stgo Eronima
 znanu tv.....hъ silu ego. O bž..... mls
 ti veli.....ti naplneni
- 20 e. Čto ubočasti i młsti m
 noge stvoriti..... B..životu se ē smrt
 ...m.ž.i protiv.....bž.....bē.
 ...ē ubo emu darova ego
 ...stvo..i.....vin...ihъ preb
- 25 vačne..... Kako vlašće sila i predivna s
 ..va is'h...ečъ vmal.....hъ stěhъ sīvu i čast. kad
 ..na nbsihъ tu pres.....u ne tliko v'si nebski zbori
 ..sledujutъ na ... samъ mlstivi spsitъ. I t**koi** ta
 ...sīv'na sama na nbsihъ znamenitimъ dos'toē
- 30 ..emь s'vatitse.....i tlo ego na zmlī ne pres'tae
 ..svatiti se čudesi ka...ihъ čudesъ is'povdaniju
 e povratiti se. С.М.З. КР' V' КОМЪ GOVO
 POGRĚB.. STGO ERONIMA VA VITLĚOMĚ :
 ...a kako e přē.....no mžъ přesti b**še** umrlъ. v' godinu
- 35 .umpletnuju. To tělo ...o mnogimi dragimi vona
 mi vonaše. Ivsu tu nočъ bez' sna prine

pariter veniendo. Quae quidem in loco, quo Cyrillus degebat gradum figens et stans, ei taliter est loquuta: Agnoscis ne me? Ad quam ille: Minime quidem. Quis enim es, qui tanto caeteris honore emines? At illa: De Hieronymo unquam fuit aliqua tibi cognitio? At ille: Certe quem nominas, singulari affectu diligo caritatis. Sed quaeso ille es? Et illa, ejus sum anima, quae gloriam jam obtineo quam sperabam. Ad meos pergito filios, et quae vidisti nuntia, ut et a luctu desinant, et meo statui congaudeant quem elegi. Quibus omnibus finitis, omnis illa beata visio ab ejus evanuit oculis, et fuit in semet reversus protinus Cyrillus ineffabili gaudio perabundans: ita tamen quod per totam noctem illam non se potuit a lacrymis prae mentis laetitia continere.

Cap. LIV. Quam ergo mirabilis est Dominus in Sanctis suis: mirabilis in majestate, faciens prodigia. Dexteram Domini fecit virtutem, dextera Domini exaltavit eum, notam faciens in populis virtutem ejus. O divini amoris immensitas, divinae largitatis affluentia. Quid enim isti suo potuit facere filio honoris et gratiae, et non fecit: cum tam copiosa et in vita et in morte erga eum fuerit munificentia? Dedit enim ei Dominus claritatem aeternam, et nomine aeterno haereditavit illum: et fecit eum haeredem gaudiorum supernorum, in quibus permanebit in saecula. Quam singularis honor et admiranda gloria, excedens pene aliorum gloriam Sanctorum et honorem. Ubi non solum illam sanctissimam animam omnes coelestes comitantur cohortes: sed etiam ipse proprius Salvator. Nec enim sola in coelo fulget insignis dignitatum illa beata anima: sed etiam corpus suum non cessat in terris radiare miraculis. Ad cujus narrationem congruum est redire. Defuncto namque (ut dictum est) viro sanctissimo hora Completorii, corpus illud tantis fragrans aromatibus custodientes, totam illam insomnem noctem ducentes circa eum in magnis, siquidem pro damno quod cunctis evenerat, fletibus:

DODATAK

U Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (u odjelu Metropolitane br. 1059) nalazi se jedna inkunabula koja je na početku krnja, ali se iz explicita na kraju čita da je to izdanje: *Transitus gloriosissimi sancti Hieronymi presbyteri, Venetiis per Peregrinum de Pasqualibus et Dominicum de Bertochis 1485*. U njem se, naravno, nalazi i onaj dio Pseudo-Euzebijeve poslanice koji se čita u Akademijinu Fragmentu. Razlike koje smo konstatirali između latinskog teksta u PL XXII i našeg Fr — potvrđuju se i u ovoj inkunabuli. No o ovom egzemplaru govorim iz drugog razloga, a taj je da se on nalazio u rukama jednog rodoljubnog Hrvata koji je dobro poznao i glagoljicu i latinski jezik te bi bilo vrijedno truda pokušati pronaći njegov identitet.

Naime ruka tog anonimnog našeg čovjeka mnogo je intervenirala u tom latinskom štampanom tekstu Transita. Ona je sa strane pisala upozorenja na određeni tekst bilo riječima bilo vješto povučanim ornamentiranim linijama ili crtajući ruku koja pokazuje kažiprstom; u tekstu je često ispravljala štamparske pogreške (npr. *edixit* — *eduxit* c 1, *coram* — *coronam* e 3 i dr.), rastavljala kontinuirano štampane riječi, umetala latinskim jezikom svoje glose, upozoravala je na analogna mjesta u literaturi i slično. Latinica ove ruke je humanistički kursiv s ostacima gotice; služi se u priličnoj mjeri tipičnim abreviaturama, ali je rukopis razgovjetan. Za nas je posebno interesantno da je (možda) ista ruka ponešto zapisala i glagoljicom i to jednim relativno ranim kursivom kojem je bila tako vješta da se služila lijepim ligaturama. Prvi put se naš pisar poslužio glagoljicom na naleđu fol. b 6 gdje je uz čitav stupac povučena ornamentirana crta i uz nju rastegnuto glagoljskim slovima: *Zamiri sié*. Na fol. c 4^v opet: *Zamiri*. Ta njegova upozorenja odnose se na vjerske distinkcije u tekstu. Zatim su još dvije riječi napisane glagoljicom u ovećoj latinskoj bilješci na kraju knjige gdje je pisac našao dosta prazna mjesta. Ali ta je bilješka izazvala moju pažnju još naročito zbog toga što je u njoj pisac dao oduška patriotskom uvjerenju da je sv. Jeronim po svojem rodnom mjestu Stridonu bio Dalmatinac, a to mu je sinonim za Hrvat i za Ilir. Budući da je ova bilješka zanimljiva i iz drugih aspekata, a — koliko mi je poznato —

nije je u našoj višestoljetnoj kontroverzi o mjestu rođenja sv. Jeronima dosad nitko spomenuo, ja ću je najprije ovdje čitavu publicirati.¹

Constantinus : Constantius : et Constans : filii Constantini magni post Constantinum regnarunt annis XXI. Ceperunt autem imperare anno domini CCCXLIIIo. Et Constantinus adeptus est romanum imperium, Constantius Constantinopolim, Constans uero Apud Anthiochiam imperavit; Anno Constantii XIXo beatus Anthonius Monachus in heremo moritur etatis sue anno CV. Et sic eius obitus uidetur fuisse Anno domini CCCLXII. Honorius filius Theodosii primi post mortem Archadii fratris sui, cum Theodosio fratris filio imperavit annis XIII. Et ceperunt imperare anno domini CCCCXI. Honorii anno XII moritur Hieronymus, etatis sue anno XCVI. Et sic uidetur decisse (!) anno domini CCCCXXIII: et natus in Strydone opido CCCXXVII. Ex his apparet quod beatus Anthonius obiit etatis Hieronymi anno XXXVto. Strydon opidum celebre antiquitus, positum in Confinibus Dalmatie, illius partis que nunc vulgatur Curetia siue Croatia, et Pannonie, que modo appellatur Slauonia non ut imperiti omnimode historie, Schiauonia, corrupto uocabulo siue tumore odii iniqui, dictitare solent. Slauonia, vulgo Slovine, a Slauo amne famosissimo quacunque fertilitatis bonitate ipsam regionem perfluente, Slauonia tamquam terra gloriosa, interpretatur ab auctoribus in confinio huius hoc est in opido Strydone vulgo Strigoval, licet nunc dirutum cernatur, positum situ citra Hun et Cupam fluuiam, super Blagay, maiori, inter Slavum, et Syrmium natalibus beati Demytrii clari,² nascitur gloriosus Hieronymus parentibus illyricis, et ipse illyricus, hoc est Dalmata, sin autem malis Curetius, gloriosus vir de gloriosa terra producit. || Secundum Ruphinum Ecclesiastice historie translatores, Evsepii Cesariensis, Hieronymus noster moritur anno etatis sue XCI pridie Kl. octobris, sub Honorio et Constantio imperatoribus, secundum alios, uixit ad ultimum sibi diem concessum a deo annis XCVIII. Secundum, XCVI.

Naročit kult sv. Jeronima kod Hrvata i tradicija da je on naše krvi i prevodilac svetih knjiga na slavenski jezik te čak i izumilac glagoljskog pisma može se pratiti u našoj prošlosti najmanje od g. 1248. kad je papa Inocencije IV u pismu senjskom biskupu napisao da je »in Sclavonia« posebno pismo za koje tvrde klerici te zemlje da ga imaju od svetog Jeronima. Ne ću da ovdje išta govorim o toj dugoj historiji niti o vjekovnoj kontroverzi u svijetu i kod nas o položaju Stridona,³ nego bih volio utvrditi tko je i kada je napisao bilješku o Jeronimu u inkunabulu koju je tako pomnjivo čitao.

¹ Prepisujući ovaj tekst razriješio sam kratice, a dugo i i s prenosim kratkim slovima; interpunkcije su nepromijenjene. Razmaknutim slovima štampane su riječi *Slovine* i *Strigoval* koje su pisane glagoljicom.

² Začuduje oblik »clari« mj. clarum, jer se pridjev odnosi na Syrmium. Oblik »Demytrii« mj. Demetrii upućuje na grčko-slavenski izgovor.

³ Staru i golemu literaturu o tom pitanju kritički je rekapitulirao don Frane Bulić u radnji: Stridon (Grahovo polje u Bosni) rodno mjesto sve-

Sudeći po humanističkom kursivu rekao bih da je ova bilješka napisana u ranim decenijama XVI stoljeća, ali za užu dataciju i lokaciju treba i drugih elemenata. Potraga za tim drugim elementima u samom tekstu ne daje nam također mnogo. Pisac je imao humanističko školovanje, ali mu humanizam nije umrtvio ljubav prema domaćem pismu — glagoljici, nego je možda baš utjecao na porast njegova hrvatskog patriotizma. Njemu je Stridon u pograničnom kraju između (rimске) Dalmacije, i to onog njezina dijela koji se sada zove »Curetia« ili »Croatia«, i Panonije koja se sada zove Slavonija, a ne »Schiavonia« (= Šćavonija) kako to obično neki iskvareno govore bilo iz nepoznavanja historije bilo iz žestoke mržnje.⁴ Dalje nastavlja da se Slavonija pučkim jezikom zove Slovinje, a ime da joj je po rijeci Slavu (»a Slauo«) koja protječe zemlju. Nama je to humanističko-patriotsko navlačenje geografskih imena dobro poznato, ali baš za rijeku Savu ovakvo izvođenje je možda jedini slučaj, jer je njeno ime »Savus« dobro poznato u latinskih pisaca. Tumačenje riječi Slavonija kao »terra gloriosa« (slavna zemlja) ne mora da nas dovodi do Pribojevića kojemu »Slavi quasi gloriosi dicuntur«,⁵ jer je to opće mjesto. Dalje pisac veli da se Jeronimov rodni grad Stridon pučkim jezikom zove »Strigoval«, da je sada porušen i da se nalazi s ovu stranu (ili unutar) rijeke Une (»Hun«) i Kupe,⁶ iznad Blagaja, između Slava i Sirmija (koji da je znamenit kao mjesto rođenja sv. Dimitrija). Baš ovo geografsko određenje ili lokacija Stridona koje bi nam ipak nešto trebalo da kaže o tom koliko naš pisac poznaje taj kraj i s koje strane on geografski stoji prema Stri-

toga Jeronima. (Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, god. XLIII, Sarajevo 1920, 5—104). Istodobno je radnja štampana na talijanskom jeziku u *Bulletino* XL—XLII. Bulićevo smještanje Stridona u Grahovo polje pobio je N. Vulić u Bulićevo Zborniku, Beograd 1921, 30—32. Stoga je F. Šišić u *Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925, str. 108, rehabilitirao izvođenje J. Florschütza u raspravi Stridon i Zrin (*Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva*, N. S. vol. VI, Zagreb 1902, str. 87-98 i 226-227) gdje je historijskim i lingvističkim argumentima identificiran Stridon sa Zrinjem nedaleko od Dvora na Uni. Ipak su se i poslije naši ljudi vraćali na to pitanje i predlagali svoja rješenja. Tako je Roko Rogošić u raspravi: *Rodno mjesto sv. Jeronima* (*Nova Revija*, V, Makarska 1926, str. 267—283) dokazivao da se Stridon nalazio na tromeđi rimskih provincija Dalmacije, Panonije i Istre, dakle »ispod Julskih Alpa u okolici Sv. Petra« — a to je današnja Pivka.

⁴ Sjetimo se kako je kasnije Mavro Orbini već u naslovu svoje knjige »Il Regno degli Slavi, hoggi corrotamente detti Schiavoni« (Pesaro 1601) istakao ovu misao našeg glosatora.

⁵ Isp. Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, izd. Grga Novak, Zagreb 1951, str. 69.

⁶ I oblik »Cupam«, a ne Culpam, pokazuje domaći izgovor.

donu ostavlja zabunu. Blagaj je na rijeci Sani koja utječe u Unu kraj Bosanskog Novog. Sjeverno od Blagaja je rječica Strigova koja izlazi iz planinskog hrpta Pastirevo i ulijeva se u Unu blizu Kostajnice, a tu je i danas više zaselaka pod imenom Strigovo. Rječici je već u XIII st. potvrđeno ime u obliku Strigomla ili Strygomnia.⁷ Prema tome oblik Strigoval = Strigovalj je muški oblik pridjeva kao što je Strigomla = Strigomla = Strigovlja ženski oblik. O tom geografskom detalju pisac je dakle dobro informiran. A kad kaže za Blagaj (sa Strigovljem) da se nalaze »citra Hun et Cupam fluviam«, značilo bi da na taj kraj gleda s istočne ili jugoistočne strane. No zašto spominje rijeku Kupu koja je mnogo dalje na zapadu? Možda je pogriješio što je umjesto Sane uzeo Kupu. Još više začuđuje što pisac svu tu geografsku lokaciju stavlja između Slava (Slavum) i Sirmija! Po ovom se čini da su njegove šire geografske predodžbe posve krive, a neke je detalje znao ispravno. Iz toga izlazi kao da je do pisca doprla tradicija s lokalnim detaljima, ali mu je manjkala opća geografska orijentacija — dakle je pisao dosta daleko od tog kraja.

Svakako ovakvim smještajem Jeronimova Stridona naš se pisac priklonio jednoj tradiciji ili teoriji koja nije ni istarska (koja je Stridon smještala u Zdrinju u Istri) ni panonsko-međumurska (koja je Stridon identificirala s međumurskim Štrigovom) nego dalmatinska u širem, kasnorimskom značenju ove riječi. Začetnik istarske teorije bio je u stvari Flavio Biondo (Blondus), tajnik rimske kurije g. 1435—1464. u djelu »Italia illustrata«. Na argumente Bionda odnosno njegovih nasljedovatelja okomio se vrlo kritički i ironično naš Marko Marulić kratkom raspravicom: *In eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt*.⁸ Maruliću je Stridon identičan s mjestom što ga Ptolomej zove Sidrona, a njegovi stanovnici Strigovo (»ab accolis Strigovum vocatur«). To je mjesto »in radicibus montis qui Illyricum cum Pannonia dividit«, u užim tj. starijim granicama rimske Dalmacije. Zatim priča Marulić kako je više puta čuo od ljudi iz gradova susjednih onom gradu (Strigovu) da usred Strigova postoji jedna kapela posvećena sv. Jeronimu što su je podigli mještani na mjestu gdje se svetac rodio, a tu da su i ostaci kuće za koju pri-

⁷ Codex dipl. V, 9 iz g. 1256: »de fluvio Un per rivulum qui nominatur Strigomla«; ondje V, 512 iz g. 1269: »in fluvium Strygomnia«. U indeksu se dodaje: uz Strigomla = Strigovo.

⁸ Izd. I. Lucius, De Regno Dalmatiae et Croatiae, Amstelodami 1668, str. 457—459.

čaju da je bila kuća njegovih roditelja. Na kraju dodao je naš pjesnik i pjesmu u čast sv. Jeronimu:

Dalmatiae laetis olim generatus in oris
Hieronymus toto notus in orbe fuit itd.

Marulićevu dalmatinsku teoriju varirali su mnogi kasniji pisci.⁹ Tomko Mrnavić je dodao da se brdo pod kojim leži Strigovo zove Strigovna i da je ono udaljeno od Banje Luke oko šesnaest milja. F. M. Appendini precizira ono mjesto o planini kao Dinaru,¹⁰ a Bulić je jednostavno rekao za Marulića da je »poistovjetio položaj Stridona sa Strigovom, selom u kotaru Kninskomu« htijući time reći da se njegovo mišljenje približno poklapa s Marulićevim, premda je Bulićev zaključak da se Stridon nalazio na Grahovu polju u Bosni, nedaleko stare tromeđe dalmatinsko-bosansko-hrvatske.¹¹

Pisac našeg zapisa o Jeronimovu mjestu rođenja na granici Dalmacije i Panonije ne podudara se dakle s Marulićevom (i Bulićevom) teorijom o užoj, predaugustovskoj granici Dalmaciji. Naš se pisac ne obazire na Jeronimov izraz »quondam« i uzima kasniju, sjeverniju granicu prema Panoniji.

Čija je ova varijanta dalmatinske teorije o položaju Stridona u donjem Pounju? Priznajem da nisam mogao ući toj tradiciji u trag koji bi vodio u starija razdoblja, a ni Bulić nije o tom dao nikakvih potvrda, premda je opširno pretresao svu literaturu o Jeronimovu mjestu rođenja u navedenoj svojoj raspravi.

Pisac naše velike note bio je upravo oduševljeni poklonik svetog Jeronima i rodoljub koji Jeronima smatra Dalmatincem ili — što mu je isto — Hrvatom; znao je pisati posve dobro i glagoljicom. Od kojeg auktoriteta je taj naš čovjek mogao preuzeti svoje lokaliziranje Stridona? Tko se to u početku XVI stoljeća bavio jeronimovskim pitanjima? Mi možemo pomišljati na krug ljudi oko senjske štamparije na čelu sa Silvestrom Bedričićem koji je i štampao Transit svetog Jeronima 1508. bez imena prevodioca; možemo pomisliti i na Šimuna Kožičića koji je također dao potvrde o hrvatskom patriotizmu u svojim riječkim izdanjima, ali ova i druga nagađanja bila bi toliko manje vjerojatna što ne znamo da bi se tko od njih konkretno bavio u to doba Jeronimom ni s historijskog, ni s pjesničkog ni s religioznog aspekta. Pouzdano znamo samo za jednoga našeg

⁹ Isp. F. Bulić, o. c. 28—29.

¹⁰ Po Buliću, o. c. 45.

¹¹ Bulić, o. c. 27.

intelektualca koji se tada bavio Jeronimom sa sviju od navedenih aspekata. Bio je to Marko Marulić.

Za Marulića znamo da je napisao citiranu raspravicu *In eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt* s patriotskom tendencijom. Zatim danas znamo da je on vrlo aktivno i marljivo proučavao Jeronimova djela. U svojoj biblioteci imao je *Opera S. Hieronymi*, i to *Epistolae* u 4 toma (T. 1. i 2. Parma 1480, T. 3. Basilea 1480. i T. 4. Basilea 1497),¹² zatim dvije knjige Jeronimova komentara Biblije: *Commentaria in Bibliam* (Venetiis 1497. i 1498).¹³ Osim toga imao je Marulić — kako se to veli u popisu izvršitelja njegove oporuke — knjigu: *Vita Divi Hieronymi* koju su izvršitelji dodijelili splitskim dominikancima,¹⁴ ali se ta knjiga dosad nije identificirala niti se što zna o njezinoj sudbini — samo u dominikanaca je nema. Aktivnost u čitanju tih knjiga pokazao je Marulić time što je na sačuvanim primjercima, za koje je pouzdano utvrđeno da su pripadali njegovoj biblioteci, svojom rukom ispisao mnogo bilježaka, opazaka, upućivanja i znakova sa strane.¹⁵

Plod takvoga aktivnog čitanja mogli bismo bez sumnje naći u Marulićevim latinskim djelima, ali ja se ograničujem na njegove hrvatske književne radove koji također posvjedočuju i Marulićev kult sv. Jeronima i njegov patriotizam.

Već je odavno poznat njegov Životopis sv. Jeronima u prozi što se našao u jednom trogirskom rukopisu iz XVI stoljeća, a publicirao ga je Jagić u Starinama I, Zagreb 1869, 226-236. Isti Životopis u potpunijoj verziji i u starijem rukopisu našao je pred koju godinu talijanski slavist C. Verdiani u firentinskoj Laurenziani te pokušao da taj rukopis pripiše vlastitoj Marulićevoj ruci.¹⁶ Već u naslovu tog životopisa kaže se: *Pocigne xivot svetoga Hyerolima nassega prauoga Dalmatina*. A u tekstu se pisac ovako zanio: *Hyeronimus Dalmat est Hyerolim ye nas Dalmatin, on ye dica i postene slaua i suitlost chruna haruachoga yazicha*.¹⁷ U istom rukopisu Laurenziane dolazi

¹² Prva dva su danas u biblioteci dominikanaca u Splitu, a druga dva u biblioteci Arheološkog muzeju u Splitu. Isp. A. Zaninović, Marulićeve knjige u dominikanskoj knjižnici u Splitu, Zbornik Marka Marulića, Djela JAZU 39, Zagreb 1950, str. 301-310; Dušan Berić, Biblioteka Marka Marulića, Republika VI, Zagreb 1950, str. 607-611.

¹³ Ova se prva nalazi također kod dominikanaca u Splitu.

¹⁴ P. Kolendić, Marulićeva oporuka, Split 1924., str. 28.

¹⁵ Isp. Zaninović o. c., Berić o. c. i C. Fisković, Prilog životopisu M. Marulića Pečenića, Republika IV, Zagreb 1950.

¹⁶ C. Verdiani, Il codice Dalmatico-Laurenziano, Ricerche slavistiche V, Roma 1957, str. 43.

¹⁷ Verdiani o. c. 46. Slično u verziji Trogirskog rukopisa, isp. Jagić u Starinama I, 226.

nakon proznog životopisa svečeva i dvanaesteračka pjesma o sv. Jeronimu koja je identična s pjesmom »Anjelske kriposti« na kraju senjskog glagoljskog izdanja Transita (1508). Već nakon Ivšičeve rasprave o toj pjesmi u Nastavnom vjesniku 39 (1930) moglo se pretpostavljati Marulićevo autorstvo ove pjesme, a danas, nakon priloga profesora Verdianija, a pogotovo nakon analize pjesničke fakture, stila i jezika što ju je proveo profesor Franjo Švelec u članku »Autor dvanaesteračke legende o svetom Jeronimu« (Ivšičev zbornik, Zagreb 1962, 353—362), o tom ne može više biti sumnje. Čak se sada može otvoriti pitanje eventualne suradnje Marka Marulića na senjskom izdanju Transita. Na to nas pomalo ovlašćuje spoznaja do koje je došao profesor Josip Hamm, a to je da je naš Marulić poznavao hrvatskoglagoljsku pismenost, posebno glagoljski tekst Judite.¹⁸

Julije Bajamonti je znao za jedno Marulićevo djelo o sv. Jeronimu koje citira: *Hvale slavnomu popu i svete crkve učitelju, blaženomu Hieronimu, po Marku Marulu, njegovu devotu. Rkps.* Tako to navodi I. Milčetić u raspravni »Dr. Julije Bajamonti i njegova djela« (Rad 192, str. 130). Danas se o tom djelu ništa ne zna. Vjerojatno je to bila pjesma. Franjo Fancev je pomišljao i na pjesmu »Anjelske kriposti« za koju kaže da se sačuvala »i u jednom od štampanoga teksta nezavisnom prijepisu iz sredine 16. st. koji je pisan negdje u srednjoj Dalmaciji, a čuva se u jednom zborniku dubrovačke franjevačke knjižnice pod br. 397«, kao i na drugu jednu pjesmu od 88 dvanaesteraca u pjesmarici Šibenčanina Miše Vrančića, pisanoj sredinom 16. stoljeća, pod naslovom: *U pohvalu S. Jeronima* koja počinje:

Veliko jest brime, ko ćuti[m] na sebi
hteći Jerolime začet pisam tebi.¹⁹

Nije mi poznat tekst pjesme »Anjelske kriposti« iz dubrovačkog rukopisa (br. 397). Ali znam za jedan glagoljski prijepis te pjesme u Matici krštenih župe Novalje na Pagu (sada u Arhivu JAZU IX-1). Matični podaci su pisani između g. 1741—1801, a ova pjesma je u nju upisana, sudeći po rukopisu, možda sredinom XVIII stoljeća. Pjesma je potpuna, tj. ima 148 stihova, i vjerojatno je ovisna o senj-

¹⁸ J. Hamm, Marulić i »Judita«, Slovo 11—12, Zagreb 1962, str. 148—166. Nije na odmet spomenuti da se u Marulićevoj biblioteci nalazio *Manipulus curatorium* (isp. Kolendić o. c. 15) koji je g. 1507. izdala senjska štamparija pod naslovom *Naručnik plebanušev*.

¹⁹ F. Fancev, Nova poezija Splitsanina Marka Marulića, Rad 245, Zagreb 1933, str. 10.

skom izdanju, premda između njih ima velik broj razlika. Te su razlike nastale ponajviše zbog nepažnje novaljskog prepisivača, tako da je prijepis općenito loš, izmjene su češće na gore, rjeđe na bolje, a mnoge su razlike jezične prirode (u Novaljskom je uvijek izostavljen poluglas, izmijenjen je *e* ili *ě* u *i*, vokalno *l* u *u*, grupa *vs* u *sv*, *stečb* u *stoeč* i dr.).²⁰

Ako se početkom XVI stoljeća kod nas samo Marko Marulić mogao tako autoritativno baviti problemom Jeronimove domovine i književno obrađivati njegov život, onda moramo pitanje o pisaru glosa u spomenutoj inkunabuli *Vita et transitus S. Hieronymi* iz 1485. razmotriti u tom osvjetljenju.

U Marulićevoj je biblioteci bila jedna knjiga koju izvršitelji njegove oporuke zovu *Vita Divi Hieronymi*. Posve se opravdano nameće misao nije li ta »Vita« — koju su imali da dobiju splitski dominikanci — identična s inkunabulom *Vita et transitus S. Hieronymi*, i to baš s primjerkom izdanja Peregrina de Pasqualibus i Dominika de Bertochis od 20. XII 1485. koji se danas nalazi u zagrebačkoj Metropolitani! Jer ako su se dominikanci složili s time da od izvršitelja oporuke prime ovu knjigu umjesto dviju koje im je bio sam Marulić u oporuci odredio (tj. drugi svezak Jeronimova komentara Biblije i vlastoručnu Marulićevo knjigu *Compendium Bibliae manu mea conscriptum*),²¹ onda ta »Vita« nije bila neka malena knjižica koja bi sadržavala samo životopis Jeronimov. U tom slučaju možda su od Marulićeve ruke sve one glose i opaske s crtanim znacima u navedenoj inkunabuli zagrebačke Metropolitane. Tu pretpostavku morali bi potvrditi i karakter rukopisa na marginama inkunabule i unutrašnja strana bilježaka tj. i tvrdnje o Jeronimovu mjestu rođenja i patriotski osjećaji pisara.

²⁰ Bilježim nekoliko značajnijih razlika između N(ovaljskog) i S(enjskog) teksta: u st. 1. izostavljena je u N s pravom riječ *vse*; u st. 3. N *Doidite odzgora na pomoć sad meni* — S *Doidite na pomoć na pom(o)čb sadb mani*; st. 6: N *Ki izaide ishora* — S *Vzaide s kor(i)ma*; st. 14: N *sda nahaēna er jih on stumači* — S *sadb nahaina er e onb silmači*; st. 26: N *uzvlek* — S *uzvlkb*; st. 72: N *i premudri plato i jošče ijanahagoriš* — S *prēmudri ijoščb plato i anahagorašb* (N je htijući izglatiti rimu prema pogrešci *pitagoriš* iz prednjeg stiha izmijenio pravilan oblik *anahagoraš* u *ijanahagoriš* — umjesto obrnuto); st. 85: N *I ne samo ludske više nega slavlahu* — S *I nē samo ljucke višni ga hvalahu*; st. 91: N *stoeč kako eda(n) vol* — S *stečb kakono .a. (= 1) volb*; st. 94: N *parič (!) — patrčb*; st. 102: N *dobročinca ne znat ne će mu zahvaliti* — S *dobročinca neznanb nišče zahv(a)liti*; st. 108: N *jer nosit* — S *ja nositb* (N nije razumio oblik *ja* od *jati*); st. 111: N *drumom greduč* — S *dru-momb grudučb*; st. 113: N *Tersci ga vidiše ča sobom vidihu* — S *Tršci ga vidiše ča sa sobomb ved(i)hu*; st. 147: N *zlamen* — *zlamen'e*; st. 148: N *i doli padamo* — S *i nica padamo*.

²¹ Isp. Zaninović, o. c. str. 302.

Što se tiče patriotizma pisara velike glose na kraju inkunabule, taj se doista posve podudara s poznatim patriotizmom Marka Marulića na koji smo već upozorili tj. on i u drugim spisima Jeronima smatra Dalmatincem, a to mu je isto što i Hrvat. To je vjerovanje ispunjavalo naše ljude patriotskim ponosom, naši su svećenici smatrali Jeronima izumiocem glagoljskog pisma još g. 1248, a mnogi su vjerovali i da je Jeronim preveo Bibliju na hrvatski odnosno slavenski jezik. Naš veliki zapis ide i dalje te postaje još interesantniji. U njem se kaže: *nascitur Hieronymus parentibus illyricis, et ipse illyricus, hoc est Dalmata sin autem malis Curetius, gloriosus vir de gloriosa terra producitur*. Naš je pisar dakle poistovetio naziv Illyricus — Dalmata — Curetius. Na drugom mjestu bilješke već je rekao da je Croatia isto što i Curetia i da je ona dio (rimске) Dalmacije. Marku Maruliću Splitskaninu nije bilo strano hrvatsko ime, on je i u naslovu svoje »Judite« napisao: *u versih hrvacki složena*, ali naziv Curetia i Curetius dosad je u izvorima za hrvatsku povijest potvrđen samo jedan jedini put i to u Tome Arcidakona (*Historia Salonitanorum pontificum*, XIII st. gdje se kaže: *Chroattia est regio montuosa. A septentrione adheret Dalmatiae. Hec regio antiquitus vocabatur Curetia, et populi qui nunc dicuntur Chroate, dicebantur Curetes vel Coribantes*.²² Ovi nazivi za Hrvatsku i Hrvate, koji su tako osamljeno potvrđeni, indiciraju neku posebnu blizinu pisara naše glose s Tominim rukopisom. Njegova Historia sačuvala se do danas u Kaptolskom arhivu u Splitu i u toku stoljeća dosta se čitala. Jedan splitski intelektualac, kakav je bio Marulić, koji se i sam bavio domaćom prošlošću (preveo na latinski Ljetopis popa Dukljanina, sakupljao natpise itd.) bez sumnje je pročitao i Tominu Historiju i u njoj našao izraz Curetia. Pa i ono shvaćanje da je Croatia dio Dalmacije odgovara Tominom tekstu (Cap. I): *Verumtamen Dalmatia dicebatur olim largius: censebatur enim cum Croatia una provincia*.

Što se tiče stvarnih podataka o Jeronimovu rodnom mjestu, podatak naše velike glose ne podudara se doista s onim što je Marulić napisao u spisu *In eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt*. Ondje on veli da je Stridon identičan sa Strigovom

²² Izd. Fr. Rački u Monumenta Spectantia historiam Slavorum meridionalium, XXVI, 25. U bilješci — pozivajući se na Lucanusa, Pharsalia IV, v. 406—407 — Rački dodaje: »Lucanus subintelligit populum inhabitantem insulam »Curictum«, κορυκτα . . . Unde Thomas deducit gentem Curetum, Chroatarum.«

unutar Dalmacije o čijoj lokaciji veli: *si a Scardona . . . septentrionem versus lineam intenderis, in radicibus montis qui Illyricum cum Panonia dividit*. Iako se nije preciznije izrazio, ipak je vrlo vjerojatno da je mislio na Dinaru da dijeli Ilirik od Panonije. To se može misliti i s obzirom na Jeronimov izraz »quondam« (»angustiores fines erant qui postea latius se effuderunt«) kao i s obzirom na to što govori da je više puta čuo tradiciju od ljudi koji iz onih krajeva dolaze — dakle ti krajevi doista nisu mogli biti tako udaljeni od Splita. Tako su Marulića shvatili i Appendini i Bulić. Je li možda Marulić promijenio svoje mišljenje o lokaliziranju Stridona?

U proznom Životopisu sv. Jeronima koji se dosta jakim argumentima pripisuje Maruliću (a koji je u stvari kompilacija latinskog predloška) Jeronimovo mjesto rođenja zove se — Zdrinj. Početak tog životopisa u kodeksu Laurenziane glasi: *Blaseni Hyerolim rodi se u gradu Sdrignu chi bisse na meassih Dalmatie i ugarsche zemgle*.²³ Ovdje dakle Stridon nije Strigovo nego Zdrinj, a umjesto Panonije stoji Ugarska zemlja. Manje školovanoj publici kojoj je bila namijenjena ova prozna legenda o Jeronimu autor je mogao lako zamijeniti učeni geografski pojam Panonija u Ugarska, ali unošenje imena Zdrinj ne da se na isti način objasniti.

Profesor Josip Florschütz je u jednoj raspravi o ubikaciji Jeronimova Stridona lingvističkim izvođenjem dokazivao da se ime Zdrinj odnosno Zrinj razvilo iz imena Stridon.²⁴ Tumačeći Marulićevo identificiranje Stridona sa Strigovom (u latinskoj raspravi) Florschütz tvrdi da »po svemu razlaganju svome Marulić pomišlja na Štrigovo na hrvatsko-bosanskoj granici niže Bos. Kostajnice, koje se u srednjem vijeku zvalo Ztregomba«. Florschütz je dakle shvatio Marulića drugačije nego Appendini i Bulić i drugi dalmatinski pisci, tj. nije se obazirao na Jeronimov »quondam«, ali se tim shvaćanjem pridružio lokaciji pisara naše velike glose, a da za nj nije znao. Ali Florschütz nije ostao ni kod takve lokacije Jeronimova Stridona, nego je identificiravši iz lingvističkih razloga Stridon — Zdrinj (Zrinj) ovako rezonirao o činjenici da Marulić u hrvatskom Životopisu (legendi) o Jeronimu umjesto Strigovo kaže Zdrinj: Marulić nije mogao

²³ Verdiani, o c. 45; isti, *Prose e versi inediti di Marco Marulo nel Codice Dalmatico-Laurenziano*. Comunicazioni al IV Congresso internazionale degli slavisti. Ediz. di Ricerche slavistiche, Roma 1958, 8.

²⁴ Josip Florschütz, *Stridon i Zrin*. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, N. S. 6, Zagreb 1902, str. 89 i dr.

misliti ni na »istarsko selo Sdregna, jer tuda nije međila ni Ugarska ni Dalmacija, a lje nije mogao misliti ni na međimursko Štrigovo, jer onamo Dalmacija nikad nije sezala. Vjerojatno je dakle da je naš pisar (tj. pisar hrvatske legende o sv. Jeronimu) smještao svoj Zdrinj onamo kamo mu je Marulić odredio mjesto u svom latinskom spisu — u blizini Štrigova (Strigoum)«. Dalje Florschütz razmatra mogućnost da je Marulić sam kasnije promijenio svoje mišljenje te Strigovo zamijenio u legendi imenom Zdrinj, a dopušta i mogućnost da je neki prepisivač legende izvršio izmjenu Strigovo-Zdrinj.

Bilo ovako ili onako, ostaje činjenica da se Marulićevo identificiranje Stridona u latinskoj raspravici razlikuje od onoga u hrvatskoj legendi, a naša velika glosa u spomenutoj inkunabuli od 1485. imala bi treću verziju — u koliko ne prihvatimo Florschützovo tumačenje Marulićeve teksta u latinskoj raspravici.

Nije mi ovog časa poznato da bi netko u našoj ranijoj prošlosti bilo prije ili poslije Marulića topografski smjestio Jeronimov Stridon u gornje Pounje uz rječicu Strigovu (kao što to čini pisar naše glose), a samo Marulićevo smještanje u latinskoj raspravici je nesigurno, stoga je nemoguće uhvatiti se niti jedne tradicije u kojoj bi čovjek mogao tražiti pisara naše glose. U toj nestašici hvatam se jedne vrlo mlade verzije. U listu »La Dalmazia« napisao je god. 1845. jedan članak o ubikaciji Stridona franjevac Konstantin Božić.²⁵ Na osnovi poznatih Jeronimovih riječi o smještaju Stridona na granici između Dalmacije i Panonije on veli da taj podatak služi svima piscima za određivanje stare granice između Dalmacije i Panonije kojoj da je onda pripadala i Slavonija. »To proizlazi — veli dalje Božić — i iz geografske karte Rimskog carstva pod kojim je živio svetac, a tu kartu je napisao (nacrtao) znameniti M. Marulo te je njom uvjerio u dalmatinsku narodnost sveca sve one koji ga nisu htjeli priznati Dalmatincem.«²⁶ Nama nije poznata neka geografska karta rimskog carstva koju bi izradio Marulić i kojom bi on navodno uvjerio sav svijet o »dalmatinskoj« narodnosti svetog Jeronima smještajući Stridon u granice rimske Dalmacije. Kako zna Božić za tu kartu i gdje se ona nalazi — on ništa ne kaže. A evo kojim riječima se opre-

²⁵ Constantino Boxich, Sdrinia. La Dalmazia, Zadar 1845, n° 17, str. 158—159.

²⁶ »Risulta cio eziandio dalla carta geografica dell'impero romano, sotto il cui dominio viveva il santo, carta descritta dal celebre M. Marulo, mercè cui convinceva della dalmata nazionalità del santo tutti coloro che non dalmata propriamente lo volevano.«

djeljuje za lokaciju Jeronimova rodnog mjesta u ruševine Stridonije kraj rječice Strišne koja izvire iz brda Pastireva i utječe u Unu: »Quelli poi, che più si accostano al vero anche a mio avviso, sono que' dessi che tengono per patria di san Girolamo le rovine di Stridonia, da me stesso veduta mesi fa, e la pongono presso il fiumicello chiamato Strisna, da cui Stridonia, che sgorga dalle ripide falde del monte Pastirevo, ramo del grande Velebich, e scorrendo verso Costainizza, si vuota nel fiume Unna.« Za potvrdu još dodaje da uz obronke brda Pastireva prolazi cesta koja je vodila iz Italije u Sirmium i da je seljaci i danas zovu r i m s k a. Božić dakle u širem smislu stoji na istoj lokaciji kao i naša glosa samo je Strigovo (Strigovalj) okrenuo u Stridoniju (a primjećujem da i glagoljski brevijari u lekciji o Jeronimu Stridon nazivaju Istridonija!), a lokaciju je prenio od rječice Strigove na susjednu rječicu Strišnu (bolje Strižnu) koja izvire također iz Pastireva. On tu lokaciju pripisuje nekima (»que' dessi che tengono...«), ali ih ne citira. Prema tomu znamo samo to da je Božić znao za jednu takvu verziju lokacije Stridona. A Florschützovo odnosno Marulićevo (u legendi) smještanje Jeronimova rodnog mjesta u Zdrinj ili Zrinj koji se nalazi samo nekih deset kilometara zapadno od pounjskog Strigova samo je jedna varijanta iste tradicije.

Iz svega što je dosad rečeno proizlazi da je velika glosa u inkunabuli iz 1485. pisana i u idejnom i u stvarnom pogledu u krugu Marulićevih shvaćanja. Kad bismo još mogli pružiti dokaz da je rukopis i ove velike glose i drugih manjih bilježaka po rečenoj inkunabuli identičan s rukopisom ostalih bilježaka u splitskim inkunabulama koje se pripisuju Marulićevoj ruci ili s rukopisom pojedinih djela koja se u posljednje vrijeme pokušava pripisati njegovoj ruci, onda bismo jednostavno zaključili da je Marulić pisar bilježaka u našoj zagrebačkoj inkunabuli i da je ovo doista primjerak iz njegove knjižnice. Ali na žalost taj se dokaz ne može pružiti sa svom sigurnošću.

Posljednjih godina pojavilo se u našoj naučnoj javnosti više pokušaja identificiranja Marulićevih autografa čemu je u stvari dala povod proslava 500-godišnjice pjesnikova rođenja g. 1950. Svakako najuvjerljiviji su bili argumenti kojima su se priznavali Marulićevim autografima oni zapisi i ispravci što su se našli na inkunabulama koje su se negda nalazile u sastavu Marulićeve biblioteke, a danas se nalaze u splitskim bibliotekama. O njima su dali svoje priloge: Anto-

nin Zaninović,²⁷ Cvito Fisković,²⁸ Dušan Berić²⁹ i splitski Katalog izložbe.³⁰ Oslanjajući se naročito na Zaninovićeve i Fiskovićeve rezultate (osobito na reprodukcije pretpostavljenih autografa) doskora je dr. Kruno Krstić izložio svoje mišljenje da se Marulićeve marginalne bilješke nalaze i na četiri zadarske inkunabule — koje su se prema tomu imale nalaziti u Marulićevoj ostavštini.³¹ Budući da Krstić nije dao i reprodukcije bilježaka na zadarskim inkunabulama, na njegove se tvrdnje kritički osvrnuo dr. Josip Badalić uzimajući za siguran oslonac samo splitske inkunabule.³² Poslije toga došlo je do otkrića rukopisa Marulićeve Davidijade u Nacionalnoj biblioteci u Torinu i prof. Badalić je — na temelju već poznatih bilježaka — ustvrdio da je Davidijada Marulićev autograf.³³ Zatim je Badalić pošao i dalje te je sva ona tri starija priloga što se nalaze uključena u Lucićev »Vrtal« proglasio također Marulićevim autografima, a to su: Govorenje sv. Bernarda od duše osujene, Skazanje od nevoljnoga dne od suda ognjenoga i Život sv. Ivana Krstitelja.³⁴ Naravno da je identičnost ruke onda Badalić uzeo i kao dokaz za Marulićevo autorstvo svih triju djela. Međutim Badalićevu sigurnost pokolebao je nalaz talijanskog slaviste C. Verdianija koji je u firentinskoj Laurenziani našao zbornik književnog štiva Marulićeva kova pisan krajem XV-og ili na samom početku XVI-og stoljeća, a u njem je među ostalim i Život sv. Ivana Krstitelja onakav kakav je i u »Vrtlu«, samo je potpuniji i korektniji. Ne htijući davati definitivnog suda o pitanju autografa Verdiani je izrazio mišljenje (koje se uostalom podudara i s Fancevljevim): Sve vodi na to da bi tekst što

²⁷ A. Zaninović, Marulićeve knjige u dominikanskoj knjižnici u Splitu. Zbornik u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450—1950, Djela Jugosl akademije 39, Zagreb 1950, 301—310 (sa 6 reprodukcija).

²⁸ C. Fisković, Prilog životopisu M. M. Pečenića, Republika, IV, Zagreb 1950.

²⁹ D. Berić, Biblioteka M. Marulića, Republika, IV, Zagreb 1950, 607-611.

³⁰ Katalog izložbe u Papalićevoj palači u Splitu priređene od 8. do 22. X. 1950. godine prigodom petstogodišnjice rođenja Marka Marulića, Split 1950. (posebno str. 36—41).

³¹ K. Krstić, Knjige iz Marulićeve knjižnice u zadarskom Državnom arhivu, Vjesnik bibliotekara Hrvatske, I, Zagreb 1951, 282—284. Ove su četiri inkunabule kasnije prenijete u Naučnu biblioteku u Zadru.

³² J. Badalić, Inkunabule u Narodnoj Republici Hrvatskoj, Zagreb 1952, 210 br. 137.

³³ M. Marulić, Davidias, priredio J. Badalić, Stari pisci hrvatski 31. Zagreb 1954.

³⁴ J. Badalić, Marulićevi hrvatski autografi u Arhivu Jugoslavenske akademije, Filologija, I, Zagreb 1957, 37—56. (s pet reprodukcija rukopisa).

ga je pružio Badalić mogao biti preradba starije redakcije.³⁵ A rukopis Laurenziane se temeljito razlikuje od rukopisa starijih tekstova u »Vrtlu«. Verdiani očijuka s mogućnošću da je Marulić (i to mladi Marulić) ne samo autor nego i pisar dalmatinskog kodeksa Laurenziane. Stoga je u navedenoj studiji reproducirao — pored slika iz kodeksa Laurenziane — i jednu snimku iz Marulićeva djela *Inscriptiones repertae Salonis* (rukopis Vatic. Lat. Nr. 5249), a ta dva rukopisa doista pripadaju istoj kategoriji. U pogledu samog Života sv. Ivana, pred koju godinu je novosadski profesor Mladenović na temelju analize jezika i stila stavio ponovno u sumnju Marulićevo autorstvo ovog proznog sastava koji je publicirao prof. Badalić.³⁶ S druge strane nedavno je prof. Franjo Švelec — govoreći o pjesmi »Anjelske kriposti« štampanoj u senjskom Transitu 1508. — upozorio na činjenicu da ta pjesma u rukopisu Laurenziane ima priličan broj pisarskih pogrešaka i iskvarenih stihova, što ne bi mogao da uradi čovjek koji je i autor i pisar ovoga rukopisa.³⁷

Htijući u toj situaciji naći predloške Marulićeve ruke s kojima bismo mogli porediti marginalne bilješke i posljednju veliku glosu na inkunabuli Vita et transitus Sveučilišne biblioteke, nalazimo se u nedoumici. Svi predloženi rukopisi svakako nisu od Marulićeve ruke, jer među njima ima bitnih razlika u općem stilu i u detaljima duktusa, ali svi oni pisani su humanističkim kursivom koji je u našim krajevima bio tipično pismo u posljednjim decenijama XV-og i prvima XVI-og stoljeća. Trebat će još sistematskog rada dok se izvrše temeljite analize rukopisa Marulićeve ruke, pogotovo dok se utvrdi evolucija njegove ruke od najmlađih do najstarijih godina. U inkunabuli Sveučilišne biblioteke razlikuje se karakter rukopisa onih bilježaka koje su rasute po listovima od onog kojim je pisana velika bilješka na kraju. U unutrašnjosti knjige pismo ima oštrij duktus, a na kraju pismo je zaobljenije s određenim morfološkim razlikama. Čini se da se radi o dvjema rukama, premda je i u jednom i u drugom slučaju umetnuto i nešto glagoljskog pisma. U bilješkama iz unutrašnjosti knjige ima više detalja slova i znakova (kao npr. ruka koja pokazuje na tekst) koji su zajednički s publiciranim slikama

³⁵ C. Verdiani, *Il Codice Dalmatico-Laurenziana*, Ricerche Slavistiche, V, Roma 1957, 37—38 i dr. Isti, *Prose e versi inediti di Marco Marulo nel Codice Dalmatico-Laurenziano*, Edizione di Ricerche Slavistiche, Roma 1958.

³⁶ A. Mladenović, *Grafija i jezik dalmatinskih čakavskih rukopisa u Arhivu Jugoslavenske akademije*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, IV, Novi Sad 1959, 117—149.

³⁷ F. Švelec, *Autor dvanaesteraka legende o svetom Jeronimu*, Zbornik u čast Stjepana Ivšića, Zagreb 1963, 356.

primjera Marulićeva pisma u splitskim knjižnicama, ali za druge detalje se to ne može tvrditi.³⁸ Naprotiv opća slika i detalji velike bilješke imaju mnogo manje zajedničkih crta sa splitskim primjercima.

Što se tiče glagoljskog pisma u našim bilješkama, za paleografsko datiranje imamo stvarno malo materijala, ali je ipak moguće i iz njega nešto stvarno zaključiti. U unutrašnjosti knjige imamo jedan put zapis *Zamiri sie*, a drugi put samo *Zamiri*, a u velikoj noti jedan put nalazimo riječ *slovine*, a drugi put *strigoval*. U oba slučaja radi se o relativno ranom kursivnom pismu s nekim karakterističnim oblicima koji ga mogu datirati u kraj XV-og ili početak XVI-og stoljeća. Karakteristično je u prvom redu slovo *m* u riječi *zamiri* kojemu se srednji potez proteže duboko, s tendencijom da postane trolinijsko slovo. Ovakav oblik je rijedak. Potvrđen je npr. u jednom dijelu rukopisa Jugoslav. akademije IV a 92 kao i na posebnom pergamentskom dvolistu koji je na kraju istog rukopisa s tekstom pjesme *Bog se rodi v' Vitliomi*. Ovaj se rukopis datira oko 1500. godine.³⁹ Drugo slovo koje se podudara s analognim znakom u istom Akademijinu rukopisu jeste slovo *z* u riječi *zamiri*. Njemu je tijelo slova formirano od dva vertikalna poteza koji se ni gore ni dolje ne zatvaraju. Ova dva slova dovode naše spomenike u tješnju vezu, a potvrđuju je i slični duktusi slova *i* (nisko i splošteno) i *r* (s pojačanim gornjim potezom u desno), premda se npr. razlikuju u slovu *a* koje ima u Akademijinu rukopisu dug srednji vertikalni potez i prema gore i prema dolje. Riječi u velikoj noti nemaju baš ova dva karakteristična slova tj. *m* i *z*, ali im je jednako slovo *i*, a malene su razlike između slova *s* i *e* (koje u riječi *sie* ima dvije tačke). Sitne razlike između prve i druge potvrde glagoljskog pisma ne mogu dakle ni potvrđivati ni negirati jedinstvenost ruke, ali one pripadaju jedinstvenoj školi i mogu se jednako datirati paleografski od kraja XV-og do prvih decenija XVI-og stoljeća.

Uz inkunabulu Sveučilišne biblioteke Vita et transitus uvezana su još dva adligata. Prvi je opet inkunabula: *Johannes Chrysostomus, Sermones XXV, Bononiae 1475*.⁴⁰ Po njoj se nalaze marginalne bi-

³⁸ Za poređivanje poslužio sam se ne samo slikama u Zaninovićevoj i Fiskovićevoj radnji nego i reprodukcijama koje mi je ljubezno poslao prof. Dušan Berić.

³⁹ Stj. Ivšić, O tobožnjoj »najstarijoj sačuvanoj hrvatskoj pjesmi prije god. 1320«, Građa, XIV, Zagreb 1939, 1—24 (s reprodukcijama).

⁴⁰ J. Badalić, Inkunabule br. 621. Drugi adligat je u Badalića krivo identificiran pod br. 143a. To je: Montemagnus Bonacursus, De nobilitate, Venetiis, Petr de Piasis ca. 1480. — na što me upozorio prof. Šime Jurić.

lješke i znaci sa strane jednaki onima u prvoj inkunabuli. Jedni su pisani crvenom tintom te polako dobivaju novu evoluciju koja je manje nalik na rukopis bilježaka prve inkunabule. Svakako ova je knjiga bila vlasništvo one ruke koja je posjedovala i prvu knjigu i po objema pisala bilješke. Među latinskim bilješkama na ovoj drugoj inkunabuli nalazi se i jedna pisana glagoljicom na f. 27^v koju čitam: *po vasmih*. Nije napisana onako lijepo kao one u prvoj inkunabuli, ali karakterističan duktus slova *s*, *i* i naročito *m* jednak je duktusu onih slova u bilješci: *Zamiri sie*. Ovo sve spominjem zbog toga što se među knjigama što se spominju uz Marulićevu oporuku navodi i knjiga: *Sermones quidam Sancti Joannis Chrysostomi*⁴¹ — dakle i ovo je jedan indicij za identifikaciju.

Osim toga opazio sam da se onakvih vitica i marginalnih bilježaka kao što su na zagrebačkoj inkunabuli MR 1059 nalazi i na inkunabuli Bogišićeve biblioteke u Cavtatu: *M. T. Cicero, Epistolae ad familiares, Venetiis 1487* (Ink. 8),⁴² a takva se inkunabula nalazila i u Marulićevoj biblioteci, jer u popisu uz oporuku stoji: *Epistole electe de familiaribus Ciceronis* odnosno: *Epistole Tulij*.⁴³ Rukopis bilježaka na cavtatskoj inkunabuli nalik je opet na rukopis marginalnih zapisa u inkunabuli Naučne biblioteke u Zadru: *Lactantius Firmianus, Opera, Venetiis* (Paltašić) 1478 (Ink. 26). A to je knjiga koju je već K. Krstić ubrajao među Marulićeve knjige i bilješke na marginama smatrao Marulićevim autografima, jer se i *Lactantius Firmianus* navodi uz oporuku kao knjiga Marulićeve biblioteke koja je bila namijenjena dominikancima.⁴⁴ No jedan primjerak istog izdanja *Lactantiusa* nalazi se i u Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu (R 38) koji ima također marginalnih bilježaka pisanih crnom i crvenom tintom nalik na one u MR 1059 i adl. 1. Osobito izaziva pažnju niz latinskih stihova na posljednjem listu koji se nadovezuju na štampane stihove u slavu *Lactantiusa*:

Lacteus irriguo qo Divus Lactantius haustu
Imbibitus lacte est suavior atque favo itd.⁴⁵

⁴¹ P. Kolendić, Marulićeva oporuka, 15.

⁴² Isp. J. Badalić, Inkunabule br. 344, gdje je i slika prve strane. Isp. i našu reprodukciju br. 7 i 8.

⁴³ Kolendić, Marulićeva oporuka, 17 i 30.

⁴⁴ Kolendić, Marulićeva oporuka, 15 i 28. Sliku bilježaka zadarskog *Lactantiusa* vidi na našoj reprodukciji br. 6.

⁴⁵ Vidi sliku u Badalića, Inkunabule br. 670.

Rukopis stihova svakako treba ubrojiti među one tipove rukopisa među kojima se može tražiti Marulićev autograf.⁴⁶ Drugim riječima jedan od spomenuta dva primjerka Lactantiusa tj. zadarski ili zagrebački morali su biti Marulićevo vlasništvo i na njima će se nalaziti Marulićeva rukopisa.

U tom krugu nalazit će se i pisar bilježaka u inkunabuli MR 1059.

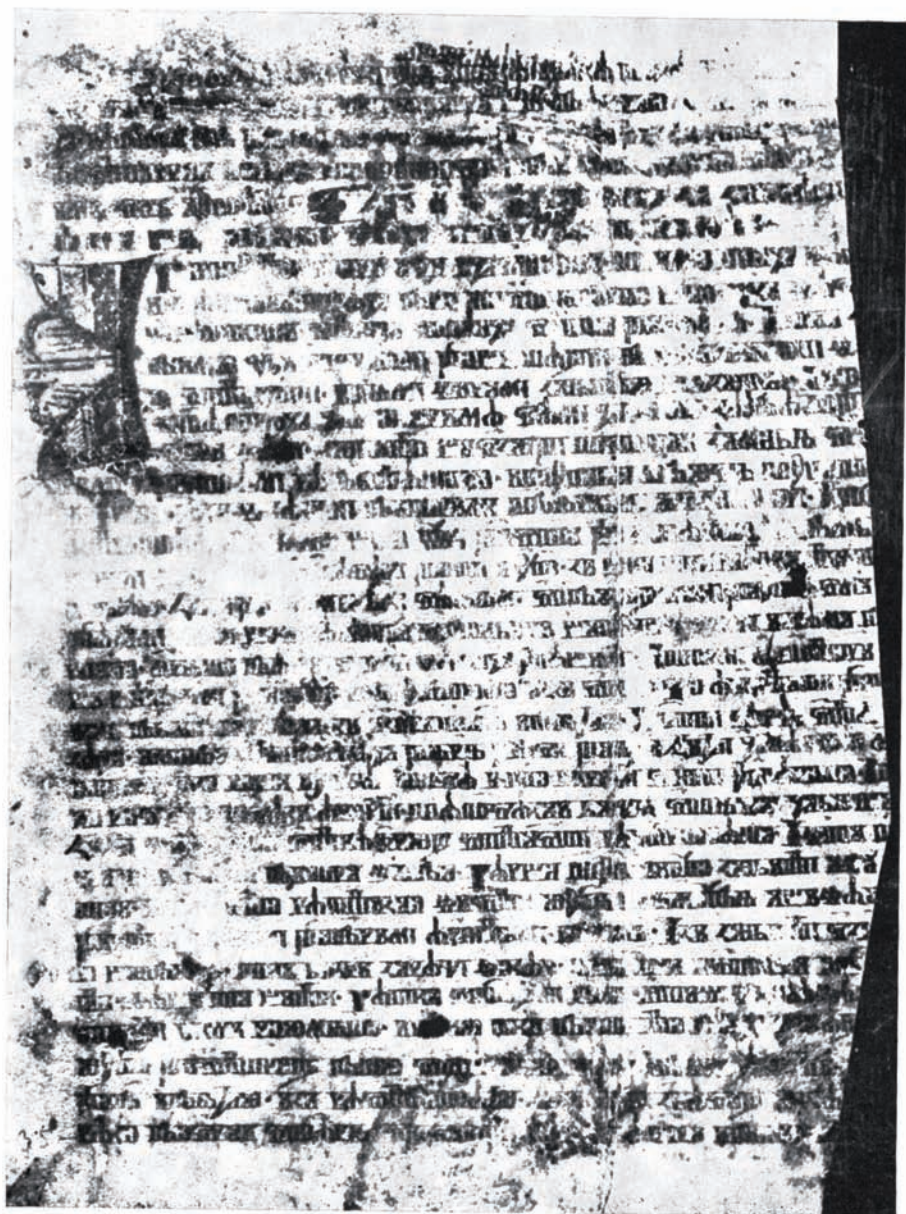
Time završavam ovaj Dodatak ili ekskurs u Marulićevu ostavštinu koji — iako nije donio konkretnih rezultata — smatram potrebnim kao upozorenje ili prilog za rješavanje pitanja: koliko je Marulić imao ili mogao imati kontakta s hrvatskoglagoljskom pismenošću.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Transitus S. Hieronymi in einer älteren kroatisch-glagolitischen Übersetzung

Der *Transitus (Vita et Transitus) s. Hieronymi* ist eigentlich das Werk eines mittelalterlichen Verfassers das die Lebensbeschreibung des hl. Hieronymus und drei Pseudoepisteln: des Eusebius dem Bischof Damasus, des Bischofs von Hippo Augustinus dem Bischof von Jerusalem Kyrillos, und des Kyrillos dem Augustinus enthält. Eine Übersetzung wurde, wie bekannt, in glagolitischer Schrift im Jahre 1508 in Senj gedruckt. Jedoch zwei grössere Abschnitte dieses Werkes (die Episteln des Augustinus und des Kyrillos), die sich in einem glagolitischen Kodex des XIV.—XV. Jahrhunderts (sg. Ivančićev zbornik) befinden, beweisen, dass vor der erwähnten Ausgabe von Senj eine kroatische Übersetzung des *Transitus* bestanden hat (hgb. von Milčetić, *Starine* 23). Auf Grund eines sehr defekten glagolitischen Fragmentes mit der Epistel des Eusebius aus dem XV. Jhdt., das sich im Archiv der Jugoslavischen Akademie befindet, hat der Verfasser dieser Abhandlung festgestellt, dass noch eine dritte Übersetzung bestanden hat. Die Unterschiede in der Sprache und in der Technik des Übersetzens weisen darauf hin, dass es sich tatsächlich um drei verschiedene kroatisch-glagolitische Übersetzungen handelt. Die Episteln des Ivančić-Kodex gehören dem ikavisch-ekavischen Gebiet der čakavischen Mundart, die Sprache ist sehr archaisch mit vielen kirchenslavischen Elementen. Sie wurden im XV. Jahrhundert geschrieben, aber die Übersetzung ist höchstwahrscheinlich im Gebiete Zadar—Krbava in vortürkischer Zeit entstanden. Das Akademie-Fragment enthält auf zwei Blättern Überreste der Kapitel 63—69. Die Sprache ist auch archaisch-čakavisch mit kirchenslavischen Elementen; die Ekavismen, deren man mehr als im Ivančić-Kodex und in der Mundart von Novi auffindet, beweisen, dass die Übersetzung mehr westlich als der Ivančić-Kodex entstanden ist. Der Übersetzer zerteilt zusammengesetzte Sätze in kleinere selbständige Sätze. Den paleographischen und sprachlichen

⁴⁶ Isporedi npr. sliku jedne bilješke iz djela Nikole de Lyra u franjevaca na Poljudu: Zaninović, Marulićeve knjige itd, Marulićev zbornik, Tabla V.

Sl. 1: Akademijin fragment »Transita«

v. i. ecclesias et monasteria meo modo
ope et ex paupū mēcede edificat. In
gus tāta riget cupiditas: vt terra et
oia sibi deficere putent. Ibi cor: ibi
mī sibi p sū cogitatio ē vt alia possit
expo: tate mariupia. Ibi tales salua
toe icrepās ve rob' ingi q edificatis
monumēta pphetaz. Ecce q mona
stera edificat ecclesias nuro ai tificio
aptat bonū videt op' facere. S; si q
de mī cordiā paupū' faciūt bonū e
vis vt op' tuū placeat do: fac vt d' h
paupes gaudeāt: qd tēplū ē carū' do
q; bō. Tēplū dei estis vos ingt apo
stolus. Cū paupi manū tribuis: cuz
viro i suis necessitatib' subuēis cū er
rātē ad viā rectā duc: o q admirabi
le et deo grū tēplū edificasti: frāge esu
riētē panē tuū et egenū' vāzōsq; iduc
in domū tuā cū videris nudū opī cū:
et carnē tuā ne desperet. Nemo se ex
cusans dicat: nō bēo qd paupi fratri
tribua. Si vestimētū vel aliq' vltra
extremā necessitatē possides et pau
pi indigēt nō subuēis fur es et latro su
mus sily' dilectissimi i reb' p'alibus
solū dispensatores et nō possessores: si
qd supflūū q' ali' frat' egeat possidēt
furātur imo pei' q' furat' ex iopia et
necessitate. Iste tñ vltra necessitatē
retiet q' cētū viuerēt q' fame peūt. Il
le vni furtū fac' iste totū q' nō donat
pati' tñ' necessitatē: dices forte mis
meū c'nā h' mei dimisit in pētes: s;
si h' tui dimisunt pentes quo tibi po
tuerūt dimittet qd suū nō erat. Et si
suū erat inges: qd dicit sibi: qd i mun
dū venītes apportauit: qd recedē
tes secū ferūt. Certe q' paupūz possi

dem' in die iudicij corā ocul' diuine iu
stie vidētā exclamabūt: q' h' aures
audiētā audiat: q' mibi nō vlt' creder
beu q' q' sentiet cū diuine sue tran
sierūt i egestatē. Ex natural' b' p'ci
piū vt qd ab alijs factū. Quid aliō
lex vetus p'dicat: Et enāgelicā p'con
tare vndiq; qd aliud insinuat. Vere
corā deo iudice erūt testimōia: qd g'
dici' bis g' solū lapides p'gregat mu
ros erigūt in altitudine: quoz ē cor et
cogitatio vt būans ocul' op' appare
at: laudet edificū et totā hic suā arbi
trant iustitiā. Sūt et aliq' q' de rapis
et paupūz sudore oblatōes et victias
deo offerūt. Tales oblatōes ante
diuinā clemētā nō par' sunt abomia
biles. Qui tā insipiens eē vt nō itelli
gat qd talia edificia nō cedūt ad gl'āz
dei: s; ad mūdi p'pā. S; si qd diceret
qd dicit' nō ē bonū edificare monaste
ria vt inde honeret' deus. Ad qd ego
bonū ē oū mō paupes violētā nō sunt
passi nec iterpellēt oū nos. Quo
mō possūz edificare domū deo placi
tā v' scis et' ex illis pecūijs de q' tus
paups plorat. Quā iustitia pōtēste
mūerare mōtuos et explozate viuen
tes et de indigētia paupūz offerre do
Certe si hec deo placeret iustitia fo
ret oblatōne p'cius fieret in peccato

Et si deo displicet: potest placere
omnibus sanctis.
De dispositōne omni
um viciorum.
Da de re filij dilectissimi
q' dōnetes oēm malitiām
omnem dolum simulationes iudicia

Handwritten marginal notes on the left side of the page, including the word "pondit" and other illegible scribbles.

Sl. 3: Glagoljski zapis u inkunabuli »Transitus«, 1485.

lem sibi neminem unquam noui be-
braiconum grecorum galdeorum p-
farum & medorum arabicorum & pe-
ne omnium nationum linguas & lit-
teras tanquam si fuisset in eisdem na-
tus & educatus sciuit: Quid plura
dicam. Que hieronymus ignorauit
in natura nullus hominum unquam
sciuit. Non me ista venerabilis pa-
ter Cirille existimes dicere vt pus-
tem te Hieronymi vitam & virtutes
petus me scire cum socius sibi existe-
ris multo tempore. Sed testor de-
um, quoniam ob tam infabulis uir-
tutibus sanctitatem si uoluisset tacere non
potuisset. Confiteantur mirabilia
& sanctitatem suam & ipsi celi in qui-
bus magnus nunc maioris glorie
quantitate quam multorum sancto-
rum habitat sine fine. Nulli itaque
dubium est infra patris mansiones
ipsum unam ex maioribus & sublimi-
oribus sedibus obtinere. Cum enim
homo ibidem secundum opera sua
premiatur & iste perfectioris pene vi-
te extiterit clare patet ipsum unum
de maioribus & sublimioribus cele-
stis Hierusalem ciuitus fore. Ad
ut a nobis plenius & certius creda-
tur in mundo percunctis: quorum
nostra recordatur etas valde mirabi-
lis apparet prodigijs insuetis & mi-
raculis infinitis quorum mihi aliqua
venerabilis Eusebius suis litteris
declarauit. De ceteris vero prodigi-

is que quotidie ibidem mirabiliter fue-
rit: vt continue intelligo relictibus
plurimorum auidius peraudire tibi
ipsi pater carissime supplico: vt mihi
in breui volumine quecumque pote-
ris vera & utilia miracula collecta
quamcunq; facultas adierit eiusdem
Hieronymi sanctissimi deuotione
transmittere non deneges. Sed vt
merita Hieronymi sanctissimi non
lateant: quid erga me diuina annun-
te clementia in ipso sui obitus die ac-
ciderit enarrabo.

*Nota est in celsis iuxta opa sua
quatinus libet perferri.*

**Quomodo apparuit
sancto Augustino epi-
scopo.**

eodem namque die & ho-
ra quo exutus putredinis
& immundicie carnis toga
Hieronymus sanctissimus
vestimentum perpetue immortalis
tatis inextimabilis glorie & leticie

Constantinus: Constantius: & Constans: filii Constantini magi
 post Constantini regnavit annis XXI. Cepunt aut imp-
 are anno dñi CCC XLIII. Et q̄ Constantius adeptus
 e romanu impiu. Constantius Constantinopolim
 Constans u Apud Antiochia impavit. Anno Constans
 XIX beatus Anthimus Monachus in heremo moris
 etatis sue ano. C. V. Et sic eius obitus videt fuisse ano
 dñi CCC LXII. Honorius filius theodosij pmi post
 mortem Archadij fratris sui: cu theodosio fr̄is filio impavit
 annis XIII. Et cepunt impare ano dñi, cccc XI.
 Honorij ano XII moritur hieronymus: etatis sue ano
 XCVI. & sic videt decessisse ano dñi. cccc XXIII. et
 natus in strydone opido CCC XXVII. Ex his apparet
 q̄ b̄s Anthimus obiit etatis hieronymi ano XXXV.
 Strydona opidum celebre antiquus: positu in Continibus
 Dalmatice illius partis que nunc vlgat̄ curvetia sive
 Cronatia: & pannonie: que modo appellat̄ Slavonia
 non ut imp̄i omnimode hystoria: Schlavonia: corrupto
 uocabulo sive tumore odii iniqui: deturare solent
 Slavonia: vlḡo ~~Slavonia~~ a Slavo amne famosissimo
 quacunq; fertilitatis bonitate ipam regione plente
 Slavonia: q̄ terra gloriosa: ^{in ea rebus} interpretat̄ ab auctorib;
 i confinio huius hoc e in opido Strydona
 licet nunc diruta cernat̄: positu sicut cum hunc & Cupa
 fluvia: sup blagay: maiori: inter Slav. & Syrmium
 natalib; b̄i Demytrij clari: nascit̄ gloriosus hieronymus
 parentib; illyricis: & ip̄e illyricus: hoc Dalmata: sicut
 matris curvetius: gloriosus vir de gloriosa terra p̄ducit.

Sl. 5: Velika bilješka s kraja inkunabule »Transitus«, 1485.

ad eohendū. Neceſſe eſt ei omni bono ac iuſto diſplicere quæ pra
 ua ſe: & cui malū diſplicet: mouet cū id fieri uideat. Ergo ſurgimus
 ad uindictā nō quia læſi ſumus: ſed ut diſciplina ſeruet: morū corri
 ganſ: licentia cōprimatur. Hæc eſt ira iuſta: quæ ſicut in homine ne
 ceſſaria eſt ad prauitatis cōrectionē: ſicut in deo à quorad hōiem per
 uenit exēplū. Nam ſicuti nos poteſt ita noſtræ ſubiectos cohercere
 debemus: ita et peccata uniuerſos; deus coh:rcere debet: quod ut fa
 ciat irasca e neceſſe eſt: quia naturale eſt bono ad alterius peccata mo
 ueri & incitari. Ergo diſfinire debuerunt. Ira eſt motus animi ad co
 herenda peccata inſurgentiſ. Nam diſſinitio Ciceroniſ. Ira eſt libido
 ulciſcendi: non multū a ſuperioribus diſtat. Iram at quā poſſumus;
 uel furorē uel iracūdiam nominare: hæc non in hōie quodē debet eſſe
 quæ tota uicioſa eſt. Ira uero quæ ad cōrectionē uicioſ; pertinet nec
 hōi adimi debet nec deo pōt: quia & utilis ē reb; hūaniſ & neceſſaria
 Cap. xviij. Quod ſine ira peccata non corriguntur.

Im gd.
 Cicero qd ira
 Geminia ma.

Vid opus eſt inquit ira: cum ſine hoc affectu peccata corri
 gi poſſint. At qui nullus eſt qui peccantem poſſit uidere tran
 quille. Poſſit forte ſe qui legibus præſidet: quia facinus nō ſub ocu
 lis ei; admittit: moueri aduerſus eū qui pōt inocens iueniri. Cūq;
 detectū facinus in lucē uenerit: iam non ſua ſed legū ſnia utitur: po
 teſt cōcedi ut ſine ira faciat; habet ei qd ſequatur. Nos certū domi
 peccatur à noſtris, ſiue id cernimus ſiue ſentimus indignari neceſſe ē
 Ipſe ei peccati aſpectus indignus eſt. Nam qui non mouet oio: aut
 probat delicta: quod eſt turpius & iniuſtus: aut moleſtiam caſtigā
 di fugit: quam ſe datus animus & quieta mens aſpernatur ac renuit
 niſi ſtimulauerit. Qui autem cōmouetur: tamen intempetiua leuita
 te uel ſapius q̄ neceſſe eſt: uel etiam ſemper ignoſcit: ſis plane & illo
 rum uitam perdit: quorum audaciam nutrit ad facinora maiora: &
 ſibi ipſi æternam moleſtiarum materiam ſūminiſtrat. Vicioſa eſt er
 go in peccatis iræ ſuæ cohibito. Laudatur Archita tarentini; qui cū
 in agro corrupta eſſe omnia competiſſet: uillici ſui culpam redargu
 ens. Miſerum te inquit: quem iam uerberibus neceſſem: niſi ira
 ruſ eſſem. Vnicum hoc exemplum temperantiæ putant: ſed au
 ſtoritate ducti non uident q̄ inepta & locutus fuerit & fecerit. Nam
 ſicut ait Plato nemo prudens punit quia peccatum eſt: ſed peccetur;
 Apparet q̄ malum uir ſapiens propoſuerit exemplum: ſi enim ſe
 ſerint ſerui dominum ſauire cum non iraciſtur ſuum: tum pecca
 te cum iraciſtur: non peccabūt utiq; leuiter ne uerberent. Sed q̄rum

sed deſerit alimdo rari
 dubium, nec unq; pōt ad
 ſectus tam clarum, ut de
 ſonpiti locus nō ſit; Ex
 talo pōt inuolpe non me
 rui

Andryne inani dōm.

Sl. 6: Bilješke u inkunabuli: Lactantius Firmianus. Opera, Venetiis 1478, f. 172 b (Zadar, Naučna biblioteka).

iris ob
 it mihi
 beri? q
 utulari:
 cogita
 ihi gra
 dicibus
 assenti
 tribui
 ituisse:
 irabar.

bere quascunq; litteras uiderit min⁹
 difertas & elegantes non esse Cicero
 nis. In castris: apud milites: nam
 castra in plurali numero dicuntur lo-
 ca ubi stant milites: quasi castra: uel
 quod ibi castretur libido: quia muli-
 eres inde disciplina militaris abesse
 iubebat. Ad: apud. ut Vir. primo
 aenei. Primo quod ad troiam p cha-
 ris gesserat argis. Idem: Phrygii
 Simeontis ad undam. Pyranum:
 fluium: Siciliae ad Aminoden pro-
 montorium: qui auctore Pompoio
 mella: urbem Malosen praeterfluit.
 Tharso: rex tharso: de qua dixim⁹
 supra: fuisse auctore Solio a Perseo
 lata erat. Ascripta: superscripta: notata. No-
 uua. Non erat scilicet a scripta. Superiori:
 tatio: hoc est multo tempore ante. Litteris: quia ad
 urbis id mihi rettulerunt. Fama: publico rumore
 amen. Clarius: magis notum. Non quo: n

*Pyranum fluium Siciliae
 ad Aminoden promontorium
 q auctore Pompoio mella
 urbe Malon praeterfluit*

Sl. 7: Bilješka iz inkunabule: Cicero, Ad familiares, 1487 (Cavtat).

nist uolucris: q uoce & ore dat augu-
 riū. Nā uolucres ex qb⁹ capit augu-
 rium aut dicunt oscines q ore canat
 aut ppetes. i. uolantes: q uolatu det
 auguriū. Disciplina: scia augurali.
 Ex tripudiis: ex saltatiōib⁹ qb⁹ dā
 q quadā obseruatione in sacris fie-
 bāt: unde quū i dedicatiōe capitoliū
 ut scribit hui⁹ nūciato aduētū hosti-
 um: ceteri omnes acceptis armis re-
 lictio sacrificio eis occurrisset: sol⁹ se-
 nex iuent⁹ ē saltās: q res efficit ut pia-
 culū admittū nō ēt: unde natū est p
 uerbiū: salua res ē: saltat senex. Tri-
 pudiū aut dicit quasi tertio pedum
 Solistimis: terreis: a solo: quod i so-
 lo fieret huiusmodi tripudia: alii di-
 cunt locū eē ubi aues uersarent qd n
 satis probō. Solistim⁹ aut dicit sicut
 legimus ubi additio nihil significat.
 Somniū: q ut scribit Valer, libro
 primo certis iterdū imaginib⁹ uela-
 ta sūt: sicut ubi et scribit de somniis.

*et uarias res in
 tribus intelligit d
 a Ammiano q luvy*

uel e
 ci q
 port
 clem
 tuar
 dele
 nō ir
 cū c
 rū p
 si tib
 tur ir
 laud
 acuti
 mini
 repu
 ul far
 Noli

Sl. 8: Druga bilješka iz inkunabule: Cicero, Ad familiares, 1487 (Cavtat)

Nuancen nach folgert der Verfasser der Abhandlung, dass das Akademie-Fragment etwas später entstanden ist als die Episteln im Ivančić-Kodex, also in der Mitte des XV. Jhdts. Die Ausgabe von Senj ist wieder eine neue und selbständige Übersetzung, deren Sprache jünger als jene der beiden anderen Übersetzungen ist.

Ausser der Abhandlung über die erwähnten Probleme wird hier der Text des Akademie-Fragmentes, transliteriert in lateinischer Schrift, parallel mit dem lateinischen Text des *Transitus* (aus Migne, *Patrologia latina* XXII, Parisii 1842, col. 271—271 und 275—276) publiziert.

Im Anhang spricht der Verfasser von dem in der Metropolitanbibliothek in Zagreb sich befindenden Exemplar des Erstdruckes »*Vita et Transitus s. Hieronymi, Venetiis 1485*« (MR 1059) und beleuchtet dabei die Randbemerkungen. Besondere Aufmerksamkeit widmet der Autor der grossen Anmerkung am Ende des Buches, in welcher mit betontem dalmatinisch-kroatischen Patriotismus über den Geburtsort des hl. Hieronymus (Strigoval im oberen Flussgebiet der Una) gesprochen wird. Für Kroatien wird des Archidiakons Tomas Ausdruck »*Curetia*« gebraucht. Diese Randbemerkungen sind für das Studium über Markus Marulić deshalb besonders wichtig, weil in ihnen in der glagolitischen Schrift geschriebene Wörter vorkommen. Der Inhalt und Geist der grossen Anmerkung entspricht, dem Verfasser nach, der bekannten Auffassung Marulićs über den hl. Hieronymus, mit welchem er sich wie kein anderer Zeitgenosse befasste. In seiner Bibliothek befanden sich mehrere Bücher über den hl. Hieronymus, so auch »*Vita divi Hieronymi*« (höchstwahrscheinlich »*Vita et Transitus s. Hieronymi*«). Es ist nicht ausgeschlossen, das gerade das erwähnte Buch das besprochene Exemplar MR 1059 ist. Man konnte zwar nicht beweisen, dass die Randbemerkungen in diesem Erstdruck von Marulićs Hand stammen, jedenfalls gehören sie zum Kreis jener Handschriften, die ihm in der neuesten Literatur zugeschrieben werden.